

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

85 éve született Bertók László

- BERTÓK LÁSZLÓ versei 1297
PARTI NAGY LAJOS verse 1299
CSORDÁS GÁBOR verse 1301
VÖRÖS ISTVÁN verse 1302
JÁSZ ATTILA versei 1304
KERESZTESI JÓZSEF verse 1306
SZILÁGYI ESZTER ANNA verse 1309
MÉHES KÁROLY: Király utca, kora este 1310
LÁZÁR BALÁZS versei 1312
NAGY IMRE: Csönd zuhog (*Emléktöredékek Bertók Lászlóról*) 1313
LAPIS JÓZSEF: „Aki nem csügged, az hazatalál” (*Bertók László: Megírjuk a szép, régi verseket*) 1317
BEDECS LÁSZLÓ: Csöngöttek, de valaki más (*Bertók László költészete*) 1323
Válogatás Bertók László levelezéséből (Balassa Péter, Borbély Szilárd, Domokos Mátyás, Esterházy Péter, Ilia Mihály, Lengyel Balázs, Nemes Nagy Ágnes, Orbán Ottó, Parti Nagy Lajos, Réz Pál, Szálinger Balázs, Tandori Dezső, Tüskés Tibor, Várady Szabolcs, Varga Lajos Márton) 1331

*

- TAKÁCS ZSUZSA verse 1358
TURI TÍMEA versei 1360
SAJÓ LÁSZLÓ versei 1361
EGRESSY ZOLTÁN verse 1364
MAKÁRY SEBESTYÉN versei 1365
SZVOREN EDINA: Az Ohrwurm-jegyzetekből (*próza*) 1368
BÁN ZSÓFIA: Drón (*novella*) 1371
GÖRCSI PÉTER: Amikor Ove és Aitana Oslóba költözött (*novella*) 1374
SCHILLINGER GYÖNGYVÉR: A bőr alatt (*novella*) 1380
SYLVIA PLATH: Óceán 1212-W (*esszé*) 1386
VÁRADY TIBOR: Aligátorok, jog és maszk (*esszé*) 1392
LENGYEL ANDRÁS: József Attila néhány álmáról (*Képzlet és kognitív szerkezet*) 1401

*

- ANGYALOSI GERGELY: „...elnyugodott bennem emléke” (*Térey János: Boldogh-ház, Kéttalom utca. Egy címvis vallomásai*) 1408

2020

DECEMBER

JELENKOR

LXIII. ÉVFOLYAM

12. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Szerkesztő
GÖRFÖL BALÁZS, MOHÁCSI BALÁZS, PÁLFY ESZTER

Tördelőszerkesztő
KISS TIBOR NOÉ

Szerkesztőségi titkár
KOZMA GYÖNGYI

A szerkesztőség munkatársai

BERTÓK LÁSZLÓ

főmunkatárs

CSUHAI ISTVÁN, HAVASRÉTI JÓZSEF, KERESZTESI JÓZSEF,
NAGY BOGLÁRKA, PARTI NAGY LAJOS, PINCZEHELYI SÁNDOR,
SZOLLÁTH DÁVID, TAKÁTS JÓZSEF, THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ,
VÁRKONYI GYÖRGY

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.
A szerkesztőség e-mail címe: jelenkor58@gmail.com

Arra kérjük a folyóiratunkban még nem publikált szerzőket, hogy közlésre szánt műveiket kinyomtatva, postai úton juttassák el a szerkesztőség címére.
Az elfogadott kéziratok szerzőit a küldeményhez mellékelt válaszböjtékben vagy a megadott e-mail címen értesítjük. Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310-673),
a Nemzeti Erőforrás Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatásával.
Felelős kiadó: a Jelenkor Alapítvány kuratóriumának elnöke.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest
Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu
WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen,
telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen.

Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban
(<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu

Belföldi előfizetési díjak: előfizetési díj félévre 5940,- Ft, egy évre belföldre: 10 890,- Ft;
a Magyar Posta Zrt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.

Lapunk előfizethető közvetlenül a szerkesztőségen keresztül is.

Számlaszámunk: Takarékbank Zrt. 50800111-11164573

Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.

Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

ELHUNYT SZÓCS GÉZA. A költőt, politikust hatvanhét éves korában érte a halál. Honlapunkon *Boka László* irodalomtörténész, az OSZK volt tudományos igazgatója emlékezett meg róla (www.jelenkor.net).

*

EGYÜTT FOROG. Bertók László utolsó kötetét mutatták be november 12-én a Lira Könyv Facebook-oldalán. *Ágoston Zoltán*-nal és *Parti Nagy Lajossal* *Szegő János*, a kötet szerkesztője beszélgetett.

*

BERTÓK LÁSZLÓ EMLÉKÉRE ültettek fát november 23-án a Csorba Győző Könyvtár szervezésében a pécsi Tudásközpont épülete mellett. A költőről *Miszler Tamás* könyv-

tárigazgató és *Ágoston Zoltán* emlékezett meg, az eseményen *Köles Ferenc* színész működött közre. *Ágoston Zoltán* beszédét honlapunkon közöltük.

*

MŰFORDÍTÓI KÜLÖNDÍJ. *E. Ferencz Judit* mellett *Kosztó Gabriellát* tüntette ki műfordítói munkásságáért a Romániai Írószövetség Marosvásárhelyi Fiókja. Gratulálunk lapunk szerzőjének!

*

ERZSÉBETVÁROSI IRODALMI ÖSZTÖNDÍJ. Első alkalommal *Kabai Lóránt*, *Mesterházi Mónika*, *Peer Krisztián*, *Szvooren Edina* és *Tóth Krisztina* pályázatát díjazta a független zsűri. Gratulálunk szerzőinknek!

Szerzőink

Bertók László (1935–2020) – költő, a *Jelenkor* egykori fõmunkatársa.

Parti Nagy Lajos (1953) – költő, író, Budapesten él.

Csordás Gábor (1950) – költő, műfordító, a Jelenkor Kiadó alapítója és szerkesztője,

2015 óta többnyire Nyugat-Európában tartózkodik.

Vörös István (1964) – költő, író, műfordító, Budapesten él.

Jász Attila (1966) – költő, kritikus, az *Új Forrás* fõszerkesztője, Tatán él.

Keresztesi József (1970) – író, kritikus, Pécsen él.

Szilágyi Eszter Anna – rendező, drámaíró, Szentendrén él.

Méhes Károly (1965) – író, költő, Pécsen él.

Lázár Balázs (1975) – színész, költő, Budapesten él.

Nagy Imre (1940) – irodalomtörténész, kritikus, Pécsen él.

Lapis József (1981) – kritikus, irodalomtörténész, szerkesztő, a Sárospataki Református

Teológiai Akadémia könyvtárosa, Sárospatakon él.

Bedecs László (1974) – kritikus, Budapesten él.

Takács Zsuzsa (1938) – költő, műfordító, Budapesten él.

Turi Tímea (1984) – költő, kritikus, szerkesztő, Budapesten él.

Sajó László (1956) – költő, író, Budapesten él.

Egressy Zoltán (1967) – író, drámaíró, Budapesten él.

Makáry Sebestyén (1992) – költő, az ELTE történelem–magyar tanárszakos hallgatója,

Vácon él.

Szvooren Edina (1974) – író, Budapesten él.

Bán Zsófia (1957) – író, irodalomtörténész, irodalomkritikus, Budapesten él.

Göröcsi Péter (1988) – színház- és irodalomtörténész, Oslóban él.

Schillinger Gyöngyvér (1983) – jogász, Budapesten él.

Sylvia Plath (1932–1963) – amerikai költő, író.

Lázár Júlia (1960) – tanár, költő, műfordító, Budapesten él.

Várady Tibor (1939) – jogtudós, író, egyetemi tanár, Újvidéken és Budapesten él.

Lengyel András (1950) – irodalomtörténész, Szegeden él.

Angyalosi Gergely (1953) – kritikus, irodalomtörténész, Budapesten él.

Kustos Júlia (1996) – költő, író, kritikus, Budapesten él.

Mohácsi Balázs (1990) – költő, kritikus, a *Jelenkor* és a *Versum* szerkesztője, Pécsen él.

Thomka Beáta (1949) – irodalomtörténész, kritikus, Pécsen él.

KUSTOS JÚLIA: Látomásnyi idők, szűkre szabott terek (*Wirth Imre: Lementem egy
üveg borért Hajnóczynak*) 1413
MOHÁCSI BALÁZS: Krízismátrix (*Terék Anna: Háttal a napnak*) 1416
THOMKA BEÁTA: Mi által lesz mestermunka a történetmondás, a pillanatkép?
(*Lucia Berlin: Este a paradicsomban. Újabb történetek*) 1421

KÉPEK

CSERI LÁSZLÓ fotója 1349 fent
HÁMORI GÁBOR fotója 1311
KÁLMÁNDY FERENC fotója 1341 fent
KISS TIBOR NOÉ fotója 1341 lent
TÓTH LÁSZLÓ fotói 1298, 1303

Folyóiratunk az Emberi Erőforrások Minisztériuma, a Nemzeti Kulturális Alap és Pécs Város Önkormányzata támogatásával jelenik meg. Köszönjük a Molnár Nyomda Kft. támogatását.

A Jelenkor a LAPKER újságospavilonjain kívül a
következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSETT: PTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. –
Művészetek és Irodalom Háza, Széchenyi tér
7–8. – Líra Könyvesbolt, Széchenyi tér 7. – Kimé-
ra Antikvárium, Váradi Antal u. 5.

BUDAPESTEN: Írók Boltja, 1061 Bp., Andrassy út
45. – Ludwig Múzeum, 1095 Bp., Komor Marcell
u. 1. – Magvető Café, 1074 Bp., Dohány u. 13. –
Babérliget Könyvesbolt, 1073 Bp., Kertész u. 29

A LIBRI budapesti és vidéki könyvesboltjaiban:
Allee Könyvesbolt
Árkád Könyvesbolt, 1. emelet
Campona Könyvesbolt
Csepel Plaza Könyvesbolt
Duna Plaza Könyvesbolt, 1. emelet
Könyvpalota

Mammut Könyvesbolt
Oktogon Könyvesbolt
Stop.Shop. Könyvesbolt
Pólus Center Könyvesbolt
Sugár Könyvesbolt

Budaörs Könyvesbolt
Debrecen Könyvesbolt
Győr Könyvesbolt
Győr Plaza Könyvesbolt
Kaposvár Plaza Könyvesbolt
Miskolc Könyvesbolt
Nyír Plaza Könyvesbolt
Pécs Könyvesbolt
Szeged Plaza Könyvesbolt
Szolnok Plaza Könyvesbolt
Zala Plaza Könyvesbolt

www.jelenkor.net

990,- Ft

JELENKOR

Mintha egy nagy ajtót

(Firkák a szalmaszálla)

Megy, megy

*Nyolcvanöt? Mi történt? Megszaladt? Megakadt?
Megy, megy, de a szekér húzza a szamarat?*

Benne van

*Teszi, de úgy érzi, magának csinálja,
s reszket, mert benne van minden tudománya.*

Nem érti

*Vagy a füle romlik, vagy a mások hangja.
Mintha szölongatnák, s nem érti, csak hallja.*

Megkapaszkodik

*Ha egy verssorban még meg-megkapaszkodik,
mintha ő tartana eget, földet, amíg...*

Kisüt a nap

*Aztán váratlanul megint kisüt a nap,
de ami sötét volt, az sötét is marad.*

Csak néz

*Süket!... Süket!... Süket!... Mondják, de nem hallja...
Csak néz, s mosolyog, mint valaha nagyanyja.*

Már mindig

*Szombat van már mindig, szombat délután,
mondja, miközben a pisztolyt fogja rám.*

Hol az igazság?

*Az ítélet megvan, de hol az igazság?
Vajon az ügyvédek vagy a bíró tudják?*

Fenn van

*Mintha egy nagy ajtót nesztelen becsuknál,
mert mindenki fenn van, de te elaludtál.*

(2020. 08. 21.)

Firkákra firka

(bertóknjolcvanöt)

*a hüvelykujjam holdjai
fölött a koporsóra látok
kapaszkodom az ingatag papírba
hogy végig tudjam mondani*

*cementeszák a sírbeszéd
nincs rajt fogás
fölügyeskedni a vállra*

*vakotás ravatali ég
a kecses villanyautó csendje
mintha egy üres film ketyegne
egy hajnyírógép mobiltelefonban*

*temetői virágosnál
a pénztárgépben elakadt rolni
nyugta lesz, uram?
örök lesz, asszonyom*

*nagy teher a halállal bohóckodni
tudod kivel büfizkedj mondja a lét*

*minden költőben lakik egy számtantanár
oszt és szoroz hozzá még némi hatvány
mélyebben izmusnál divatnál
valahol Panyigában*

*a soksorok a tizennégysorok
a nyolcak és a négysorok
a háromkák a kétsorok
és egyszercsak az egyse
a képernyőn a jel tovasimul
a nyelv zsinórzatát egyenesre rántja
a szív az agy*

*e végtelenül végelesz világon
nyolcvanöt vagy és immár nem vagy
karistolok csak ezen a hiányon
verselőző firkálatok
korcsolyatébláb mikuláskor*

*a törekké lett szalmaszál
a szalmaszállá lett törek
együtt forog utolsó lábnyom*

Röpke rapszódia

Bertók Lászlónak, utólag

*Laci ülünk a sámlin mindegy élve vagy holtan
maradtál aki voltál maradtam aki voltam
különböztünk és sokban homlokegyenest
túl sokban is hogy bevallhassuk ezt
hiába volt közöttünk versekről annyi szó
mert a szó tudjuk csűrhető csavarható
én meg nem azt dicsértem és nem úgy
semmi nem volt elég hogy bízni tudj
még egyszer úgy éljen nem verik át
akit becsaptak vagy hagyta magát
becsapni aki magát csapta be
az meg nem bízik többé senkibe
de már benned a horzsolt öntudat kihúnyt
és szavaimból nem hallasz ki gúnyt
így hát noha már tényleg semmi kedvem
versről fecsegtve csomón kákát keresnem
kimondom ahogy te nem tudott senki úgy
belül maradni azon a hosszón
amit még befog egy paradoxon
vagy elszállni szorongva önfeledten
nem-euklideszi terekben
de ezt inkább már te mondd el helyettem*

2020. 11. 15.

Támadó napfény

„Süllyedő árnyék,
suhan a mocsáron át
a tiszta szándék.”
Bertók László: *Kakukk*

(1)

*Támadó napfény
űz el örökre innen,
furcsa rendezvény.*

(2)

*Amit az égben
művelnek velünk, abban
nincsen szemérem.*

(3)

*Amit a földön
megteszünk, írunk, azon
folyton tűnődöm.*

(4, 5)

*Amit a versből
kihoz egy mester, nem sok –
de kihoz lentről,*

*de ellop fentről,
nagyjából minden ott van
rövid sorokban.*

(6)

*Lét a sarokban,
csak a bátor próbál meg
kijönni onnan.*

(7, 8, 9)

*Lét a középén,
egy végtelen létra, mi
felmegy az égen*

*túlra, Istenhez.
Hogy milyen volt lent, vele
majd emlékezhetsz.*

*Nem épp egy nagy hecc,
nemlét puszta édene,
öröklét-ketrec.*

Télikert

Bertók László halálára

*Este előtt általában alkonyodik,
egy gyenge kislámpa fényénél olvasunk,
de nem muszáj, csak ha nagyon fáj
valami, nem illeszkedik
az elképzeléseinkhez
a valóság,*

*mész tovább, kérdésre kérdéssel válaszolsz
még mindig, éjszakai világítótornyok
villannak fel,
jeleznek,*

*folytonos kételkedések után fordulhatsz
csak be a remény zsákutcájába, ahol végre
önmagad lehetsz, feltűnik előtted
egykori életed helyszíne,
a télikert,*

*ott várlak, verseidből odaképzelt körtefa,
elálldogálunk csak némán, két magányos,
műanyag kerti szék,*

*aztán te hazamész, nem jössz már többet,
esténként azért még várlak, végül pedig
mint a kerti szék előregedett karfájára,
ráfagy ágkezeimre lassan
az emlékezet hava
hajnalra.*

Sietség ellen

1.

*Lassú vagyok, mint egy öreg fa,
belehallgatok a talajba,
egy közösség titkos életébe,*

*milyen lenne, ha tényleg tudnék
másokkal együtt élni, láthatatlanul
összekapcsolódva gyökereink által,
de sajnos már túl késő.*

2.

*Véletlenül a fahasábbal együtt
betettem egy lepkét a kemencébe,*

*nem boszorkány volt, de fekete-
szárnyú pillangó, ahogy kétségbe-
esetten tárta szét belül bíbor-
narancs szárnyait,*

*és hiába próbáltam kimenteni
a tűztérből, a narancsvörös
lángokat választotta félelmében,
a kémény, az ég felé
távozott.*

Prágai levél Bertók Lászlónak

2020. szeptember 15.

Kedves Laci,

*„lesznek még nagy séták, amint véget ér
ez a hülye karanténtavas” –
ezt ígértem, ez volt az utolsó üzenet,
nem tudom, mennyire vehetted komolyan,
nem tudom, mennyire vehettük komolyan.
Utólag olyan hányavetinek tűnik,
olyan kézfejpaskolás,
igazából semmire sem kötelező,
mint az elégedett itt-a-piros-hol-a-piros játékos
szabadkozó vállvonogatása
a megnyúlt arcú kliens felé.
Mintha ugyan a karantén lett volna a legnagyobb bajod.
De ha már séták,
igazából csak azt akarom elmesélni,
hogy tegnap, mikor te már
az indulásra készülő ladikon ringatóztál,
magammal vittem a fényképezőgépet,
hogy ne csak a nyomorult mobillal lövöldözzek folyton,
magammal, föl a Malá Stranára,
három kilométer oda, ugyanennyi vissza,
szóval ez tényleg kiadós távolság volt.
A várnegyed tetejéről fotóztam Prágát,
ahogy fuldoklik a lassan csorgó aranytól, szerelemtől
az ősz lélegeztetőgépén,
amikor átkattant egy relé,
és én torkig lettem a girbegurba,
megkapó romantikával,
torkig a Malá Stránával,
ahová annyiszor visszaálmodja magát az ember,
torkig (fuldoklásig? hányingerig?) lettem vele,
pedig ott állt ezúttal turisták nélkül,
szinte meztelen,
tágra nyílt szemmel, már-már kérlelőn,
de csak úgy, mint egy emlék utánczata,
az első találkozás áramütéséé,*

aminek a megismételhetőségét
elvi alapon nem zárom ki ugyan,
de hinni immár nem hiszek benne.
„S hátrálsz te is az életedbe vissza lassan s andalogva
Fülsz a mély kocsmák ölén zengő cseh dallamokra
Ha mégis épp fölfelé a Hradzsín útjain s az alkonyat kilobban”
– az Apollinaire-kötetet kábé ezekért a sorokért
hoztam magammal, hogy kéznél legyen,
de akkor ott, a prágai vár oldalában
muszáj lett nemet mondani rá,
nemet minden nosztalgiára,
arra is, ami a régi áramütések felé hajt,
és arra is, ami nem létező tájak felé.
Adott ember vagy egy adott helyen,
adott időben,
úgyhogy hiba volna andalgásra pazarolni ezt
az adott időt.
Az igazi séta nem andalgás,
az igazi séta (neked magyarázzam?)
formát teremt,
lépésről lépésre,
a szükséges konokssággal (komolysággal? macacssággal?)
– alkotás a javából,
a formateremtés legszemérmesebb formája.
Elraktam hát a fényképezőgépet
a nyakamban lógó, szekunder székelyennel együtt,
a viszolygással,
ami a tolakodó személyességnek szól
– megáll, bekapcsol, mérlegel, zoomol –,
a látványról látványra rebbenő,
halkan zümmögő indiszkréciónak.
Elraktam a gépet,
és elindultam lefelé, vert sereg, a vár alól visszavonulóban,
a pernyeként szitáló délutánban.
Te másnap reggel kelsz át a vízen,
a révész nyújtózik, a csontjai ropognak,
eloldja a kötelet komótos,
ezerszer gyakorolt mozdulattal,
aztán ugyanilyen ráérősen tolja el
a ladikot a parttól,
és ezt,
ezt a minden ízében takarékos,
monoton igyekezetet, ezt már jól ismered:
a szántás, a vetés, az aratás,
egymás tengelyén elforgó alakzatok özöne,
házatetők kollázsa a kíméletlen őszi ragyogásban,

utcák rendje, évszakok rendje,
verssoroké,
amikor az elárvult én visszaszületik,
beszuszakolva magát a forma méhszáján,
magára húzva a magzatburok cipzárját.
Ezt tőled lehetett tanulni,
a formába húzódás (illeszkedés? formálódás?) gesztusát,
az elárvult énnek elsuttogott,
személyen inneni ígéretet,
hogy végül is megtart,
amit kitöltesz,
ahogy a görcsös pókfonál
rezeg a verőfényben,
ahogy a ragacsos hurkapálca tartja-őrzi
a vattacukrot,
vagy ahogy tudvalevő, hogy a petrencés rúd,
ó, a nevezetes petrencés rúd sem arra való,
hogy honvédségi konvojok előtt hadonásszunk vele.

„lesznek még nagy séták” –
lehet, hogy nem is kellett olyan komolyan venni
a formális biztatást,
csak annak, ami:
egy személyen inneni gesztus mindössze,
a kelletnél tétovábbra sikerült kézmozdulat,
hiszen mi mást is mondhattam volna,
mi mást is mondhatnék a készülődő,
napsütötte karanténőszben?

Szia, Laci.

Csak hallgatok

„csodálkozok, hogy itt lakom”

B. L.

*A készülődés bennem is
cipőcsere és almahossz,
elrágom amíg indulok
– Talán elcsípem valahol –*

*Tudvalevő, hogy órámát
Tehozzád igazítgatom
amióta kiléptem a
mostoha városból, és pont*

*Pedig megtettem amire
képességeim fókusza
jelölt ki a sajnálatos
sötét szívacsos árnyékban*

*Mondanám, hogy nincsen hiba
a bányaló ismeri csak
ötven telünknek terheit
oké, ragyoghat a zárlat*

*Mondanám, hogy habár a lét
nem dadog itt, az én vagyok
Lehetetlen küldetéshez
keresek passzos dikciót*

*– A Séta térnél érni el –
csodálkozol mit keres itt
néma maradt mint kis csuka
egy egykori pimf ígéret*

Király utca, kora este

Mindig is szerettem írni a múlttól.

De nem így, hogy Bertók Lászlóról kell, mert ő nincs már.

Vagy a csuda tudja. Persze, ott voltam a temetésén. Láttam egy koporsót, amin az ő neve szerepelt, és földi éveinek száma. Aztán ezt a fadobozt leeresztették a frissen ásott gödörbe.

Most hát írnom kell, mert a nevével ellátott fadoboz eltűnt a földben.

Szinte minden nap elhaladok a Király utcában a házuk előtt, ahol oly sokszor vendégeskedtem, beszélgettünk.

Az utóbbi időben, restelve vallom be, csak akkor találkoztunk, ha Laci épp jött vagy ment, napi kis sétáját téve. Örültünk egymásnak, és persze elszomorított, hogy voltaképp évek óta csak testi nyavalyáiról esett szó.

Versek?

Megkérdeztük egymástól, írunk-e még.

Versek...? Csak legyintett.

Ahogy az idő egyre inkább redukálta őt, úgy minimalizálta Laci a verseit.

Soronként fogytak el. Három, kettő, egy.

Lehet, hogy ezek a legyintések, keserű-tétova félmosolyok voltak a legutolsó versei, immár a semmi-versek. Amik ott, a Király utcai kora estében megszületésük pillanatában rögtön elszálltak a kandeláberek, a Lyceum templom tornyai között az égbe.

Verset írtam halálhíre vételének másnapján:

*Őt vörös hajú embert láttam ma
a hajuk színe egyre lángolóbb volt
nem sokkal alkonyat előtt egy kislány
rohant felém a feje szinte beleolvadt
a rohamosan hanyatló napba*

*Anyám panaszait hallgattam végig
ami bevásárlólistába torkollott
félbarna kenyér répa zeller hagyma
sárga és a piros krumpli mert bár
elmúlni készül enni kell*

*Már kifelé toltam a megrakott kocsit
amikor eszembe jutott Bertók Laci*

*vajon milyen verset írna mindebből
sokkal jobbat mert az biztos nem lenne
benne hogy Bertók Laci meghalt*

Még kellene valami a végére. De hát minek is van vége?

Jöhetne egy idézet.

Nekem kedves verssoraiból néhány.

Valahogy nem megy.

Inkább én megyek. A Felsőmalom utcából néhány lépés a Király utca. Még szép az idő. Vagy az idő mindig szép, amíg van, csak ritkán tűnik fel?

Megyek. Hátha. Ahogy ilyenkor szinte minden alkalommal megfordult a fejemben, na, vajon ma találkozunk-e Bertók Lacival? Ha nem jött szembe, legálább felnéztem az ablakaira.

Ma épp megint nem jön. Hát felnézek az ablakaira.

Fel, a gyorsan tintakékre váltó égre.

„Most kellene...”

Bertók László emlékére

*Király utcai kockakő,
Kapualj-keret, hol van ő?
Botjára dőlve, földi kép,
Az égen tükröződik még.
Közöttük kozmikus huzat,
Atomok csendje, ős-tudat.
„Most kellene a szeretet”,
Megeríteni, mit nem lehet.
Király utcai kockakő,
Kapualj-keret, hol van ő?
Örökre ott áll valaki,
S nem tudod megszólítani.*

Miért?

Bertók László halálakor

*A pillanat most tetten ért,
hogy gyöngö a szív s az ész kevés.
Mert miért a vers, a szó, a képzelet,
ha nem gyűrik le az anyag-végzetet?
Vagy a széthullásban beteljesülés?
Öröklét-semmi? Vízsintes repülés?
Csak a hiánytól válhat teljessé a kép?
S a Nincsben a Volt felragyog, ha még?
Test nélkül nyer formát, végső alakot?
Sugárzó nappallá sötét-darabok?
Miért, hogy nem látjuk, bár előttiünk remeg,
a dolgok mélyéből kiváló lényeket?*

CSÖND ZUHOG

Emléktöredékek Bertók Lászlóról

Tudom, hogy Önök régóta ismerték egymást – fordult hozzám valaki a temetés után –, ugye barátok voltak? – kérdezte. Igen, persze, válaszoltam, miközben belül, a tudatomban váratlan visszhangot vert a *barátság* szó. A férfi negyvenéves korán túl már nem szokott barátságot kötni, ezt Arisztotelésztől megtanultuk. Mi pedig már az ötvenedik évünkön is túl voltunk, amikor 1992 őszén leültem Bertók Lászlóval szemben a Király utcai lakásuk dolgozósobaként is szolgáló nappalijában, hogy elkezdjünk egy hosszú, két évig tartó beszélgetést. Szerdánként találkoztunk, s egy magnetofon rögzítette az elhangzottakat. Persze, korábban is jól ismertük egymást, egy alkalommal együtt utaztunk Keszthelyre, a Helikon ünnepségekre, de az, amit barátságnak lehet nevezni, 1992-ben kezdődött. Az 1995-ben megjelent könyv, a beszélgetések átformált, kiegészített változata, e barátság (nem zökkenők, eltávolodások, viták nélküli) kialakulásának története. Egyre jobban beavatott engem a saját világába, végül kéziratait is kezembe adta, köztük a keletkezőben lévő verseinek a csíráit, szövegváltozatait, és töprengéseiről, érzelmeiről, álmairól is beszélt. Időnként a legendás vései pálinka is előkerült, amire nagyon büszke volt. Azt hiszem, senkinek nem mondott annyit önmagáról, mint nekem. És elfogadta azt a döntésemet, hogy nem interjúkötetet csinálunk – ez manapság népszerű és kétségkívül informatív műfaj –, hanem a humanista *colloquiumok* mintájára fogunk beszélgetni. Ő és én. Egy közös témáról: Bertók Lászlóról. (Aki interjúkötetként olvasta a könyvet, az nem értette meg a beszédhelyzetet.)

Onnan kezdve szorosabbá vált a kapcsolatunk. Családirag is összejártunk: ezek a vacsorával egybekötött beszélgetések, felváltva náluk és nálunk, a Bessenyei utcában, most látom igazán, mennyire fontosak voltak számomra. Persze, a barátok sorában az első helyeket mások foglalták el, nem én. Csorba Győző, Csűrös Miklós, Parti Nagy, talán Ágh István, és biztosan Sipos László, a tragikus körülmények között, fiatalon elhunyt színész, Bertók László verseinek értő tolmácsolója. És itt, ebben a belső körben volt (egy ideig) a helye még valakinek: erről az *Eleven feszület* című vers tudna beszélni, ha akarna. Egyébként minket sok minden elválasztott egymástól. Ő falusi fiú volt, bár városi polgár lett, én viszont csak könyvekből és versekből, többek között az ő verseiből ismerem a falut. A spontán reflexeink néha le is lepleztek bennünket. És egy költő meg egy irodalomtörténész is másként látja, nemcsak a világot, de az irodalmi dolgokat is. E téren sokat tanultam tőle. De a múltunk egy darabja mégis erősen összekötött bennünket: Nagyatád. Az ő életének egy szakasza e városkához kötődik: „hat évemet hat borítékban elrejtettem a Rinya-parton”, írta *Nagyatád* című versében. Laci néhányszor azt mondta nekem, afféle befogadó gesztusként: félig te is somogyi vagy. Igen, mert anyám nagyatádi lány volt, gyerekkorom nyarai, egy-két karácsonya nagyszüleim révén ide köt. A fent idézett Bertók-versben megénekelte Rinya volt az első folyó, amit láttam (ki is nevettek az osztálytársaim a Piusban, amikor R betűs folyóként a Rába vagy a Rajna helyett a Rinyát említettem), és a park gesztenyefái az artézi kúttal az én emlékeimben is meg-megjelennek.

Ez a költészetén végigvonuló fa-motívum, kivált a gesztenyefák bölcs szépsége azt sugallja, hogy Bertók László talán a Plótinosz-féle világlelek nyomait sejtette bennük.

Előkerestem a nálam lévő kéziratok, fénymásolatok közül egyik diákkori zsengéjét: *A vén gesztenyefa* című szöveget, amely az alatta olvasható dátum szerint Csurgón keletkezett 1950. szeptember 16-án. Nem idézem, mert nem tartozik az életműhöz, de a szemlélet mégis jellemző. Az öreg fa által maga az idő válik érzékelhetővé, a múlt emlényomai láthatók a fa göcsörtös törzsén („Fel-felnyökög olykor nyikorogva”), és a fa magasban összeérő ágai fölött az ég felé fordul a tekintet. A lélek egyik ősképzetéről van szó. Legkorábbi inspirálója az a gesztenyefa lehetett, amely Bertókék vései kertjében állt, s egykor a családi legendáriumban központi szerepet betöltő dédapa ültette. Eszembe jut, hogy egyszer gesztenyevirágzás idején sétálgattunk a kertünkben, s Laci megjegyezte: ezek a fák közelebb vannak az éghez, mint mi, mert valami tiszta, ártatlan lélek van bennük. Én is így gondolom. Nagyatádhhoz visszatérve még elmondok valamit. Bertók László többször meghívott engem könyveinek bemutatóira, ahol a beszélgetőtárs szerepét tölthettem be. Az *Ott mi van?* című kötetet Pécs után Nagyatádon, a könyvtárban mutattuk be. A véseiek is képviseltették magukat, ott volt a polgármester, akit szintén Bertók Lászlónak hívtak, s vele a jegyző: Bertók Lászlóné, aki azonban nem volt a polgármester felesége. Ezen én nem csodálkoztam, mert tudtam, hogy Vése a Bertókok faluja. Ezt azért említtem, mert, mint mondtam, többfelé jártunk kötetek bemutatóinak ügyében, de soha nem láttam őt annyira felszabadultnak, derűsnek, családiasan kedélyesnek, mint ott, Nagyatádon.

A fákhoz tartozik még, hogy versbeli jelenlétükkel a pályakezdő kötet, a *Fák felvonulása* után egyre inkább sorshordozó jelképpé válnak, kibontva a *Savászana* című vers befejező sorának („és összeérnek fenn a fák”) jelentés-lehetőségét. Végül a *Már harmadszor olvassa* című kései versben jut el a motívum a végkifejletig: az ősi magyar mondavilág világfa-élménye kap benne új értelmet. A fa-képzet nyelvi világgá lényegül át, az anyanyelv grammatikai törzsévé, ágáivá és a szavak lombozatává, amelynek árnyékában a korábbi spontán beszéd helyett a nyelvvel való talányos küzdelem gyötrelme szólal meg. „Rázza meg, vágja ki (ha tudja) a fát? / Emlékezzék, hogy a tüdejét, a szívét s a többi testrészét is / akkor fedezte fel, amikor nem működtek már észrevétlenül, / amikor egyszer csak úgy viselkedtek, mintha kölcsönbe / kapta volna őket?” Soha nem olvastam ennél húsegesebb, ragaszkodóbb kritikáját az anyanyelvnek, magának a nyelvnek, s általa az emberi létezésnek. A fentebb említett *Savászana*hoz személyes emlékem is fűződik. A lélekben bekövetkező, elképzelt meghalás és újjászületés, a hullapóz és a felszárnyalás együttes élményét megfogalmazó verset keletkezésében lévő szövegnek tekintettem, amelynek kéziratán, az áthúzások, törlések és betoldások a személyes, alanyi beszédmód tárgyiasává válásának „nyelvtani aktusát” lehet érzékelni, miáltal a szubjektív

Savászana

Most elestem magamat.
 Emnyedj el kei, emnyedj el test,
 emnyedj el gondolat!

Úgy! Belül, esend van és sötét.
 Valahol a farkón volt
 eszmélni kezd egy régi rét.

Lejjebb, a lábaim körül
 öreg parasztok naivanak,
 nagyon messze, messzelelül.

Felül, feletem fele az ég,
 Nem látom, ^{de átengedi engem a világ} ~~partok, partok, partok~~
 a minolegesség lelegését.

Közöttem mélyes porzik az,
 rene sötét, alig hallható,
 és összeérnek fenn a fák.

beszélő a médium szerepébe vonul vissza. Ez a kézirat (az én értelmezői képzeletemben) Bertók modern költészete létrejöttének pillanatát rögzíti. Talán az egyedi életművön túlmutató jelentést is lehet tulajdonítani neki. Kapcsolatunk során a költőtől két, számomra igen becses ajándékot kaptam. Az egyik ennek a versnek a kézírata, amely a szövegnek a végleges változatnál korábbi állapotát rögzíti. Bekeretezve őrzöm az egyik könyvszekrényemen.

Egyszer azt kérdezte valaki tőlem: Nem folytatták az 1995-ben lezárt beszélgetéseket? Azt válaszoltam, hogy nem. Pedig folytattuk, legalábbis akartuk. Tizenöt évvel később, 2010 körül újra leültünk, hogy megpróbáljunk tovább menni az élet és a versek ösvényein, öt-hat estébe nyúló délutánon ott ültünk egymással szemben és beszélgettünk. De valahogy nem találtuk meg a hangot. Azt hiszem, az volt a baj, hogy már túlságosan ismertük egymást. Nehéz ilyen helyzetben beszélgetni egy magnó (egy odaképzelt közönség) jelenlétében. Mindketten éreztük ezt. Egy fáradtabb pillanatban megkérdeztem tőle: Jöjjenek jövő héten is? Gyere, válaszolta, de magnó nélkül. Így is történt a soron következő szerda délutánokon. Később egyszer céloztam rá, hogy talán megírom ezt az anyagot, s nézze meg, lehet-e, kell-e rajta formálni, alakítani. Majd meglátjuk, mondta. De már nem látjuk meg. Itt vannak az egyik fiókomban a szalagok, de most már hiába. Az általam elképzelt beszélgetés-műfajnak ugyanis velejárója, hogy a beszélgetőtárs láthassa a véglegesnek szánt szöveget, s ha szükségesnek tartja, javaslatokat tehessen. Erre már nincs lehetőség, Az anyagot nem kívánom a nyilvánosság elé tárni. Pedig vannak benne nagyon érdekes szakaszok: irodalmi kapcsolatairól, Tandori Dezsőről például, kettejük levelezéséről, a *Holmiról*, a *Jelenkorról*, a „hosszúaknak” nevezett verseiről, a haikukról és egyebekről. Kár érte. De az Idő pontot tett, nem a végére, hanem már az elejére. „Csönd zuhog”. Ez egyik kötetének tervezett címe lett volna, de később elvetette. Most odaírom e kis emlékező írás fölé.

Valahogyan, persze, mégis folytatódott a dolog, dialógus helyett monológ-formában. Erre ő biztatott. Azt mondta: eljutottál velem a szonettekig (a *Három az ötödiken* világáig), most folytasd magad. Az eddig publikált tanulmányaidban, tette hozzá, már majdnem megvan a dolog. Fejezd be, bátorított. Hát így született meg *A második kapu* 2015-ben. Az első példányok egyikét természetesen neki dedikáltam. Amikor elolvasta a könyvet, azt mondta: „Jól megcsavartad.” Tudtam, hogy ez egy idézet: Nagy László mondta neki korábban egyik fontos verséről, elismerését kifejezve. Laci tudta, hogy én ezt tudom. Ennyiben maradtunk. Azóta is el-elgondolkodom ezen. Ami egy versről szólva dicséret, vajon ugyanígy értékelendő-e, ha egy kritikai műről, egy értelmező szövegről mondják?

A másik, számomra különösen értékes ajándék, amit kaptam tőle, egy nekem dedikált vers. Megjelent a *Jelenkorban* (2010. szeptember), majd az *Ott mi van?* című kötetben 2014-ben. Innen idézem a cím és a dedikáció nélkül:

*Nem a beszéd már, nem a szó,
s az ember alkotta zene,
a húrok, sípok deleje,
csak ami ki sem mondható.*

*A szavak alatti való,
a lüktető, a nincs neve,
a nyelvbe vesző semmi se,
a hol van a tavalyi hó.*

*Csak a csontok csendje hunyó,
az óceán tekintete,
az eget tükröző mese,
a hang nélkül folytatható.*

A második kapuban a verset Nietzsche nyelvkritikájával és a kritikai filozófia „magánvaló” fogalmával hoztam összefüggésbe, talán kissé elvontan. De ez most mellékes. Az emlékeket idézve fontosabb, hogy a vers mögött az a hosszú beszélgetésünk rejlik, amely a nyelvről folytattunk az új század (évezred) első évtizedének második felében. Ennek során egy alkalommal felolvastam neki Kant gyönyörű tengerleírását *Az ítélőerő kritikájából*, azt hiszem, így került a versbe „az óceán tekintete”. Az én álláspontom lényege a wittgensteini gondolat volt: létünk határai nyelvünk hatáiraival azonosak. Ha nincs szó, akkor a dolog sincs. Számunkra legalábbis. Laci viszont az érzelmeknek, a hangulatoknak, a léleknek a kimondás előtti gomolygására hivatkozott, mint *valóra*. Erre utal ez a két sor: „A szavak alatti való, / a lüktető, a nincs neve...” A kérdések kérdéséről van szó. Nem biztos, hogy én jobban tudtam a választ, de az bizonyos, hogy ő jobban érezte. Ez a dedikáció gyökere. A vita folytatása. Egy kis adalék a vers későbbi értelmezéséhez.

Mikor láttam őt utoljára? – kérdezte valaki tőlem a temetés után. Most, hogy ezt írom, döbbenek rá az *utoljára* szó súlyosságára. A szó egy emlékképet idéz fel bennem. Egy könyvet vittem neki, s figyelmeztettem, hogy a hét végén, ahogy megbeszéltük, várjuk őket, őt és Erzsikét a Bessenyei utcában. Laci hosszan rám nézett, majd felemelte s kinyújtotta felém a karját, tenyerét jobbra-balra forgatva. Nem értettem a jelzést, ezért hozzátettem: Ti vagytok a „sorosak”. Tudom, mondta, de mégis inkább ti gyertek. Kicsit fáradtnak érzem magam, tette hozzá. A két asszony, Erzsike és Gyöngyi aztán tisztázták a helyzetet: mi megyünk, a baráti látogatások váltakozó ritmusától ezúttal eltérve. Így történt. Míg a nők beszélgettek, Laci elővette a készülő *firkák* kéziratait. Felolvasott egy-egy kétsorosost, ily módon a szövegek fanyar komikuma még jobban érvényesült, mint olvasva, aztán néhány szót mondtunk, illetve egyetértően hallgattunk. Búcsúzásra készülve váratlanul Weöres Sándor pár sorát idézte: „Erdő sűrűjében / vak-sötétben állunk, / elindulunk lassan, / tán utat találunk.” Aztán lekísért bennünket, megöleltük egymást, majd kilépve visszafordultam, és a kapualjat az utcától elválasztó vasrácsra át még egy búcsúpillantást váltottunk. Akkor láttam őt utoljára. Most előkerestem az általa idézett Weöres-verset, az *Őszi sétat*, s ideírom a végéről hiányzó négy sort: „Fázunk, a közelgő / mennydörgésbe veszve – / itt az ismert ösvény, / nem megyünk már messze.”

BERTÓK LÁSZLÓ

OTT MI VAN?

Versek

Nagy László, aki annyi mindent tud már rólem, most egy nekem dedikált verssel is a könyvben, a párjának, Gyöngyinek is a régi szeretettel és sok jókívánsággal:
Pécs, 2014. jún. 16.

Bertók Laci

MAGVETŐ
BUDAPEST

„AKI NEM CSÜGGED, AZ HAZATALÁL”

Bertók László: Megírjuk a szép, régi verseket

*„Ahogy a műszerek a tetszhalottakat,
a nyelv valameddig őrzi még, aki vagy.”*

(Bertók László: A nyelv)

*Beszakadnak a lassú tölgyesek,
mint egy vezércikk, magányos a táj,
erdő mélyéről nézem az eget,
sorok között is süllyed a határ,*

*belátható lesz, minden, ami fáj,
megírjuk a szép, régi verseket,
s míg a lap alján köröz a madár,
sírni vagy lógni egyaránt lehet,*

*de éjjel apróhirdetéseket,
csillagokat nyit fölénk a homály,
költemény lesz, hogy csodák nincsenek,
aki nem csügged, az hazatalál,*

*s hogy a temetőkapun is az áll,
nem fejeződött be, csak vége lett.*

Borbély Szilárd írta 2000-ben az *Élet és Irodalom* hasábjain, hogy Bertók László költészetének elfogadottsága méltán vitathatatlan, „kanonikus elismerése” nyilvánvaló. Borbély szerint „kಿತartóan és megalkuvás nélkül dolgozva költészetének megújulásával érdemli ezt ki”.¹ Kijelenthetjük, hogy ez a megállapítás húsz év elteltével is megállja a helyét, hiszen Bertók László folyamatosan igyekezett megtalálni azokat az adekvát formákat, amelyekben hiteles és termékeny módon szólalhat meg – míg korábban a „szonettkék”-ben, „háromkák”-ban, „hosszúkák”-ban, „pillanatnék”-ban, a legutóbbi időkben a kétsoros, rímes, „szalmaszálra” írt „firkák”-ban találta meg azt a formát. Borbély ebben az írásában a nyolcvanas évek közepe tájára Bertók poétikájában „végletes törést és egyben törlést” észlel a jellegzetes Bertók-szonettek megjelenésével. Ez a „formai alapú átrendeződés” „határozott ellépést jelentett Bertók László számára attól a költői *köznyelvtől*, amely indulását és – a nyolcvanas évek közepéig – nyelvének (ki)alakulását befolyásolta” – s ez a váltás egyben a költői „anyagkezelés”, a vers anyagszerűsége felé fordulást is jelentette.² Bedecs László is úgy véli, hogy Bertók, maga mögött hagyva a „dalszerű”, falusi miliót

¹ Borbély Szilárd: „Míntha alul minden teher.” (Bertók László: Februári kés). In: Uó.: *Hungarikum-e a líra? Esszék, kritikák*, Bp., Tipp-Cult Kft. (Parnasszus Könyvek), 2012, 87. Eredeti megjelenés: *Élet és Irodalom*, 2000. június 2., 22.

² Borbély: i. m., 87–88. Kiemelés az eredetiben.

közvetítő, a Nagy László-i poétikát idéző versnyelvet, a „szonettkorszak”-ba lépéssel, a szonettforma megújításával „vált a lírai kánonok elmaradhatatlan szereplőjévé, hatásában is jelentős költővé”.³ A változás egyértelmű észlelhetőségét Bedecs is a nyolcvanas évek közepére helyezi, mint írja, ekkorra „karakteressé, felismerhetővé vált Bertók költészete, és ekkor már állandó színvonalon, a kortárs líra nyelvi fordulatával lépést tartva, ezzel az iránnyal is párbeszédképes versek születtek”.⁴

Elfogadva a recepció belátásait, jelen esszémben egy olyan, vélelmem szerint „nagy” Bertók-verset kísérlek meg körbejárni, amely keletkezése és megjelenése szerint épp szinte közvetlenül a detektált váltás előttre tehető, s egyszerre nevezhető összegző és önreflexív szövegnek. A *Megírjuk a szép, régi verseket* című mű először a *Jelenkor* hasábjain jelent meg 1981 májusában, majd az 1984-es *Ágából gyökér* című kötetbe került bele, aztán változatlan formában a *Platón benéz az ablakon* című 2005-ös gyűjteménybe.⁵ (A két verzió, mint majd látni fogjuk, nem identikus.)

A vers a későbbi, *Kő a tollpíhén* (1990) kötetben kidolgozott bertóki szonettforma egyik előzménydarabjának tekinthető. Így tekint rá Orosz Ildikó is: „Érdekes megfigyelni, hogy a *Három az ötödiken* előtt keletkezett szonetteknek még volt egy sajátos »mi«-tudata is. Az *Ágából gyökér*-kötetben olvashatók a szinte nosztalgikusnak ható sorok: *Éltük a szép, boldog jövőt; Megírjuk a szép, régi verseket; Amikor Bárdosi Németh Jánost eltemettük*. A többes szám első személyű beszédmód azonban teljesen eltűnt Bertók verseiből.”⁶ A *Három az ötödiken* 243 szonettjéhez hasonlóan a vers felosztása már itt is a négy versszakos, 4-4-4-2 sormintát követi, ám míg a későbbi művekben alapvetően 8 szótagos sorokat találunk, szövegünkben 10 szótagos sorok vannak. Érdeemes megjegyezni azonban, hogy az *Ágából gyökér* kötetben több olyan szöveg is van, amely már a 8 szótagot használja, a forma tehát tulajdonképpen már itt készen állt. A rímképlet abab / baba / abab / ba, amely minta gyakran előfordul majd a 243 szonett között is.

Lengyel Balázs 1984-es *Élet és Irodalombéli Ágából gyökér*-kritikájában fogalmazza meg azt, hogy bár a kötetnyitó vers azt állítja, „megírjuk a szép, régi verseket”, hiába használja Bertók a klasszicizáló formát, és helyezi középpontba a költői szubjektumot, valójában „dehogyan ír régi verseket”.⁷ Bizonyítékként a költemény első négy sorát hozza: „A gnomatikusan megformált rövid sorokba olyan erős hangulatú, komplex kép van belebújtatva (beszakadt tölgyes, vezércikk, süllyedő határ), ami, ugye, a szép régi versekben (a parnasszienekben, impresszionistákban) az elemek egymásnak meg nem felelő, diszparat volta miatt elképzeltetlen” – írja Lengyel.⁸

Ahogy már utaltam rá, a vers első, 1981-es *Jelenkorbéli* változata nem egyezik meg a kötetbelivel. Csak négy helyen térnek el egymástól a verziók, két markánsabb, s két kisebb esetben. Az első kettő épp a nyitó strófában található (a harmadik és negyedik, apróbb különbségről a későbbiekben ejtek majd szót). A folyóiratban „lassú tölgyesek” helyett „őszü tölgyesek”-et, „süllyed a határ” helyett „mozdul a határ”-t olvasunk. A változtatások nyilvánvalóan nem egyszerű „javítások”, korrekciók, hiszen a lapban közölt változat is

³ Bedecs László: Nem oly nehéz. In: Uő.: *Nyelvek a végtelenhez. Tanulmányok, kritikák a kortárs magyar költészetéről*, Bp., Napkút, 2009, 35.

⁴ Bedecs: i. m., 36.

⁵ Írásomban a verset a kötetből idézem. Bertók László: *Platón benéz az ablakon. Versek, 1954–2004*, Bp., Magvető, 2005, 133.

⁶ Orosz Ildikó: „Akkor is, ha abbahagyom.” Bertók László szonettköltészete, *Jelenkor*, 2001/12, 1284.

⁷ Lengyel Balázs: *A hangfüggetlenség mögött* (Bertók László: *Ágából gyökér*). In: *Talán a kérdés. Írások Bertók Lászlóról*, szerk. Ágoston Zoltán, Pécs, Alexandra, 2005, 71. (A könyvet a DIA digitális kiadásában használtam.)

⁸ Uo., 72.

ugyanolyan kitűnő. Észlelhető azonban a koncepcionális elmozdulás, mégpedig az elvontabb, színeszetikus képszerkezet irányába. Míg az „ősi tölgyesek” klasszikus, nyugatos hatású kép, a „lassú tölgyesek” már inkább mutatja az újhordas megoldást – természetesen ezek a besorolások csak közelítők lehetnek, de azt mindenképp elmondhatjuk, hogy a „lassú tölgyesek” a modernebb, még úgy is, hogy a teljes verssor kontextusában – „Beszakadnak az ősi tölgyesek” – már az első publikált változat is kellőképpen modern hatású. A „lassú” jelző ráadásul motiváltabb is, mint az „ősi”, hiszen csakúgy mozgást jelölő, mozgással kapcsolatos szó, mint a „beszakadnak” – míg az „ősi” jelző részben időt, részben, toposzként, hangulatot és állapotot fejez ki. Valójában úgy látszik, hogy míg önmagában a „lassú tölgyesek” a meglepőbb, különösebb kép, a verssorban ez az integránsabb, és az egyébként önmagában hagyományosabb, sematikusabb „ősi tölgyesek” szókapcsolattal lesz maga a verssor és versnyitány durvább, zsigeribb, lehengerlőbb. Hozzá kell tennünk még, hogy a kötet felé haladva a vers ritmusa is lassabbá vált a hárommorás „ősi” lecserélésével a négymorás „lassú”-ra. A negyedik sorban a „mozdul” – „süllyed” váltással lényegi ritmusváltozás nincsen, bár a kötetbeli verziót a hosszú likvida miatt itt is érezhetjük lassabbnak. A változás ezúttal is az absztrakció irányába hat, és azt is láthatjuk, hogy a módosítás ismét a versintegrációt szolgálja, amennyiben a lassú mozgással, beszakadással a folyamatos süllyedés korrelál, míg a mozzanatos „mozdul” inkább szembenáll. Az első sorbeli módosulással ellentétben itt a változás a hangzósság tekintetében is jelentéssel, hiszen a „süllyed” szó belesimul a sor susogó, „s” hangokkal dominált jellegébe, mintegy a hangok szintjén csuszamló, süllyedő mozgást teremtve meg. Ugyanakkor az, hogy ezáltal a vers koherensebb, összetartóbb lesz, s az esztétikai minősége megváltozik, nem jelenti azt, hogy ezzel az esztétikai értéke is feltétlenül nagyobb – az egzaltáltabb első verziót tarthatjuk akár izgalmasabbnak is; ám valójában szükségtelen ítéletet mondanunk a kérdésben, elegendő a különbségeket és az elmozdulást észlelnünk és értelmeznünk.

A vers egyetlen, sokszorosán mellérendelő mondatból áll. Grammatikailag az egy- mondatos struktúra némiképp erőszakolt, de természetesen teljes mértékben tudatos: a beszéd folyását, meg nem szakadását jelzi, tulajdonképpen egy nagy lélegzetvételt az egész szonett. Egy nagy, *süllyedő, mély* lélegzet. Széles Klára írja, hogy „[a] »beszakadás«, az »erdő mélye«, a »süllyedő« határ más-más változatban és gondolati dimenzióban idézi meg a *mélyiség* archetipikus képeit, ezek Bertók-féle jelentésköreit. Egyszermind figyelemmel kísérő a mondattani, gondolati, vizuális tagolás összekapcsolódása; az átvitt értelemekkel való telítődés, amelyet aláhúz a ritmikai rendbe igazodás. E hatások fokozódnak a vers, s egyben a mondat befejeződéséig.”⁹ A későbbiekben majd még vissza kell térnünk arra, hogy az utolsó kijelentés („nem fejeződött be, csak vége lett”) miként kerül feszültségbe magával a versvég-jelleggel, s miképpen lesz önreflexív a megnyilatkozás. De most még térjünk vissza a versnyitányra, s annak sokakat foglalkoztató képzeteire.

Parti Nagy Lajos érzékenyen értelmezi a sorokat, és érzékletesen közvetíti befogadói tapasztalatait: „Bertók költészetében beszakadt már az ég, a világ, majd az említett ciklus nyitóversében [...] az előbbieik metaforájaként, teltebben már és karakteresebben, a »lassú tölgyesek«”.¹⁰ Parti Nagy tehát a nyitó képből a világ és az ég metaforájaként olvassa a tölgyeseket, amely döntés tulajdonképpen a teljes vers allegorikus értésére hív fel: eszerint a verset végig átható tájleírás, pontosabban tájelőhívás az ennek a világhoz, illetőleg a világon túlihoz, a transzcendenshez fűződő viszonyát fogalmazza meg áttételesen. Orosz Ildikó is úgy véli, „[v]ilág és egyén szakadása sajátosan centripetális bertóki képből összegződik: a szétszakadás Bertóknál nemegyszer *beszakadás*. Már az *Ágából gyökér*-kötetben is megjelenik az erőteljes kép, hogy »beszakadnak a lassú tölgyesek«.”¹¹

⁹ Széles Klára: Bertók László: *Ágából gyökér*. In: *Talán a kérdés*, i. m., 97.

¹⁰ Parti Nagy Lajos: „Protestáló pillanat”. In: *Talán a kérdés*, i. m., 114.

¹¹ Orosz: i. m., 1275.

Ezekből a megközelítésekéből nézve a verset a magányosodás, a világtól való eltávolodás, elidegenedés költeményeként olvashatjuk. Érdekes azonban elgondolkozni azon, hogy miért „beszakadás”-ról, s nem például *elszakadásról*, *megszakadásról* olvasunk.

„Az igen erős indító képben” – folytatja Parti Nagy – „szorongás, méltóság és tragédia. Lassított filmen recsegnek-ropognak a fák, s miként a hang, a tempó is diszkrét, viszszafozott, a folyamat kulturált és konszolidált, de a mozigépészek keze ott matat a sebességi gombon [...]”.¹² A költőtárs is úgy érzékeli, hogy a költemény kötetbéli verziójában korrelál a mondott és annak mikéntje: a jelentés együtt alakul ki a hangzó forma és a tartalmi szempontok kapcsolatában. Hiszen a „lassú” szó is tulajdonképpen hangulatfestő, amennyiben hangtestében prezentálja azt a tempót, amely a szó jelentésével függ össze. Bertók versében ez a korreláció a nagyobb szövegegységben is megvalósul, s erőteljesebben valósul meg azzal, hogy a szerző az „őszai tölgyesek” dinamikusabb ritmusát elengedte. A Parti Nagy által emlegetett „szorongás, méltóság és tragédia” hatását részben a szavak jelentése, részben azok érzéki megjelenése kelti: a sor által fölidézhető fenséges erdei táj (a korábban mondottak szerint: a fenséges világ) süllyedése, s az énnel ettől való fokozódó távolságtartása. Parti Nagy is e folyamatérzékelés szerint fordítja le a verstapasztalatot: „A bertóki táj egyre magányosabb, »mint egy vezércikk«”.¹³

Az első sor nagyon különös igei metaforája („beszakadás”) után itt a második sor talán még sajtószzerűbb hasonlata: „mint egy vezércikk, magányos a táj”. Úgy hiszem, nem én vagyok az egyetlen, aki számára nem magától értetődő és gyorsan fölfejtendő, mit is jelent e rendkívül hatásos kép. Miért úgy magányos a táj, mint egy vezércikk, és miért magányos ez a hírlapi műfaj? A kérdésre természetesen adható válasz, mégpedig a vizualitásból kiindulva: a vezércikk az a szöveg, amely gyakran egymagában áll az újság első, a külvilág felé kitett oldalán. Társtalanság tehát, de nemcsak az, hanem reprezentáció is: ilyenkor ő képviseli az egész lapot, ő áll egyedül a tekintetek előtt, ő mutat fel valamit a „csapatból”. Csak a látványvá váló, a tekinteteknek kitett táj válhat úgy magányossá, mint egy vezércikk. Érdekes(ebb) kérdés azonban, hogy mi az én helye ebben a történetben: ő az, aki ebben a táj/cikk pozícióban van, vagy ő az, aki tekint? Aligha meglepő a következőket: mindkét helyzet egyszerre, egyaránt érvényes.

Beszakadni nem csak ténylegesen a föld tud, mintegy valamilyen megnyíló gödörbe, tájsebbe, szakadékba – hanem a papír is. Ha végigkövetjük a vers szóhasználatát és képi világát, akkor azt látjuk, hogy a költői szubjektumnak a tájhoz, tárgyhoz való viszonya olyan, mint az olvasáshoz, illetve az íráshoz mint anyaghoz, matériához való viszony: „beszakadnak” (miként a lap), „vezércikk”, „sorok között” (a sor ismét csak többértelmű: a fák, tölgyek soraira, illetve egy szöveg soraira egyaránt vonatkozik), „megírjuk”, „lap alján”, „apróhirdetéseket”, „költemény lesz”, „a temetőkapun is az áll” (tudniillik a felirat). A költeményben megmutatkozó világtapasztalás tehát szorosan összefügg a szövegiséghez fűződő viszonnal, az írással és az olvasással. A látás-metaforák nem pusztán a táj befogadására vonatkoznak, de sok esetben a táj olvasásaként érthetők – a táj úgy is jelentéses, mint amely látványként él, úgy is, mint amelyben az én otthonra vagy épp idegenségre lel („erdő mélyéről nézem az eget”), és úgy is, mint amely olvasható. Ebből fakadó következtetésünk az is, hogy a lét, amelyet színre visznek a sorok, tulajdonképpen és hangsúlyosan művészlétként is érthető. Úgy vélem, hogy Bertók ebben a költeményében a világban költőként lakozás élményét állítja egyedi módon elő.

A táj-tudat és a költemény-tudat a második strófában montírozódik leginkább markánsan egymásra. A „belátható”-ság következménye az első strófa utolsó sorában utalt „határsüllyedés”-nek (a korábbi verzió szerint a határ elmozdulásának), amely szerint szinte fölnyílik valami, láthatóvá, (meg)érthetővé válik – ismét csak: kétféle értelmű, egymással

¹² Parti Nagy: i. m., 114.

¹³ Uo.

kapcsolatba kerülő revelációról van szó. Az egyik tehát a vizualitásé: az első strófa látványossága azt is prezentálja, ahogyan az erdő közepében valami a fejét fölfelé, az ég felé fordítja, a tekintet fölfelé irányuló mozgása által a tölgyesek lefelé mozdulnak, beszakadnak, az erdő és ég határa süllyedni kezd, s a fák sorai között kinyílik az ég. (Hasonló ez ahhoz, miként két versszakal lejjebb „csillagokat nyit fölénk a homály” – jöllehet, itt az „apróhirdetések”-kel való azonosítás ironikus távlatot kölcsönöz a képek.) A másik értelem a sorok között olvasásé: ebben nyílik ki az értelem, s válik megtapasztalhatóvá az addig meg nem tapasztalt. Ahogyan a második strófa nyit: „belátható lesz, minden, ami fáj”.

Egy pillanatra ennél a sornál is meg kell állnunk. A vers kötetbéli változata, pontosabban a folyóiratbélihez képesti eltérése ugyanis hangsúlyosan rámutat arra, hogy a sor grammatikája elbizonytalanítja a jelentés alakulását. Az első verzióban ugyanis nem szerepelt vessző a „lesz” után, ekként nagyjából egyértelművé téve, miről van szó: minden belátható lesz, ami a fájdalom körébe tartozik (és elsősorban az lesz belátható). Az újabb verzióban ugyanakkor vessző választja el (s kapcsolja is össze, természetesen) a „belátható lesz”-t és a „minden”-t. Ez a módosítás egyfelől, a többi változáshoz hasonlóan, lassítja a vers tempóját. Másfelől olyan szintaktikai jelzéssel él, amely szerint nem feltétlenül van alárendelő viszony ebben a sorban „belátható” és az „ami fáj” között: a vessző beszúrásával a „belátható lesz” önmagában áll, és akár visszafelé hatóként is olvasható, azaz a süllyedő határ lesz belátható (érzékkelhető, megtapasztalható). A „minden, ami fáj” olyan helyzetbe kerül, ami részben mellérendelő, így hatóköre kiterjedtebb, szinte önálló szintagmaként áll a szövegben; de természetesen megmarad alárendelő jellege továbbra is a „belátható lesz”-hez képest, ám a szünet, a tempó megtorpanása miatt jelenléte egyszerre lesz hangsúlyos, és, szemben a korábbi változattal, csökkenti egyszersmind a kizárólagoságot: belátható lesz [több minden], és hangsúlyosan is az lesz minden, ami fáj.

Ebben a vessző-szünetekkel erőteljesebben szegmentált dinamikában különösen nem esetleges, hogy az alkotás, a versírás tulajdonképpen ebből a tapasztalatból nő ki: a belátáséból, a revelációból egyfelől, és a fájdalomból, mindennek fájdalomként (is) felismeréséből. Ha nem is szigorúan ennek következtében (a mellérendelés ezt nem kényszeríti ki), de mindenképp ezzel összefüggésben olvashatjuk, hogy „megírjuk a szép, régi verseket”. Hogy ez mit jelent pontosan, megint csak töprengésre ad okot.

Ahogy fentebb említettem, Lengyel Balázs recenziója esztétikai, illetve történeti szempontból érti a „szép, régi versek” kifejezést, s ekként persze egyértelműen önreflexív, sőt önreferenciális kiszólásként – úgy érti, mint valamilyen klasszicizáló, esztétizáló versalkotásra történő önfelhívást. S ezzel szemben mondja, hogy a költemény, illetve a kötet több más írása sem teljesíti be ezt bejelentést, hiszen ezek nem „régie versek” (az imént ecsetelt értelemben). Azzal együtt, hogy ez teljes mértékben legitim olvasat, fölvethejtük, hogy nem feltétlen szükséges ezt stiláris-esztétikai értelemben olvasnunk. Érthetjük ezt olyan értéktelített közvetítőrendszerként, amely szerint a „szép, régi vers”, illetve a lenyebb elhangzó „költemény” a világ valamely revelatív tapasztalatának foglalata, felmutatója, médiuma lesz. Nem a valamiként, valamilyen stílusban alkotásról, hanem egyszerűen a mű-alkotásról, a költői élményről (s valamelyest magáról az ihletésről) van itt szó.

Bizonyosnak látszik azonban, hogy a kifejezés – „szép, régi vers” – mögött irodalmi ihletés is áll: a szavak előhívják József Attila 1936-os *Az a szép, régi asszony* című különleges versét. A József Attila-szöveg középpontjában szintén egy nem kis részben látványként megtapasztalt, ám a konkrétól egyre inkább elvonódó, eloldódó élmény áll – az asszonyfigura nehezen referencializálható a versben, sokkal inkább valamilyen távoli, transzcendens színezetű tapasztalás összetett metaforája. A József-mű hangulata, szcenikája, szóválasztása is mutat rokonságot a Bertókéval, kiváltképp a zárata: mindkettő a vég felé mutat, de a nyitott vég felé. Bertóknál olyan végről van szó, amely „nem fejeződik be”, amely túlmutat az élet határain, József Attilánál pedig az evilági lét peremén billegő női

alakról: a „búcsút integető fák” Kosztolányi Dezső *Őszi reggelijét* idézik, a „szép, régi asszony” pedig, vágyképzetként, „a fényben elmegy”. Mindkét zárlat más-más módon, de a túlvilág, illetőleg a feltámadás felé mutat. (A fényben elmenő asszony Jézus anyja, Mária képét is megidézi.)¹⁴ A „szép, régi asszony” inspirációja a „szép, régi versekre” áttételes és összetett; valahol a „csoda” körül érdemes keresgelnünk.

Hogy József Attila versében megtörténik-e a csoda, a találkozás, s ha igen, akkor miként nem, arról ehelyütt nem szólnunk. Bertók László művében sajátos módon fonódik össze a „költemény és a csoda”. A szonett utolsó négy sora így hangzik: „költemény lesz, hogy csodák nincsenek, / aki nem csügged, az hazatalál, // s hogy a temetőkapun is az áll, / nem fejeződött be, csak vége lett.” Költemény fog tehát születni, s ha követjük a versmondat grammatikáját, akkor látjuk át, hogy pontosan miből is lesz a költemény – nem *miről* fog tehát szólni, hanem miből fog állni, *mi lesz* a költemény. Két jelenség lesz. Az első: „hogy csodák nincsenek, / aki nem csügged, az hazatalál” – a második: „hogy a temetőkapun is az áll, / nem fejeződött be, csak vége lett”. E két egység nyelvtanilag külön-külön összetartozónak látszik, bár a kihagyásos szerkezet (az, hogy az „aki” előtt nem szerepel kötőszó vagy más vonatkoztatószó), kissé el is bizonytalanítja a szerkezeti kapcsolódásokat. Ugyanakkor ha egyben, mondatként olvassuk végig a részt, akkor elsősorban mégiscsak úgy érthetjük, hogy a két „hogy”-gyal kezdődő egység az, ami külön-külön is és egyszerre is meghatározza a „költemény”-t.¹⁵ Eszerint a csodátlanság válik költeménnyé, a csodahiány tapasztalata, ám nagyon érdekes, hogy ez a csodátlanság egy nagyon egyszerű, pragmatikus megállapításhoz kötődik: „aki nem csügged, az hazatalál”. A hétköznapi, konok kitartás következtében lehetővé váló hazatérés válik költeménnyé. (Talán nem túlzás egy olyan, kontextusváltó kijelentést sem tenni, hogy ez Bertók egész alkotói magatartására, illetve művészetére is értelmezhető belátás.) Költemény lesz továbbá a temetőkapu felirata is, amely paradox mondat szerint valami (az élet) nem ér *vég*ső véget a halállal (ez természetesen nem megfelelő átfordítása a vers szövegének). A keresztény temetői kontextus miatt ez az eszkatologikus reményre, váradalomra tett utalás is. Ugyanakkor az, hogy a versszöveg szerint „a temetőkapun is az áll”, jelzi, hogy ez a paradox vég nélküli vég már a vers korábbi részeiben is tükröződhetett valamelyest – vélhetően leginkább a megelőző, csodátlán hazatérést megmutató sorokban. Ilyenformán ez a hazatalálás valóban a végős, nem evilági otthonunkra, az „új égre és új földre” vonatkozhat. Másfelől lényeges, hogy a verskonklúzió nem a lírai szubjektum közvetlen megnyilatkozása, hanem egy fölírat idézése, s ekként vallomásosan csak óvatosan kezelhetjük. A költemény nagyrészt a látványyszerűséget és a befogadást jeleníti meg, s ekként a temetőkapun álló írás látása és elolvasása úgy lehet a tapasztalatok külső értelmezője, ahogyan belsővé tett belátás is. Fölfejtésre váró és önmagán túlmutató értelmet sugárzó jel.

Bármennyire is közhelyszerűnek és poentírozottnak tűnik, nem megkerülhető a következtetésünk, hogy mindez a költeményre (is) megáll („költemény lesz, [...] hogy...”). S ha itt a költeményt nemcsak konkrétan és önreferenciálisan, de valamivel általánosabban is értjük, akkor azt kell mondjuk, hogy amiként a *Megírjuk a szép, régi verseket* című műre, akként Bertók László költészetére is igaznak kell lennie: nem fejeződött be, csak vége lett.

¹⁴ Vö. Bókay Antal: József Attila: Az a szép, régi asszony, *ItK*, 1990/5–6, 656–668. Különösen: 664.

¹⁵ Érdemes utalni rá, hogy a folyóiratbéli verzióhoz képest a kötetbéli tartalmaz egy „s” kötőszót a „hogy” előtt, s ezáltal markánsabbá teszi azt, hogy itt két mellérendelt egységről van szó. Valószínű, hogy épp azért került bele a szövegbe ez a módosítás, hogy egyértelműbbé tegye, hogy az utolsó négy sorban nem fölsorolásról van szó, és korábban a „hogy csodák nincsenek” és az „aki nem csügged, az hazatalál” egységek is összetartoznak.

CSÖNGETNEK, DE VALAKI MÁS

Bertók László költészete

Ritkán adatik meg bármely művésznek, hogy alkalma legyen lekerekíteni, méltósággal lezárni az életművét – a váratlan vagy túl korai halál mindig a meg nem született művek miatti veszteségérzést erősíti. Bertók László megrendítő halála azonban inkább felszólítás az immár lezárult, közel hetvenévnyi alkotói pálya értékelésére, súlyának, jelentőségének, hatásának kimondására, az életmű ambícióinak, mozzatóerőinek, üzenetének megértésére. A sors ajándéka, hogy még volt alkalma a már meg is jelent utolsó kötetét összeállítani, és ha megadatott volna, bizonyára még képes lett volna újabb meglepetésekkel előállni. De voltaképp már legalább tizenöt éve búcsúzott, azóta minden kötet afféle végrendelet volt. Próbáljuk meg tehát megrajzolni a pálya ívét, megfejteni belső logikáját, megtalálni a versek és verseskönyvek között a maradandókat.

Bizonyára nem ebbe a körbe tartoznak az első másfél évtized, az ötvenes évek közepétől a hetvenes évek elejéig íródott költeményei. Ez a felvezető, útkereső szakasz rendkívül hosszúra nyúlt, és voltaképp nem is ért véget az első kötet megjelenésével. A somogyi, falusi közegben felnőtt költő életművének első szakasza a népi líra témáinak, nyelvének, beszédmódjának a vállalásától, az ezzel kapcsolatos belső konfliktusok után egy egészen új versnyelv megtalálásáig ívelt. A falu, a föld és a család iránti hűség, melynek toposzait és Bertók számára a mintáit a kor lírai köznyelvét uraló Illyés- és Nagy László-költészet szolgáltatta, de Csoóri Sándor versvilága is táplálta, egyfelől megteremtette, de egyszerűsmind le is zárta az alakuló Bertók-líra horizontjait. Ekkor a 'hitelesség' igénye, illetve a közvetlenül érzékelt, nagyrészt szociális problémák kimondásának, jobb esetben mélyebb megértésének vágya volt a meghatározó. Mondhatjuk, hogy Bertók későn érő költő volt, de valószínűbb, hogy a saját poétikai eszközkészletét, beszédmódját kialakító fiatal költő csak ezeket a kifáradóban lévő mintákat ismerte, vagy saját élettapasztalatai, elsődleges témái miatt ezeket találta követendőnek. Ahogy ő maga fogalmaz: „Verseim többnyire ösztönösen, úgy születtek, ahogy a járdalapok réseiből a fű kinő” (*A hetedik boríték*. Pécs, Pro Pannonia, 2012, 8.). Fontos az ösztönösség szó kiemelése, hiszen ez a reflektálatlanságra és a teljesen bizonytalan útkeresésre utal, de ennek is, annak is épp az volt az oka, hogy a vidékies, még a megyei centrumoktól is távoli környezetben nem volt valódi lehetősége a tájékozódásra és az ötletek kiérlelésére, megbeszélésére. A fiatal költő csak a szűkös, egy-egy kisvárosi (a csurgói, a marcali, a nagyatádi) könyvtár meghatározta olvasmányélményeiből és a körülötte élő műkedvelők próbálkozásaiból, illetve valamivel később a *Somogyi Néplap*, a *Somogyi Írás* és a *Dunántúl*, még később a *Jelenkor* szerkesztőinek válaszeveleiből tájékozódhatott a kortárs költészet kihívásairól.

Ennek megfelelően az első kötetek versei mindenekelőtt a falusi milió emlékeit tartják ébren, jellemzően dalszerű, hat és öt szótagú sorokból szerveződő versekkel, idilli zsánerképekkel, melyek leggyakrabban a falu harmóniáját, a család összetartozását, az ismerős táj és tárgyi világ biztonságát verselik meg, a jelzős szerkezetekbe rejtett metaforákat is gyakran természeti képekhez kapcsolva: „búzavirág-fényű reggelek”, „aszaltszilva arcú” (*Nagyanyám*), „szalmafényű, törtszárú délutánok” (*Sárga őszi vers*). A *Sárga őszi vers* egyébként a legjobb próbálkozások közé tartozik, talán épp azért, mert az idillbe belekeveredik

A tanulmány a Magyar Művészeti Akadémia Ösztöndíj Programjának támogatásával készült.

az ősz költői toposza, vagyis az elmúlás fenyegetése, és általában is valami nyugtalanság, szorongás, diszkomfort-érzet: „És hallgatom apámat, / ki talpig aranyporban / megáll, s azon törődik, / hogy ősszel mennyi gond van”. De le kell itt is írni: még ez a vers sem éri el Illyés vagy akár Csoóri ekkoriban írt, hasonló tematikájú verseinek színvonalát.

Mégis nagy hiba lenne az életmű első szakaszát teljesen leválasztani az azt követő, sikeresebb, jelentős újításokat, példátlan formai kísérleteket, komoly poétikai változásokat és végül kiteljesedést hozó pályaszakaszokról, és úgy tenni, mintha ezeknek semmi közük nem lenne az előzményeikhez. Az elmúlt másfél évtizedben maga Bertók is mind gyakrabban tért vissza a gyökereihez, ezen belül az első verseihez is. 2005-ben adta ki a *Hazulról haza* című lírai önéletrajzát, melyben ő maga próbálta vegyes műfajú írások és interjúk segítségével egységes narratívába rendezni költővé válásának történetét, és ebben igen nagy hangsúlyt helyezett a szülőföldjével, a faluja (Vése) hagyományaival, a családdal és a költészet felé tett első kirándulásaira őt elkísérő, aztán persze mellőle elkopó iskolatársaival és barátjaival kapcsolatos emlékek minél részletesebb rekonstruálására. A kötetben végig azt hangsúlyozta, hogy az ötvenes évek közepétől kezdődő tíz év személyes történései alapvetően határozták meg emberi és költői karakterét, és csak akkor olvassuk helyesen az életmű későbbi darabjait, ha erről a tényről nem feledkezünk meg. A gyerekkori élmények mellett különösen fontos az 1955-ös, traumatikus esemény, hogy az alig húszéves, jóformán még csak szárnyait próbálgató költőt államellenes izgatás vádjával nyolc hónap börtönre ítélték néhány, az önképzőkörben felolvasott verséért. A *Priusz* (1994) című emlékezésben és aztán sok-sok interjúban próbálta ő maga is az életmű megkerülhetetlen sarokkövévé avatni ezt az eseményt, de úgy érzékelem, a kritika nem volt ebben partner. Az utolsó két kötet kétsoros verseiben aztán újra és sokszor előkerül a börtönélmény, már-már az élet, illetve a kórházak és az öregség metaforájaként. A 2012-es, *A hetedik boríték* című verseskötet, ha lehet, még ennél is erősebb gesztus volt: a kötetben ugyanis fiatalkori, korábban legnagyobb részét publikálatlan (zsengéit) gyűjtötte össze, köztük a börtönbüntetést kiváltó verseket is, amivel, úgyszólván, visszafelé bővítette ki az életművet, és hangsúlyos jelzést tett ismételt arra, hogy ez az időszak is elválaszthatatlan része a költői fejlődésének, és neki, személyesen, egyre fontosabb.

Úgy érzem, Bertókban alkatilag sem volt meg, de ha meglett volna, ez a meghurcolás biztosan kiölte a költészettel kapcsolatos küldetéstudatot, ahogy korai verseinek átlátszó, tiszta képei mögül is hiányzott a költőszerep olyasféle patetikus átélése, amilyen például Csoóri Sándorban megvolt. Bertók első kötetei visszafogottabbak, kételkedőbbek, a beszélő személye pedig kifejezetten visszahúzódo. A kisközösség képviselőjére hivatott, sőt „kiválasztott” költő nem írhat olyasmit magáról, mint Bertók a *Könnyű szél jött* című versében: „Gyámoltalan, józan, hitetlen, / és neveltség vagyok”, de az öngyilkosság gondolatáig sem juthat el, ahogy a *Fák felvonulásának* egyik cikluscímét is adó *Miközben* címűben ő eljut. Azt hiszem, ennek az alkati összeférhetetlenségnek a felismerése jelentős lökést adott az életművön belüli poétikai változásoknak is, elhozta a kételkedés egyre erőteljesebb jelenlétét, mely előbb csak a költői szereppel volt kapcsolatban, majd ebből kiindulva az élet szinte minden területére, sőt az élet élhetőségének kérdésére is kiterjedt.

A következő évtized, a nyolcvanas évek egyik legfontosabb verse lesz a *Platón benéz az ablakon* című, mely voltaképp művészetfilozófiai reflexió a költészet és a költő létjogának kérdésére, egyben a költészet sorsszerűségének megvallása. Az ásóval és a kapával ábrázolt Platón a földműves nagyszülő és szülők képével mosódik egybe, azaz az ő egyszerű, mégis mély bölcsességüket is megjeleníti: „Platón benéz az ablakon / kezében ásó és kap, / csodálkozik, hogy itt lakom.” A Platónnak tulajdonított csodálkozás tehát voltaképp a falu csodálkozása az ősei munkája helyett a megfoghatatlan költőmesterséget választó, városba költöző fiún. A verscím szilárdan, mintegy ars poetica-szerűen rögzíti Bertók költészetszemléletét, és sűrítve mindent megmutat, ami ezt a költői pályaszakaszt jellemzi: a származás és a városi lét konfliktusa, a költészet, a költő és az ihlet kitüntettségébe ve-

tett hit, illetve az ezt kommentáló önironia, ami rögtön le is választja a beszélőt a romantikus szólamról.

Az első gyűjteményes kötet, a szerző ötvenéves korában megjelent *Hóból a lábnyom* (1985) szimbolikusan is lezárta az életműnek ezt a szakaszát. Kritikusai még központi helyen emelték ki a hangütés és ezzel együtt az addigi életmű egységét, a jelkép- és motívumrendszer homogenitását, a képek és a meghatározó metaforák ismétlődését (például Csűrös Miklós, *Jelenkor*, 1984/11.), ami akkor még igaz is volt, csakhogy *A kettészakadt villamos* (1987) című kötettel Bertók gyakorlatilag új életmű kezdetét jelentette be, ami leginkább a különbségeken keresztül említhető együtt az azt megelőzővel. Ekkor ugyanis nemcsak a forma újult meg, nemcsak a motívumok hálója vált terebélyesebbé, hanem a beszélő pozíciója is radikálisan megváltozott. Ebben a rendkívül eklektikus kötetben Bertók szinte ciklusonként más versbeszéddel próbálkozott, skálázott a repertoárjába tartozó retorikai eszközökön, és egyszersmind számba is vette a továbblépés lehetséges irányait. Ebben a kötetben már jelen van a háromszor négy plusz két soros szonettforma, de még a hosszabb, tíz sztagos sorokkal. A kétsoros disztichonok úgyszintén újak voltak ott, és ezek majd az utolsó két kötet „firkáiban” köszönnek vissza. Az akkor megszóllalt negyven epigramma az épp kiteljesedő gondolatiság legfőbb dokumentuma – és az idős Bertókra az eltűnődő, szarkasztikus-ironikus megfigyelések ugyancsak nagyon jellemzők lesznek. Aztán ott vannak az hommage-versek, melyek nem pusztán a hagyományhoz való viszony Bertóknál többször is hangsúlyosan felvetett kérdését fogalmazzák újra, hanem legalább annyira stílusimitációk is, vagyis az „idegen” hangon való megszólalás próbái, és így az intertextuális játék lehetőségei, terei is. Ugyanakkor épp a címadó vers előlegezte a későbbi bertóki szonettet, de ekkor még bűjtatottan, a strófatartók jelölése nélkül. Mindezzel megfellebbezhetetlenül bebizonyosodott, hogy Bertók lírájának optikája és eszközkészlete kellően gazdag ahhoz, hogy az egységes személyiség fokozatos háttérbe szorulásával párhuzamosan a mélyebb létértelmezésre is alkalmas legyen. A korkritikai elemeket is egyre gyakrabban használó vallomásköltészet helyét ekkor vette át az inkább nyelvi-esztétikai problémákra figyelő versbeszéd. Az epikus versépítkezés helyébe a nyelvileg-gondolatilag meghatározott lépett, a lekerekített mondatok helyébe a töredékesség, a karcosság, a hiányos szerkezet került. Hirtelen a mondat is kettészakadt, sőt a szó is, épp úgy, ahogy a címbeli villamos, ugyanakkor a kötet mégiscsak a próbálkozás és a keresgélés kötete maradt, és mint ilyen, jobbára csak epizódnak tekinthető a Bertók-költészet történetében. Különösen a nagyjából másfél évtizedes szonettkorszak könyveihez képest, melyekről nem lehet elégszer elmondani, mennyire fontos részei nemcsak szerzőjük életművének, de az egész modern magyar lírának is.

A nyolcvanas évek végétől közel egy évtizeden át a Bertók-lírát és -repciót szinte kizárólagosan uraló szonettekről többen elmondták már, milyen mértékben térnek el a forma ezerszínű hagyományától, ahogy rendre azt is hozzátették, hogy e versek tipográfiai megjelenése és rímképlete milyen módon kötődik ugyanezekhez a hagyományokhoz (lásd például: Orosz Ildikó, *Jelenkor*, 2001/12.). Arról azonban kevesebb szó esett, hogy a szonettek e kettős viszonya minden korábbi szonetthez szükségképpen határhelyzetbe állítja őket, azaz akár a határ másik oldaláról is szemlélhetők. Mindez azért lehetséges, mert Bertók a szonettekkel magáról a szonethagyományról is beszél, egyrészt magának a formának a mozgásba hozásával, másrészt direkt módon, önreflexív kijelentésekkel. Azaz eleve vitahelyzetet terem, melyben a szonettel kapcsolatos elvárások ironikus elutasítása is helyet kap.

Az is megfontolandó, hogy ezek a versek elsősorban nem az egyébként minden csodálatot megérdemlő rímtechnika vagy a rövidebb sorok miatt különböznek minden más szonettól, hanem a mondatok önállósítása, a köztük lévő kapcsolat bizonytalanná tétele és a hiány (szavaké, toldalékoké, írásjeleké) állandó jelenléte miatt. A szintén pécsi kötődésű Parti Nagy Lajos költészetét szokás hasonló szavakkal leírni, és a kritika nemegyszer ki is emeli, hogy Bertóknak egészen biztosan nagy hatása volt a magyar posztmodern

költészet talán legfontosabb alkotójára – de legyünk igazságosak: ez a hatás egészen biztosan kölcsönös volt. A Parti Nagy-féle *Csuklógyakorlat* (1986) és különösen a *Szódalovaglás* (1990) voltaképp egy időben íródott Bertók szonettjeivel. Mindkettőjük jellemzője a játékos, meghökkentő rímtechnika, a rengeteg vágás, törés, kihagyás, a játékoság és a szöveg természetessége, gördülékenysége, amitől olyan érzésünk lehet, hogy minden vers valóban csak csuklógyakorlat, és ami a szemünk előtt történik, az nem nagy kihívás. Holott nagyon is az, pláne kötetnyi terjedelemben.

A *Kő a tollpihén* (1990), a szonettkönyv első részének verseiben az írásjelek hiánya volt a megkülönböztető elem, a *Ha van a világon tető* (1992) szonettjeiben az olvasást széttördelelő, lassító írásjelek tömegének jelenléte, a szonettek utolsó harmadában pedig az ezen felül megjelenő gondolat- és zárójelek, a közbevetések és a kiszólások, a szövegbe való direkt belenyúlás lehetőségei. A versek egyre szaggatottabbá és szerteágzóbbá válnak. De ezek a versei az egész életműre visszahatóan azt is megmutatják, hogy a játékoság és a komolyság mennyire nem ellentétei egymásnak. Bertók ugyanis játszik a rímekkel, a szóelemekkel, de még a mondattan szabályaival is. Sosem könnyelmű, a verset és a versbeli beszédet mindig komolyan veszi, és ha ironikus is, sohasem gunyoros, hiszen iróniája eredendően önirónia. És költészetének ez az egyik kulcsa: még ott is róla szól a vers, ő van jelen a sorok között, ahol nemcsak a lírai én, nemcsak a grammatikai én, de még az alany is hiányzik vagy épp megfejthetetlenül elrejtett.

A szonettek után a *Deszkatavas*ban (1998) újra a rímtelen szabadversek kaptak teret, ami a szonett kötöttségei ellenében megszülető szabadságvágy eredménye is lehet. A változásnak radikálisnak kellett lennie, nemcsak a szonettől mint formától, hanem még a rímtől, sőt a strofikus építkezéstől is szabadulni kellett. A kötet legjobb versei akár a teljes verssé, a tizenöt-husz sorra terebélyesedő mondatok sodrását is vállalják. Nem akármilyen metafora a kötet cím, a *Deszkatavas* sem. Egyfelől ott van a nyilván nem véletlen összecsengés az első kötet címével, a *Fák felvonulásával*, másfelől a „deszka” szó sűríti az egész kötet szerteágzó motívikáját, ami a halál kérdése köré szerveződik. A „deszka” ugyanis magának a koporsónak a metonimikus jelölője. A „deszkatavas” összetétel így oximoronként olvasható, hiszen egyszerre tematizálja a halálproblémát és az újrakezdés, vagy ha tetszik, a feltámadás kérdéseit. Mindamelllett a kötet nem mulasztja el kinyilvánítani a halál szinte fizikai jelenvalósága ellenére sem a költészet erejébe vetett, de a verscímmel rögtön meg is kérdőjelezett hitét: „szükség lehet az utolsó / pontosan leírt / betűre is” (*Bizonytalan*).

Az öregedés- és betegségtudat az életmű további részének meghatározó témája. Eleinte a meglepetés hangját halljuk, aztán ez döbbenetté, majd ijedtséggé alakult, később ösztönös tiltakozássá, hogy végül a belátás hangjai kerüljenek túlsúlyba, de ezekben a hangokban a jajgatás, a panaszkodás és az önsajnálát ugyanúgy helyet kaphat, mint az irónia és a humor. A „sose halunk meg” lendületét fogta vissza az öregedés első tapasztalata, a „velem is megtörténhet” valósága váltotta ki a döbbenetet, az élet törvényszerűségeinek elfogadása pedig azt a nem egészen belenyugvó beszédpozíciót szülte, ahonnan az utolsó verseket halljuk. Elfogadó ez a magatartás, hiszen nem tiltakozik a megállíthatatlan ellen, de nem megtört, mert azt sugallja, lehet késleltetni az elkerülhetetlent, és épp a verssel, az alkotással lehet erősíteni a kötődést az élethez.

A következő két kötet, a *Februári kés* (2000) és a *Valahol valami* (2003) például az öregedés önironikus életképeivel dolgozik a legtöbbit. Az egyre megbízhatatlanabbul működő reflexek, a gyengülő izomzat, a kimaradozó emlékezet, a fáradékonyság és a növekvő gyógyszeradagok azok a konkrét tünetek, melyek a kor szülte szorongások sokszor igen absztrakt képeivel együtt vonulnak végig a köteteken. Az öregségélmény, azaz a halálközeliség és a teljesedő élettapasztalat toposzait Bertók úgy használja és úgy egyedi-esíti, hogy egyrészt a versbeli alakmását nem megemeli, hanem inkább elesettnek mutatja, másrészt számtalan helyen reflektál ennek az élménynek a hagyományos kifejezőmódjaira (Arany *őszikéire* például), és próbálja saját beszédpozícióját e hagyományról

legalább részben leválasztani. A *Zsírnek mondja a hírt* vagy az *Agyából a levél* című szövegek kiváló példái e törekvés sikerének, aminek a kulcsa alighanem a tragizáló felhangok és a retorikailag pontosan adagolt ironia egyedi keveréke.

A szonettek hiányköltészete utáni szóáradat mögött ugyanakkor éppenséggel a kimondás, a megfogalmazhatóság iránti kételyt, a vers és a mondat lezárhatóságának bizonytalanságát lehet észrevenni. Ez van a hiányzó toldalékok miatt előálló eldöntetlenségekben, az állandó helyesbítésekben, önkomentárokbán, magyarázkodásokban: „Amit a kéz, a láb, a szív, a ritmusok, / a benne van, viszem, az akkor én vagyok. // Amit a szerkezet, azzal, hogy működik, / a készséges anyag, a pillanat megint.” (*Amit, nem is tudom*). Folyamatosan azt érezni az e szövegekkel való találkozásokkor, hogy a beszélő valamit nagyon el szeretne mondani, de mivel nem találja a megfelelő szavakat, mindig újrakezdi a közlendőjét, parafrázálja a már elmondottakat, újra és újra körülírja, amit kimondani nem tud. A zárójeles közbeékelések, a szinonimasorozatok, illetve a magyarázó mellékmondatok ráadásul rendkívüli módon széttördelik a szöveget, ami a bizonytalanság újabb szintjét eredményezi. És ez az újkeletű bizonytalanság odáig fokozódik, hogy végül szinte csak kérdések maradnak a versben. Az *Apró* című vers mintegy a lényegét adja ezeknek a törekvéseknek: „Valamit pontosan szeretne / tudni, hogy legyen mihez / viszonyítania”, de épp erre a léthelyzetre utal a maga szikárságával a *Valahol, valami* kötet cím is.

A Bertók által csak „hosszúkák”-nak nevezett szabadversek után újabb hirtelen váltással megjelentek a rímes, haiku formájú „háromkák”. Ezekben sokkal egyértelműbb a beszélő és a tárgy viszonya, az állítások konkrétak, a tragikum és az önrónia mellett pedig megjelenik a szarkazmus, ami elsősorban a közélettel kapcsolatos. Az önkép szempontjából kifejezetten fontos az *Ásó hegyére* című csokornak a költői beszédre is visszavonatkoztható harmadik darabja: „Tükördarabok. / Mindben látszom, sőt itt-ott / ugyanaz vagyok”, vagy a *Kötél* című hatodik darabja: „Nem, nem, nem vátesz. / Csak a lapátra még egy / lapáttal rátesz”. Szintén fontosak azok a versek, melyekben a halátematika jelenik meg: „Örökké szombat. / A lopakodó árnyék, / hogy már csak egy nap” (*Kétezer/5.*). „Meleg, fehér fény, / gyermekkori hó hull az / alagút végén” (*Alagút/9.*). Az első sor végének rímhívó szótagjai a harmadik sor végén kapnak választ, tehát voltaképp csak két egységről van szó – már ha a tördelés és a soráthajlás egyébként a versben sohasem elhanyagolható szerepéről megfeledezünk. Vagyis a versek inkább epigrammák, mint haikuk – a forma voltaképp félrevezető, rossz irányba tereli az olvasói figyelmet. Jász Attila meggyőzően érvel amellett (*Jelenkor*, 2004/12.), hogy különösen a satirikus hangú, aktualitásokkal teli, néhol viccelődő versek nagyon messze vannak az inkább elmélkedő, a természeti képeket kedvelő, metaforikusabb, elvontabb japán haiku-hagyománytól. Ezek a rövid, tömör, csattanóra épülő, sok költői kérdéssel operáló, a kihagyásokat és az üres helyeket kedvelő, valóban nagyon szemlemes és ötletes szövegek csak távolról nézve hasonlítanak a távol-keleti társaikhoz, inkább az epigrammákhoz állnak közel, vagy inkább: maguk is azok.

A 2007-es *Hangyák vonulnak* című kötet ugyanezt az élményt, az öregség gondjait, meglepetéseit és mosolyait írta körül, ám egészen más eszközökkel. Ott hosszú szabadverseket olvashattunk, sok sortöréssel, zárójeles megjegyzéssel, pontosítással, kerülővel. Ott a sorok és a mondatok is hosszabbak, maga a beszéd is terjengősebb, ugyanakkor szárazabb, kevés képet, kevés jelzót használó, leíró jellegű. A *Pénteken vasárnap* (2010) kötetben ezzel szemben rímes, három-négy soros strófából épülő verseket olvashattunk, rövid sorokba és rövid, gyakran hiányos mondatokba sűrített, egy-egy képet kimerítő, mégis gazdag asszociációs mezőt nyitó, feszes szövegeket. A két kötet verseiben megjelenő élethelyzetek és létproblémák teljesen ugyanazok, lényegében a nézőpont is azonos, csakis a versforma különböző – ami persze a hangulatot, az olvasásélményt és végső soron a hangsúlyokat, a jelentéseket is különbözővé teszi. De azt újra rögzíthetjük, hogy Bertóknál az ihlet részben formai természetű, aminek a különböző, mindig a hármas számhoz kapcsolódó számtani szabályszerűségei is elválaszthatatlan részei.

A *Pénteken vasárnap* versei ugyan nem szonettek, de a szonettekhez állnak a legközelebb. Mondhatjuk úgy: a forma a régi, a téma viszont azokéhoz képest új. Minden sor rímel, a rímek frissek, ötletesek, és a versek egészét meghatározzák. Maga a rímhelyzet Bertók számára olyan kitüntetett pillanat, ami a grammatikai törvényszerűség felülírását is megengedhetővé teszi – a rím kedvéért elmaradhat egy rag, csonkolódhat egy szó: „Semmi, csak ő a győztes embert, / te meg a vesztest, szomorút. / Ó nem fél napozni a sírkert, / te sírva még a gyalogút” (*Semmi, csak ő...*). Bertók itt olvasható verseiben nagyon kevés a mosoly, ha van is valami, azt inkább az önirónia szüli, nála épp ezért kifejezetten szorongatók a hiányos mondatok, melyek a fent emlegetett bizonytalanságot, a személyiség szétesését, a beszélő botladozásait is jelzik. Mellesleg még zártabbá és sűrűbbé teszik a verset, még költőibbé az egész kötetet.

Az életmű utolsó tíz évének verseiben, függetlenül a formától, lényegében az a kérdés, miként lehet emberi módon élni, és hogyan lehet emberi módon távozni az életből. Számtalanszor tér vissza az az éles kép, mely a beszélőt élet és halál határán mutatja, fél lábbal még itt, fél lábbal már ott, kint is, bent is, már csomagolva, de még álmოდva, olyan valakiként, aki pontosan érzékeli is a határhelyzetét. Az időből való végleges kiesés léthelyzete ez. Ennek csak egy része, hogy „nem tudod, mennyi maradt” (*Ha nem hagyyna le az idő*), de sokkal érdekesebb, hogy azt sem tudni, épp milyen gyorsan jár, és épp hol is tart az óra. A *Pénteken vasárnap* kötet cím, mint a gondos címválasztó Bertók Lászlónál szinte mindig, most is pontosan jelzi ezt az irányt: a naptári napok és a belső kalendárium nem fedik már egymást, összekuszálódnak a napok. Merthogy az élet az időhöz kötődik, a halál viszont időtlen: „nyolcvan, kilencven centit lépsz, de / amúgy ötvenet, hatvanat haladsz csak” – mondja a kötet legszebb verse, az *Ahogy a percek is meghosszabbodnak*, amely azt reményit is kifejezi, hogy bár minden nappal rövidebbek a lépések, az utolsó talán mégis a végtelenbe vezet majd.

De nemcsak a lépések, hanem a versek is egyre rövidebbek lettek. A 2014-es *Ott mi van?* kötetben jelenik meg az új, kétsoros, a költő által csak „firkák”-nak nevezett versforma, amely a kötet második felét uralja. Bertók formakultúrája és kísérletező kedve közismert, tekintélyét is részben ennek köszönheti, de ez az új forma a játékoságnál és a bámulatos rímeknél sokkal mélyebbre vezet: mintha egy elhalkuló hangot hallanánk, mely épp ezekre a kétsorokra erősödik fel – így a szövegtest is arról ad hírt, amiről végig szó van: az elgyengülésről, a kedvetlenségről, az alkotói energiák széttöredezéséről. Mintha azt mondaná a forma is, hogy ‘nem megy most több’, és ez az üzenet talán a mondatokénál is megrázóbb, az egyes szavakénál is meghatóbb. Látjuk, kétségbeeső, amiről ezek a rövid versek szólnak, habár a beszélő sosincs kétségbeesve, a maga rezignáltságával beszél a betegségekről, a testi és a lelki fájdalomokról, vagy akár a romló közéletéről, a manipuláló politikusokról. Próbál kívülről nézni minderre, de ez is csak tovább erősíti a ‘kint is vagyok, bent is vagyok’ beszédhelyzetet. Egy öreg és beteg beszélő mutatja meg magát ezekben a versekben, élesen, őszintén, hűsbavágóan, de van valami más is itt, amit talán az énről szóló igazságnak nevezhetünk, és amit csak egy ilyen kontextusban, egy ilyen versvilág belső szabályai között lehet ekkora erővel kimondani.

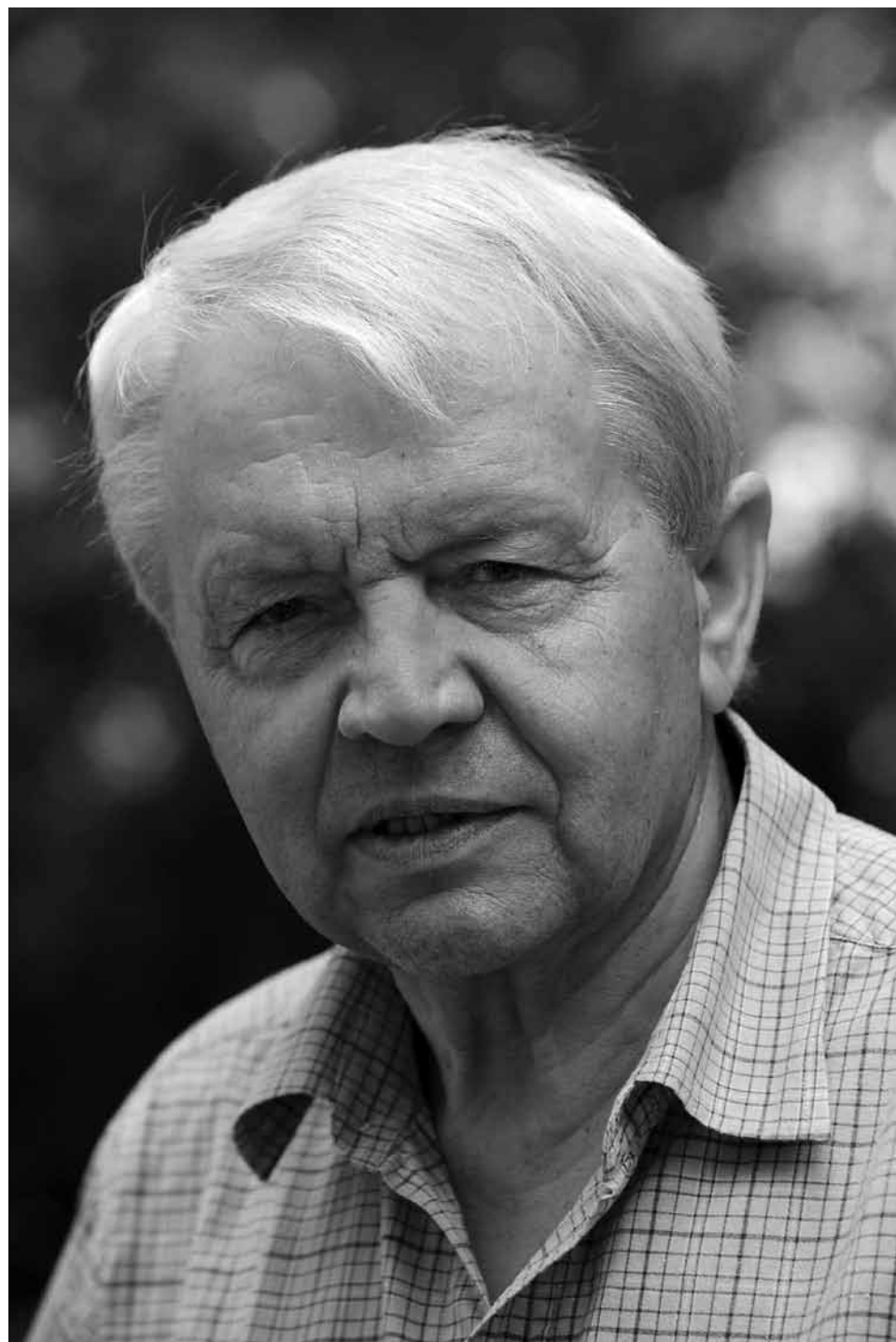
Az utolsó két kötet, a *Firkák a szalmaszállra* (2015) és az idén megjelent *Együtt forog* már kizárólag kétsorosokat tartalmaz, közel ezret. A „fírka” önmagában is önironikus megnevezés, amelyen a szintén szerénynek ható „szonettke”, a „háromka” vagy a „hosszúka” is volt az életmű korábbi kötetiben. A személyes, hétköznapi ügyek, az eleve emlékek és az aktuális politikai kérdések foglalják el a legnagyobb teret, de azért a halál fenyegetése ural mindent, a testi nyavalyák és az egyre sűrűsödő és erősödő fájdalomok, a gyakori orvoslátogatások pedig szüntelenül emlékeztetik is a beszélőt erre a fenyegetésre. Úgy tűnik, már csak egy hajszálon múlik az élet, vagyis inkább egy szalmaszálon – és erre a metaforikus szalmaszállra írónak a szövegek, de úgy, hogy az írás maga is mintha erősítené a médiumát. Nem csupán arról van szó, hogy a vers lenne az utolsó szalmaszál, azaz

az utolsó reménység az élethez kötődő kapcsolatok megerősítésére, hanem arról is, hogy a versírás maga teremti meg ezt a vékony pallót, azaz a kapcsolatot az étellel, és szüli az utolsó utáni reménysugarakat. Vagy ahogy a vers fogalmaz: „Most akkor az utolsó szalmaszál tart, / vagy firkáid tartják a szalmaszálát?” (*Szalmaszál*).

Voltaképp döbbenetes, hogy a börtönévek és az igazságtalan meghurcoltatás milyen mély nyomokat volt képes hagyni a lélekben. Ebben az utolsó két kötetben egyre gyakrabban, egyre erősebben és egyre intimebb részletekbe menően tárul fel ez a hatvan évvel ezelőtti trauma, és most érthetjük meg igazán, mi is történt a börtönben töltött hónapok alatt, mennyi méltánytalanság, megaláztatás és fájdalom jutott ki nyilván minden más elítéltnak is. A kegyetlenkedő motozások és az örült látomásokat hozó magánzárka bizarr valósága tárul fel például, vagy az, hogy a zsúfolt cellákban ketten aludtak egy ágyban, ami az azt idéző versben a „segg” szó említésével kifejezetten ennek kellemetlen intimitását idézi fel: „Négy vaságy, nyolc pokróc, nyolc rab egy cellában... / Egy nagyseggű bányász volt a hálótársam” (*Börtön, 1955, Kaposvár*). A védtelenséget jelentő meztelenségre és a legszigorúbban vett személyes szférát megsértő, ki nem mondott, de könnyen elképzelhető érintésekre utal a *Börtönben, 1956, április*: „Babot válogatsz, s már-már, jaj, szabad vagy, / de a zárka előtt csúnyán megmotoznak”.

A néhol a tabukat érintő intimitás a kórházi jelenetekben is visszaköszön, amikor is a legkülönfélébb vizsgálatok és a katéterek jelentik a határátlépést: „Vájkálnak benned / ujjal, tükrörel, katéterrel, / de azt egyik sem, amit érzel” (a *Vájkálnak benned* a kevés firka egyike, amikor a cím egybeolvasandó a kétsorosossal). De máshol tabutéma a nem szűnő, meglepő helyzetekben felbukkanó nemi vágy és az arra hetvenöt fölött már nem a megszokott módon reagáló férfitest is. A börtönben a kiszolgáltatottság, a kórházban a bizalom, a találkozásokban a férfiúi büszkeség őrzése és igénye munkál, de mindhárom esetben ott a feladás, a beletörődés, a gyengeség vagy az esendőség beismerése, és persze ott a bertóki ironia is, a száj sarkában éppen csak megjelenő mosoly: „Nini, a nénin tenyéryni fürdőruha. / Ő írta volna fel, a bácsik orvosa?” (*Tenyéryni*). Sőt, mint ebben a kétsorosban is, ahol a gyógyfürdő a vers tere, néha az orvosi váró vagy a nővérkével való találkozás hozza elő a hódítani vágyó, a nőt az udvarlással is megtisztelő örök-férfit: „Ne orvosokhoz jársz, hanem többet szexelj! / Pirít rám egy sápadt, sánta öregember” (*Többet szexelj!*). A romlékony, öregedő, lassuló test egy másik, egy szabadnak, tisztának, végtelennek képzelt, de végső soron láthatatlan testbe, egy-egy női testbe kapaszkodva próbál ellenállni a pusztulásnak, de a beszélő közben elgondolkodik azon is, mit jelent megnézni és megkívánni egy nőt, mit jelent ebben a helyzetben férfiként működni, büszkének lenni, élni, és mindebben mégis megérezni a végsőséget.

Nagyvonalakban, címszavakban valahogy így néz ki ez a roppant gazdagságú életmű – a titok nyilvánvalóan az egyes versekben, verssorokban, jelzőkben rejtőzik, ezért aztán minél több konkrét verselemzésre lesz szükség ahhoz, hogy részleteiben is megértsük, mit, miért és hogyan oldott meg Bertók László. Hogyan lett az egykor képvisleti indíttatású, a falu világát verssé formáló költészetből tőprengő, befelé figyelő, formai értelemben kifejezetten újító, a polgári hagyományokkal párbeszédet folytató költészet. Hogyan jutott el a népdalszerű versektől a szabadversekig, aztán az epigrammáig, aztán a szonettig, majd a nemcsak formájában, de grammatikájában is szabad versig, hogy aztán a saját képére formált haikkal és kétsorosokkal, számolható szótagokkal és igényes rímjétekkel záruljon ez a poétikai utazás. Mindez viszont azt is jelenti, hogy csak nagyon óvatosan és körültekintően lehetne egységes, egyirányú narratívát találni a költői út mögé – merthogy az itt felsorolt ugrások nem poétikai kényszerűségek voltak, nem maguktól értetődően következtek, inkább az alkotói szándék, az újítás logikája és végső soron esetlegessége írta a történetet.

VÁLOGATÁS BERTÓK LÁSZLÓ LEVELEZÉSÉBŐL

*Balassa Péter, Borbély Szilárd, Domokos Mátyás, Esterházy Péter, Ilia Mihály, Lengyel Balázs,
Nemes Nagy Ágnes, Orbán Ottó, Parti Nagy Lajos, Réz Pál, Szálinger Balázs, Tandori Dezső,
Tüskés Tibor, Várady Szabolcs, Varga Lajos Márton*

Balassa Péter kézirásos levele

Kisoroszi, 83. VIII. 9.

Kedves Laci,

Mindenekelőtt hadd ismételjem meg: őszinte öröm volt számomra megismerkedésünk, és vasárnap délutáni beszélgetésünket ajándékként őrzöm. Remélem – legkésőbb ősszel, amikor egy konferencián veszek részt Pécsen – ismételünk.

Most azért írok, mert még Szigligeten kiderült, hogy Ervin 84. április 20-án ötven éves lesz. Mészölyvel és Esterházyval tanakodtunk, valahogy meg kéne ünnepelni, de nem a szokványos irodalmi vagy hivatalos formák közt. Gondolom, Ti bizonyára kitaláltok valami bensőséges és baráti együttlétet ez alkalomból. Ha jönnek látjátok-látod, szívesen csatlakoznánk Hozzátok, úgy is, mint pécsi írók... Kérlek, alkalmasint jelezz, miként gondold. Neked és családotodnak a legjobbakat – egészséget (szívednek) és munkát.

Szeretettel köszönt híved
Balassa Péter

Ervin: Szederkényi Ervin, a Jelenkor főszerkesztője 1964 és 1987 között.

*

Kézírásos levél Borbély Szilárdnak

Pécs, 2000. júl. 18.

Kedves Szilárd,

ne haragudj, hogy letegezlek, s egyúttal „felhatalmazlak”, hogy visszategezz. Vagyok *olyan vén*, s egyszerűbb így. Ha elfogadod, akkor egyszer majd koccintunk rá.

Írásodnak örültem. Nemcsak azért, mert az *ÉS* jóvoltából a legjobbkor jelent meg, hanem azért is, mert nem éreztem „igazságtalannak vagy elfogultnak” (hogy a Te szavaidat idézzem). Értő s megértésre törekvő olvasatnak, egy a tárgyhöz nyitottan, rokonszenvvel közeledő ifjabb pályatárs véleményének éreztem, s látom. Köszönöm!

Persze, vannak, amikről lehet, lehetne tovább beszélgetni. Pl. amit a váltásról (váltásokról) írsz, általában „telitalát”, de (nagyon röviden) megtoldható azzal, hogy az ösztönöségnek (intuíciónak) legalább akkora szerepe volt benne mindig, mint a tudatosságnak (szándéknak). Vagy: eszembe nem jutott volna, ha meg nem írod, hogy „önmegszólító” verseim hova kapcsolhatók (vissza), hogy „hatvanas-nyolcvanas évek”, N. G. B. stb., s hogy a „felszólítás” nyelvi megoldásai (a szonettek eszközei után) néha szerencsétlenek. Hiszen – szerintem – arról van szó (csupán), hogy némely versek gyengébben sikerültek, s hogy az

A PIM-ben elhelyezett anyagból Babiczky Tibor segítségével készült az itt olvasható válogatás.
(A szerk.)

általad említett *Kiterjedés és Élvezet* talán a két leggyengébb vers a könyvben. Te is ezt akartad mondani, ugye, csak kíméletesen, finoman fogalmaztál. (?)

Aztán: igazad van, a haikukat sokkal inkább a „formai kísérlet”, mint a „végső tömörítés” szándéka szülte. De érdekes, hogy spontán „kezdődtek” ezek is. Tucatnyi volt már belőlük (s nem az „alkalmi” darabokból), amikor „tudatosult” bennem, hogy mit is csinállok.

Nem tudom, érdekes-e mindez. Mint látod, inkább a „költő”, s nem a költőt cipelő „ítész” beszél, de úgy érzem, leveledre reagálnom „illik”. Hiszen verseidet is mindig kíváncsian olvasom. S hiába írod most olvasott Hamlet-versedben, hogy a doktorok javallata a hallgatás, ami szó, az előbb-utóbb szóvá lesz.

Szeretettel üdvözöllek: Bertók László

Borbély Szilárd az Élet és Irodalom 2000. június 2-i lapszámában közölt recenziót Bertók Februári és (Magvető, Bp., 2000) című kötetéről.

Az önmegszólító verstípusról (Babits, Kosztolányi, József Attila versei alapján) címmel Németh G. Béla (1925–2008) közölt máig alapvető tanulmányt (In: N. G. B.: Mű és személyiség. Irodalmi tanulmányok, *Magvető, Bp., 1970, 621–670.*).

Bertók alighanem Borbély akkoriban készülő kötetének, a Berlin–Hamletnek (Jelenkor, Pécs, 2003) egyik korai darabjára utalhat.

Borbély Szilárd kézírásos levele

2003. október 17.

Kedves Bertók László,

késve tudok csak válaszolni megtisztelő gesztusára, de ez nem figyelmetlenség miatt van ám, azt tudnia kell. Nagy tisztelője vagyok annak, amit csinál, és különösen izgalmas számomra, ahogy újra és újra megújítja a líráját.

Tudom, ez nagyobb teljesítmény, mint gondolják egyesek. Jó egészséget, jó munkát kíván tisztelettel:

Szilárd

Borbély Szilárd kézírásos levele

2004. április 26.

Kedves Bertók László,

köszönöm megtisztelő figyelmét, a hétvégén el is olvastam a kötetet. Elsőre elolvasni nem akkora teljesítmény, mint megérteni. Mert az a cizellált, elegáns forma, a koan és haiku alkatú vers egy rímlehetőséggel megkötve különös, különleges alakzatot, versképletet hozott létre. Gratulálok, és nagyon szeretem, amit Ön csinál.

Tisztelettel üdvözlí:

(Szilárd)

P.S.: Elnézést, a borítékot eldobtam, így a címet is. Ezért küldöm a szerkesztőségbe.

A levélben említett kötet a Háromkák, amely abban az évben jelent meg a Magvető Kiadónál.

Gévelt levél Domokos Mátyásnak

Kedves Matyi,

csak miután verseimet (s leveleimet) Neked elküldtem, került a kezembe a *Holmi* novemberi száma Hajdu Gergely cikkével. Mit mondjak? Kicsit zavarba jöttem. Mindenekelőtt azért, mert azt hittem, hogy a *Holmi* az én lapom, ahol valószínűleg tudják rólam, hogy kb. ki vagyok, mit csináltam, csinálók, még akkor is, ha pl. kilenc hónapig nem írok verset, s nem tudok adni, hiába kéritek, Te is, Várady Szabolcs is, Réz Pál is. Nos, úgy látszik, tévedtem. Hiszen ha a *Holmi* egy közepes (elégséges?) iskolai dolgozattal elintézi a könyvet (a „pályámat”), akkor én ott aligha lehetek otthon.

Nem azt nehezményezem, hogy Hajdu bírál, hogy a hibáimra figyelmeztet, mert azok vannak, hanem azt, hogy mint jó diák, megírja a dolgozatot akkor is, ha számára idegen a téma, ha fogalma sincs arról, amiről ír. (Állítólag Fülep Lajos mondta valakire, Te is ismered, aki egyszer írt róla, hogy egyetlen porcikája sincs az illetőnek, amelyik „azonos” lenne az övével. Valami ilyesmit értek, annak ellenére, hogy elismerem, Hajdu tud dolgozatot írni, sőt, ügyesen alkalmazza a marxi (hegeli) dialektikát: egy-egy vágásra tüstént odanyomja a sebtapaszt is.) S bizonyára szófogadó, jószándékú ember, hiszen miután megigazítja a sisakját, még a vállamat is megveregeti.

Kedves Matyi, Te jól tudod, hogy ha valaki évtizede írja a szonetteket, sőt, ha a saját használatára egyszer valamit még „igazított” is rajta, az feltehetőleg nem azért ír szonettet, hogy „demonstrálja a mesterség tiszteletét”. Csak az mondhatja rá, hogy divatozik, aki csupán a lexikonban számolta össze (rosszul), hogy a költő eddig hány verseskötényt írt. Azt mondja Hajdu, hogy nem mindegyik darab győzi meg arról, „hogy szonett akart lenni”, s hogy ennek oka „a képalkotás egyenetlensége”. De hát miért nem próbálja meg például egészében fölfogni az *Ősz van és megannyi hátha* című verset. Ha megtenné, ha megkockáztatna egy idegennel szemben ekkora alázatot, talán közelebb kerülne a látomáshoz (?), az összetört világhoz (?), a nem tudom, mihez, amiről a vers „szól”.

Parti Naggyal, Tolnai Ottóval együtt elmarasztaltatunk mint a „pannon líra” „jeles képviselői” a „stílustörések” miatt. De hát nemrég éppen a *Holmi* dicsérte egyszerre két írásban is (az egyikben Hajdu Gergely) Parti Nagyot, mint „legjobb”, „legeredetibb” költőnket. (Ami nagyon helyes!) De hát megint ott tartunk, ahol az áldott-jó-pártállam idejében, hogy a tanár új vagy valaki megmondja, megsúgja, hogy kit kell dicsérni, kit kell megróni ugyanezért? Ugye, rémeket látok? S mintha nem tudná a fiú, hogy mi az, hogy „pannon líra”, hogy ahhoz igazán kevés köze van Tolnainak is, Parti Nagynak is, nekem is. Attól lenne valaki pannon, mert Pécsen él? Mert a *Jelenkorba* ír? Valakinek tudnia kéne ott, hogy mit ért, mit értett a magyar „irodalomtudomány” az elmúlt évtizedekben (évszázadban) „pannon lírán”. Nem? Arról meg fogalmam sincs, hogy mitől lettem (lehettem) én Baranyában egyszerre „szenvedélyes lokálpatrióta”. (Ez a fiú mégiscsak tud valamit?)

Azt mondja, hogy „képei segítségével Bertók igen nagy – az egész versen át nehezen tartható tömörséget ér el, a forma üresen maradt részeit így kénytelen hígabb anyaggal tölteni föl.” Na jó, bizonyára előfordul ilyesmi. De hogy az egész kötetre érvényes lenne, s hogy az egyik versben még le is írnam a módszert? Hát ezt kikérem magamnak. Ekkora barom azért nem vagyok. Az *Ahogy botorkálsz magadig* című vers sokkal inkább arról az ijedelemről (?) „szól”, amit vele kapcsolatosan Marno János írt meg a *Kortársban* (1990/4.). Míképpen a *Rácsok között a térzene* című vers is merőben mást „jelent”, semhogy a „tömörség és a hiány” érzékeltetésére lehetne fölírni a kötet címéül. Más okból föl lehetne írni, igen!

Nos, nem folytatom, csak néhány idézet még: „közhelyek”, „nosztalgia”, „pótszer”, „pátosz”, vagy: „Nem könnyű hát Bertókot elfogulatlanul szemlélni, s különösen nem a gyengéiről szólni”. Édes Istenem, de aranyos. Hát miért erőszakolja meg magát? Miért írt

ilyen szépeket a végén: „(a »pannon« hagyományból némileg kirívó) homályosság”? S hogy a „merész képekért” a „gondolati tartalom terhét okolhatjuk”? S miért a végén a „vörös farok”: „úgy sejtem, még innen a pálya csúcsán”, mármint Bertók. Szegény fiú, nem tudja még, hogy a csúcs, az nincsen? Hogy legfeljebb némely dolgozatokban van csak, ahol megpróbálják dobozba, ágyba, térképekbe gyömöszölni, vágni, rajzolni a világot? Hogy legfeljebb „csúcs felé” van, ha van?

Kedves Matyi, mindezt csak azért írom, mert a múltkori levelemben dicsértem a *Holmi* kritikai rovatát (is). Remélem, hogy nem alaptalanul, hogy miként ígérte, továbbra is az értékre, mindenféle értékre, s egyforma kíváncsisággal, örömmel és szemüveggel figyel a lap. Csak most az egyszer történt másképpen. Csak most az egyszer nem volt fontos. Csak most az egyszer voltak fontosabbak a múltén a mellékes tényezők. Ebben a reményben búcsúszom, s kívánok Neked és Szeretteidnek szép karácsonyt, a várhatónál jobb, szerencsés, sikeres új esztendőt.

Pécs, 1990. dec. 19.

Szeretettel, öleléssel:
Bertók Laci

A szóban forgó írás Hajdu Gergely Térzene, rácsokkal című kritikája Bertók László Kő a tollpihén című kötetéről a Holmi 1990. novemberi számában.

Gévelt levél Domokos Mátyásnak

Kedves Matyi,
nagyon köszönöm leveledet, híreidet, jókívánságaidat. Az irodalmi műhelytitkok további feltárásához, közhírré tételéhez sok-sok kitarást, szerencsét és sikert kívánok. Ami engem illet, én abba a kategóriába tartoztam, amiről a *Magyar Nemzetben* azt mondd, hogy „a legfontosabb folyamatokról nem maradtak és maradnak dokumentumok, csak sejtések és sejtelmek. A diktatúra szerette tanúk nélkül működtetni a maga mechanizmusát”. Persze, nem voltam én a legfontosabb folyamat, nem akarok nagyképűsködni, de én azon túl, és azt követően, amit a *Priuszban* megírtam, nem egyetlen kötet megtagadásáról, kálváriájáról, hanem egy tizenöt-húsz évig elhúzódó pályakezdet nyomorúságáról szólhatnak csak. Folyóiratoktól, lapoktól rendszeresen visszaküldözgetett versekről, a Magvetőhöz 1960-ban, majd 1962-ben beadott első kötetem kigyomlálásáról, majd Makay Ida és Galambosi László verseivel való egybepaszírozásáról, a Jelenkor–Magvető nevezetű filiához való átírányításáról (*Lengő fényhidak*, 1964), stb. Aztán amikor az első önálló kötetem kinkeserve-sen 1972-ben megjelenhetett, valószínű azért, mert Fodor Bandi ajánlására bevettél *A magunk kenyérében* 1971-ben, valami gyűlés volt itt a *Jelenkorban*, ahol Tóth Dezső főkommiszár elvtárs is megjelent, s ahol Szederkényi sorban mindenkit bemutatott neki. Amikor elem érve meghallotta a nevemet, így szólt: „Maga a Bertók? Maga írja azokat az indulatos verseket? Mondja, mitől olyan indulatos?” S választ sem várva továbblépett a mellettem állóhoz. Így ment ez. Pedig hát legfeljebb sokszorosán lefojtott indulatok voltak azokban a versekben. Igaz, persze, hogy nem a párt szekerét toló indulatok. Bennem rengeteg (vagy egy hatalmas) heg van, és soha be nem gyógyuló sebek is. Hagyjuk a francba! Azért bizony a szerkesztők között is akadtak hitvány emberek. Például K. R., aki a második verseskönyvemtől (1978) kezdődően öt kötetem felelős szerkesztője volt. Ez az erkölcsi trutymó, amikor egy év után megírta, hogy kiadják a második könyvem, s akit én nem ismertem, az örömhírt közlő levelében pénzt kért „kölcson” tőlem külföldi útjához, s ideküldte a verseit, hogy közöltessem a *Jelenkorban*. S ezt csinálta másokkal is, akik ki voltak szolgáltatva neki és a gazdáinak.* Amikor egyik jeles költő kollégájától megkérdeztem,

tudnak-e erről, azt válaszolta, hogy igen, de hát olyan kevés a szerkesztők fizetése, hogy nyugodjak bele, így van ez, hogy sajnós, ez van.

Ez van, ez a sok szar, amibe mindenki belelépett, s ha volna, aki nem, annak is át- meg átjárta a ruháját, s a sok szar itt van, urak és elvtársak most nagy iramban és erővel kenik egymásra. Sajnós, mi már ebben a bűzben és mocsokban fogunk kimúlni az árnyékvilág- ból, ha tetszik, ha nem.

Csorba Győzőt megkérdeztem, hogy neki nem volna-e valami konkrét, a műsorba illő története. Azt mondta, hogy nem tudná dokumentálni ő sem, s egyébként is nagyon le van eresztve szegény.

Kedves Matyi! Köszönöm, hogy megkérdeztél, s kérek, ne haragudj, hogy ezeket írtam.

Sokszor ölel:

Bertók Laci

Pécs, 1993. nov. 22.

* [a bal margóra hosszában kézzel írt csillagozott hozzátdolás] (s akkor még nem is szóltam a fickónak a *Mozgó Világ* és a *Tiszatáj* kinyírása után vállalt szerepéről.)

A levélváltás kiindulópontja az lehetett, hogy Domokos a szocialista cenzúrához fűződő történeteiről kérdezte Bertókot az 1993-ban a Magyar Rádión indított Műhelytitkok című műsorához. Ez a beszélgetéssorozat képezte alapját Domokos későbbi kötetének: Leletmentés. Könyvek sorsa a „nemlétező” cenzúra korában 1948–1989, Osiris, Bp., 1996.

Bertók említett kötetének felelős szerkesztője Keszthelyi Rezső (1933–2016) volt.

*

Képeslap Esterházy Pétertől

[1999. június 11.]

Lacikám,

Megjött minden, skizzék és kincsestárok: in floribus. Csak a vetést verte el a jég.

Digitális kézcsókkal:

Péter

Gitti

Skizze: a Ceruzarajz – Skizze című kötetet 1999-ben adta ki Pécsen a Magyar-Német Nyelvű Iskolaközpont, mely Bertók László néhány versét és azok német fordítását tartalmazta az iskola tanulóinak fordításában, illusztrációival.

Kincsestárok: a Magyar Költészet Kincsestára sorozat 75. köteteként jelent meg Bertók László válogatott verseinek gyűjteménye az Unikornis Kiadónál 1999-ben. Digitális: az 1998-ban alapított Digitális Irodalmi Akadémia alapító tagjai voltak mindketten (Bertók ekkor még a Babérkoszorú-díj jogán, Kossuth-díjat csak 2004-ben kapott). Gitti: Esterházy Gitta.

Képeslap Esterházy Pétertől

Gyönyörűek a 3k-k.

Vegzálom velük a családom,

Ölel: Péter

(Esterházy)

2004. V. 1.

A Háromkák című kötetről van szó.

*

Ilia Mihály gépelt levele a Tiszatáj folyóirat szerkesztőségi levélpapírján

Bertók László
Pécs

Kedves Barátom,
valami baj történt, mert én válaszoltam neked, hogy hosszabb ideig katonáskodtam, ezért nem írtam rögtön, azt is megírtam, hogy a Te *Nap* című versed vettem ki közlésre, légy türelemmel. Azt is megírtam, hogy örülök a jelentkezésnek, szeretném, ha többször is szerepelnél nálunk.

Üdvözöl híved:
Ilia Mihály

Szeged, 1965. okt. 13.

Ilia Mihály gépelt levele

Bertók Lászlónak
Pécsre

Kedves Laci Barátom,
nem tudom, hogy nem túl későn gratulálok-e a Janus Pannonius-díjhoz? De én csak most értesültem róla a *Jelenkor* januári számából. Sok hasonló jókat kívánok neked!

Leveledben, amelyikben mostani dolgaidról írtál, egy kis panasz van, elégedetlenség magaddal. Ez nem baj. De én inkább biztatlak, hiszen legalább három olyan jó verset olvastam tőled az elmúlt egy-két hónapban, miket nem kell unottan letenni ebben a nagy verstermelésben, hanem figyelemmel olvasni, mert olvastatja magát. Kettő most is itt van előttem: a *Műhely* 1983/6. számában az egyik, a másik a *Forrás* 1984/1. számában. Baka Pistával, aki itt lakik közel hozzám és sokszor szót váltunk, téged erősen emlegetünk, ugyanis Baka úr neked hűséges olvasód és erős elismerőd (amiben harmonikusan egyek vagyunk).

Baráti szeretettel üdvözöl:
Ilia Mihály

Szeged, 1984. jan. 13.

*

Lengyel Balázs gépelt levele

1990. júl. 7-én

Kedves Laci,

elolvastam a *Jelenkor*ban priuszod történetét. Elszoruló torokkal olvastam, a sírás határán. Most is alig tudom visszatartani a könnyeimet. Micsoda országban élünk? Mit tudunk egymásról? A mosolygós baráti kézrázások mögött micsoda sorsok húzódnak meg? Nagyszerű versek mögött micsoda mindennapi élet? Hogy bánt el ez a világ a névtelennel, az abszolút kiszolgáltatottakkal? Igaza van Balassának, amikor erről, erről is beszél, de többet, hevesebben kellene beszélni. Igaz, mi is, az én baráti köröm is rejtegette az írásait, félelemben éltünk, de mégis micsoda védettséget jelentett az, hogy mi már írók *voltunk*. Amikor 57-ben letartóztattak, azt mondtam a Virág álnevű kihallgatómnak – a Nagy Imre-perben is szerepelt –, hogy engem csak azért tartóztattak le, mert miattam a macska sem nyávog. Mire ő:

– Legyen nyugodt, az egész világsajtó tele van a maga és a társai nevével. – Nem tudta, milyen fontos információt ad. De érted csak a falu, a kis környezet tett valamit is. A rendszer egész taktikája, hipokrizise, az eljárók kétszínűsége, megfélemlítetttsége kitapintható a Te esetekben. Nem nagy ügy, igaz, csak egy nagytehetségű költőt tetted majdnem tönkre, olyan versek íróját, melyeken 18 éves korban is rajta van a tehetség félreismerhetetlen jele. Persze, Te félig belehaltál, csoda, hogy ezek után az lett belőled, ami lett. Képes voltál magadat megcsinálni. De amit tárgyilagos hangú beszámolóid sugall, az a *mechanizmus*. Abból jobban megítélhető az, ami velünk történt, mint a nagy ügyekből. Ezért is adom át az írásoadat a fiamnak, most 19 éves, lásson bele, hogy itt mi történt. A híres ügyeket tudja, de tudja meg, hogy mit tettek az egyszerű emberekkel. Nem tudok mást mondani, mindig is nagyra becsültem, amit csinálsz, a legjobb tehetségek között tartottalak számon, de most, hogy elmondtad, hogy a teljesítményed mögött mi van, csodállak érte.

Meleg baráti szeretettel öllelek

Balázs

A Jelenkor 1990. július–augusztusi számában jelent meg Bertók László ötvenes évekbeli meghurcoltatásának, bebörtönzésének története.

Lengyel Balázs kézírásos levele

Kedves Laci,
mindig is kivételesen szerettem írásaidat, meg is írtam, nagyszerű költőnek tartottalak, mai klasszikusnak. Új köteted, a *Deszkatavasz*, hát úgy tavasz, hogy őszi, a keserves fájdalom valóság költészete. „A lényeg kilencven százalék hiány”. „A horizont minden irányban lejt.” A létezés csupa képtelenül pontos metaforát mutat nekünk. „Mint a szakadék, mikor álmodik.” Csupa képszerű, döbbenetes remeklés. „Aki a pecsétet feltöri, jól teszi, ha előbb imádkozik.” Ha tud. Te tudsz valami olyan módon beszélni, amit csak a nagy költészet tud. Létrehozni azt, ami képtelen és mégis valós, evidens. Félelmes, és mégis újra és újra olvasom. Létezésünk megfejtése, ha van, *általad* van.

A *Dongó a szobában* még olvasom. Szerény viszonzásul küldöm egy régi-új kötetemet.

Régi, szerető barátsággal,
Lengyel Balázs

1998. aug. 20.

Dongó a szobában: *Bertók László esszékötete (Magvető, Bp., 1998).*

Lengyel Balázs kézírásos levele

Kedves Laci,
szeretném, ha tudnád, hogy a Kossuth-díj albizottsága egyértelműen szeretett volna kitüntetni. Gergely Ágnessel és Grendel Lajossal együtt. Ám a kultuskormányzat, a miniszterelnök az általunk nem javasolt „alternatív Kossuth-díjasokat”, Hernádi Gyulát és Mészöly Dezsőt díjazta. Grendel maradt mellettük.

Remélem, hogy jövőre jobb lesz a politika kiválasztása. Jobbakat kívánva, nagy megbecsüléssel és szeretettel üdvözöl,

Lengyel Balázs

1999. márc. 3.

Kézírásos levél Lengyel Balázsnak

Kedves Balázs,
köszönöm, hogy megírtad, hogy az albizottság egyértelműen szeretett volna Kossuth-díjjal kitüntetni. Jólesik a megbecsülés, s hogy leveledből legalább tudok róla. Az is, hogy reménykedsz, talán „jövőre jobb lesz a politika választása”. Én nemigen hiszek benne. Oly sokan állnak sorban a „fazék előtt” olyanok, akik kedvesebbek a politikának és egymásnak, hogy sose fogynak el. Én nem tudok, s nem is akarok beállni se, versengeni se, csak igyekszem, megpróbálom tenni, megtenni a dolgomat, amit még megtehetek belőle. Persze, a szereteted, a szeretetetek nagyon kedves és fontos nekem. Köszönet érte.

Nagy tisztelettel és szeretettel gondolva Rád, jó egészséget, jó munkát kívánok:

Bertók Laci

Pécs, 1999. márc. 9.

[a levél margóján] P. S. A *Válogatott versek* c. (Unikornisnál megjelent) kötetemet, ugye, megkaptad? Kb. egy hónapja elküldtem címedre. (Csak tudni szeretném, nem vészett-e el.)

Bertók Lászlót végül 2004-ben tüntették ki Kossuth-díjjal.

Kézírásos levél Lengyel Balázsnak

Pécs, 1999. jún. 30.

Kedves Balázs,
köszönöm *leveleskönyvedet*. Nem enged, újra meg újra kézbe veszem, s újra meg újra érzem, ahogy megreppen, helyére igazodik valami a világban (bennem?). Többet meg lehet tudni a hozzád írt levelekből (és a hozzájuk fűzött jegyzetekből) erről az álnok, embert próbáló, mocskos-szép századról, mint öt akadémiai irodalomtörténetből, történelemkönyvből.

Azok a szekszárdi és pécsi Babits-estek például 1983-ban. A névsort nézve is, most még inkább érzem, hogy milyen fontos tett, együtt-lét volt az (128., 129. levél).

Egy hibára viszont felhívnám a figyelmedet. A 221. sz. levelet nem Csuhai István, hanem Csordás Gábor írta (írhatta csak). Ez a levélből egyértelműen kiderül: Csordás „a kiugrott orvos” (Csuhai bölcsész), és Csordás volt a *Jelenkor* főszerkesztője 1988–93 között. A levél stílusa is rá vall. Kérlek, nézzetek utána.

A könyvhöz őszinte örömmel gratulálok!

Tisztelettel, baráti öleléssel: Bertók Laci

Az említett kötet: Lengyel Balázs: Újholdak és régi mesterek. Lengyel Balázs leveleskönyve (összeáll., szerk. Buda Attila), Enciklopédia, Bp., 1999.

Csordás Gábor 1988 és 1991 között, Csuhai István 1991 és 1999 között volt a Jelenkor főszerkesztője.

*

Gévelt levél Nemes Nagy Ágnesnek

Kedves Ágnes,
valamit mégiscsak mondanom kellett volna, amikor azt a borítékot megkaptam. Fennszóval, az egész gyülekezet előtt, aki miattam ott megjelent. Ha nem lennék ilyen mindenről lekéső, ilyen lépcsőházi okos, ilyen születésemtől fogva „mafla”, akkor bizonyára belekezek, hogy bizony a szonett-periódusnak már négy hónapja vége van, hogy

kötet lesz belőle, s hogy írtam én régebben is szonettek, de hát ezek a mostaniak szerintem is mások, s hogy ez az 1986 októbere és 1989 márciusa között írt 81 „darab” szinte mind ugyanarról „szól”: a lehetetlen de mégis létezésről, a se itt, se ott s az itt is, ott is élményéről, a „Furkálja a semmit a szó...” tragikumáról, a mit tudom én miről.

S mivel Ágnes oly szépeket mondott a „hogyánról” is, elmondhattam volna, hogy kb. tíz éve tagolom így, írom ezt a fajta szonettet, a megszokottabb 4+4+3+3 sortagolású helyett – ahol az első 8 sor után van a „fordulat”, az „ellentét” – ezt a 4+4+4+2 sortagolásút, ahol az utolsó két sor billenti helyre a világot (ha sikerül). S hogy nehezítsem a dolgom, mindig csak két rímet „futtatok végig” a versen, hol keresztezve, hol ölelkeztetve, hol így is, úgy is. S hogy amitől talán maivá, sajátossá (?) válik ez az egész, a feszültség, a „vágások”, a kihagyások mögötti mögöttes, az már csak ráadás, arról szinte semmit sem tudok.

S elmondhattam volna, hogy szerintem is sok vers lehetne az év verse, s hogy mégis, s hogy éppen ezért milyen jólesik átvenni ezt a kedves díjat, amit a „szakma” ad, s hogy mennyire örülök, hogy a kánikula ellenére annyi általam szeretett ember eljött az átadásra, s hogy az igazi kitüntetésnek azt tekintem, amit Ágnes mondott a verseimről, a költészetemről.

Talán ezeket mondhattam volna el... S igaz, hogy Ágnes fölmentett, mégsem tudom most már nem elmondani. Még egyszer: nagyon köszönöm! Balázst és Pistát üdvözlöm.

Jó nyarat és minden jót kívánok. Kézcsókkal, sok szeretettel:

Bertók Laci

Pécs, 1989. július 27.

Bertók Lászlót 1989-ben Robert Graves-díjjal tüntették ki Furkálja a semmit a szó című verséért.

*

Orbán Ottó gépelt levele

Bp. 94. III. 28.

Kedves Laci!

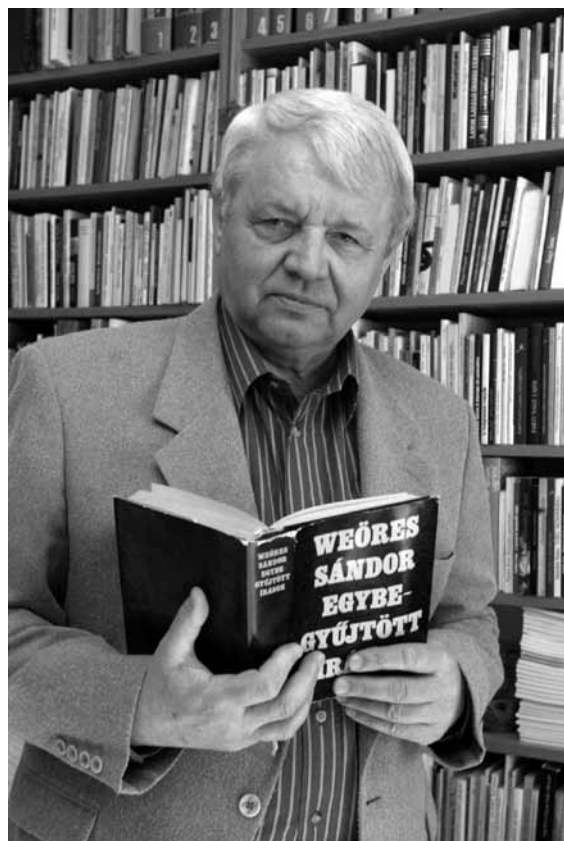
Döbbsenten olvastam újra a *Priuszt*, nemcsak azért, mert kitűnő és fontos írás, de személyes okból is. Ha elolvasod könyvemben a *Csípd-el-mester tanulóéveit* meg a rá következő írást, megérted, miért. Nemcsak a téged ért igazságtalanság örült ARÁNYTALANSÁGA meg az én hihetetlen mázlim sorsszeszélye vacogtatott meg, de a kettőnk sorsának mélyebb, közös jelentése, az, hogy e letűnt világ talán leginkább azzal kezdte ki az emberi szellemet, hogy még a hóhérban sem bízhattál meg mint biztos pontban, hogy az egész ideológiától tocsogó mézszárszék mindennek előtt és után egy nagy *Schlemperei* (vagy az is) volt; egy Kafka-regényben élünk, s kész csoda, hogy túléltek, hogy úgy-ahogy, de megvagyunk.

Ölel

Orbán Ottó

A Priusz kötetben is megjelent: Századvég, Bp., 1994.

A Csípd-el-mester tanulóévei című írás Orbán Ottó Cédula a romokon című kötetében jelent meg (Magvető, Bp., 1994).

Gépelt levél Orbán Ottónak

Kedves Ottó,

hallgattam tegnap a rádiót, ahol két úriember méricskélte új könyvedet, s miközben minden kis és nagy súlyt fölraktak, s a mérleg nyelve beállt, s miközben egyikük (az egyik mérőember) már az elején odacsesztett a serpenyőbe egy hitelesítetlen (mert hitelesíthetetlen) vasdarabot is, amire a végén még szépen rá is ült (mi az istennek akarnak némelyek combhúsból, lapockából, csülökből, bordából, májból, egyebekből folyton élőlényt összerakni, ha lelket lehelni nem is tudnak bele, mi több, mintha eszükbe se jutna, hogy az is volt nekije, amíg...), s miközben persze szerettek, örültek, elélveztek, és rendes emberek, ugye, szóval miközben hallgattam őket, mint a ménkű csapott belém, hogy még mindig meg se köszöntem a nekem küldött példányt, s a rajzos dedikációt, amit. Mentség van, de azért disznó alak vagyok, tehát: nagyon köszönöm!

Én itten egy élőlényt látok, kiállnak belőle a törött csontok, kilátszanak a villámló idegvégződése, folyik a vére, de még minden sugár összefut benne, ezért szembeköpi újra meg újra a legyőzőjét, szidja, gyalázza, nekimegy; miért adná föl, ha a lélek (vagy mi?) az ugyanaz benne, mint a megszégyenítőjében? Másrészt mintha meztelen fejű madárfiókák nyújtogatnák a fészekből a kopasz nyakukat (egy bokor pöcs, amelyiken közben csőrök nőttek), várná a kis háromfejű?, hétfejű?, hogy jöjjön az élelem, hozza már valaki a legyet, békát, köretet, hiszen eddig is hozta, hiszen... hiszen esendően abszurd az egész. S ha ezt fölfogtuk, akkor jöhet hogy szonett meg imitáció, ironia meg posztmodern, s hogy ez itt, ez a „hatvanéves” költő, ez kérem mindent, s hogy bocsánat.

Látod, mellébeszélék, mert ha a közepéről szólnék, akkor sírni kéne, s nekifutni a szakadéknak, meghúzni a ravaszt, bár valószínű, hogy erről is csak hiszem, hogy magam dönténém el, ezért ahogy Te mondod, tehet egy szívességet. Vagyis hát gratulálok, nagyon örülök a könyvnek, vigyázz magadra,

ölellek:

Bertók Laci

Pécs, 1995. május 7.

A szóban forgó kötet Orbán Ottó Kocsmában méléz a vén kalóz című 1995-ben megjelent verseskötete (Helikon, Bp.).

Orbán Ottó gépelt levele

Budapest, 1995. június 29.

Kedves Laci!

Vacakul vagyok éppen, tehát csak tömören, velősen. Egy költő (író) igazából egy-két dolgot találhat föl egész életében; a te nagy találmányod az elharapott mondat. Ez magában csak technikai trükk volna, ha a benned lakó költő meg nem hallaná, hogy valamiért ez a beszédmód nagyon illik zavaros korunk szájába. Nem nagy ügy, mondja erre az irodalom marha professzora, szerencse plusz szorgalom. Na persze, mondom erre én, meg egy jó kis májusi eső. Lenyűgöző, ahogy a sok egy srófra járó versből kibomlik a sokféleség, a töredékekből töredékekkel kirajzolt egész – a történeted? a történetünk? Ez a kibomló regegyféle mintegy visszamenőleg is igazolja a költői módszert, melyhez ismételtlen gratulálni van szerencsém („ironikus eltávolítás” [Kabdebó Lóránt jegyzete]), egyben fölhívom figyelmedet a placcon strichelő versformákra a hexamétertől az ősi nyolcasig. Azt mondják, némelyik úgy baszik, mint az álom.

Szeretettel:

Orbán Ottó

Parti Nagy Lajos gépelt levele

Kedves Laci!

elolvastam, többször is, azzal a szándékkal, hogy „kibelezem”, hogy mondok-írok mindenfélét, nem megy. Lepattannak a szövegről a magyarázatok, kifogások pedig nincsenek. Megrendítően szép könyv s jó, egy árva fűszál el nem hibban, minden a helyén, pontosan ott és úgy, ahol és ahogy lennie kell – a világgá dermedt közöttben. Mit mondjak? Hogy el sem tudtam volna képzelni, mit kibír ez a dísztelen, kétrimes szonett? Hogy mindent kibír és elhord, hogy annyira vers, hogy már nem is versként olvastatja magát, egyszerűen és magátólértetődően: van? Azt hiszem, nem a forma teszi, hogy ez a legegységesebb köteted, a szonett legföljebb adja magát ahhoz a belső, mélyebb egységhez, aminek már nincs neve, én legalábbis nem tudom megnevezni, csak ha idézem, sorról sorra, mert minden kép, rím, kisszerkezet magával húzza a többit, egy sor a másik tizenhármát, egy vers a többi hatvanötöt. Szét lehetne okoskodni vonulatokra, stb., talán meg is teszem majd, bár olvasnám inkább, sokszor, nem szakmázva és okoskodva. Nehéz is, értelmetlen is rangsorolni, de mostani ízlésem és érzésem szerint ez a legjobb köteted. Nem tudnám ezt bizonyítani, a korábbiakban is a szonetteket, a rövidebb verseket kedveltem, tudod, leginkább azokban éreztem azt a valamit, ami duende, kegyelem, magasság, nem tudom, mi. S most mindez töményen, bölcsen és megbonthatatlanul. Tudod, olyan kevés a hitet adó, de nem hitbizományos költészet, hogy ha az ember ilyenre akad, örömmel elszótlanodik. Nekem ez a könyv ilyen, Laci. Mindig azt hittem, minden befejezett kötet után, te szuggeráltad belém, hogy nincs tovább. S volt tovább mindig. Most már tudom, lesz is. És köszönöm, hogy megmutattad.

Lajos

A levélben, melyet Bertók László utólagosan az „1988. november eleje” datálással látott el, az 1990-ben megjelent Kő a tollpihén (Orpheusz, Bp.) című kötet kéziratáról van szó.

Parti Nagy Lajos kézírásos levele

Drága Laci!

Végre megírtam, nehezen, mert a *Tollpihe* olyan jó, hogy nem lehet róla mit írni. Olvasni kell, és kész. Mindazonáltal itt van hét körbeírós flekk, s küldök még valamit játékból is kizárólag barátságilag. E 7 flekk *nyersét*. Miközben nyüstöltem, összefirkáltam mindenfélét, aztán, hogy egyáltalán olvasható legyen, összegépeltem s ebből az alapanyagból (cefre?) csináltam meg aztán a „kritikát”. Gondoltam, elküldöm, Rólad szól, hát Téged illet. Ismétlős, zavaros, de talán nem érdektelen.

Amúgy élünk, valahogy kerete, szerkezete van most az életemnek, reggel átjövök a Ronyvába, dolgozom egész nap, este visszamegyek Eszterhez, fáradtan, mint egy bányász. Ezek, és csak ezek a jó napok. Ilyen kedvvel talán még sosem dolgoztam s munkám, *írnióalóm* is van/lenne annyi, akár bele is fulladhatok. Ez jó. A rossz, hogy elég ki-nézni, körülnézni, hogy az ember kétségbeesetten undorodjon, nőtteben rohad szét a szakmánk, s néha tényleg nem tudom, hogy kamarákkal, Vasmacska különtermekkel szemben elég ellentartás-e ha az ember ül és dolgozik. De akár elég, akár nem, nem tudok mást, hogy *ezt* tudom-e, az meg örökké bizonytalan. De hát ezt éppen Neked nem kell mondanom.

Tudom, ezek Neked most nem jó idők, nem jó hónapok, így is sokat gondolkod Rád, rossz volt, mikor a *Jelenkorban* elbúcsúztunk, vannak dolgok, amikre nincsen szó, vagy ha

van, suta és üres, mint ahogy a hallgatás is az, gondolok Rád, édesanyádra, ennyi mondható. És öllelek.

L.

[1991] (február 25., Budapest)

Parti Nagy Lajos szöveg forgó kritikája: „toronnyá lesz benne a kút” (Bertók László: Kő a tollpihén), Alföld, 1991/6, 86–89.

Ronyva: Ronyva utca

Eszter: Szilágyi Eszter Anna

Parti Nagy Lajosnak írt e-mail, 2006. szeptember 10.

Melléklet: Az órájára néz - kötet.doc, Tárgy: Hirtelen égbolt (?)

Drága Lajos,

egyre nehezebb, sötétebb, magányosabb, végérvényesebb..., s hozzá az önvád, hogy magam (is) teremtetem a „helyzetet”, többek között a hús éve kezdett (folyamatos) visszavonulással (az ún. irodalmi és köz-életből), az óvatossággal (félelmeimmel, gyávasággal), a paraszti (bumfordi) viselkedési nehézkességgel, a butasággal, a ... nem folytatom. S miközben „látványosan” megnövekedett a „mű”, maradtam szinte ugyanott, sőt, vannak, sokan vannak (az ún. irodalmi és köz-életben is), akik szerint élek még, de nem létezem már. Kész. Magam is barátkozom ezzel a gondolattal, de néha-néha berzenkedem ellene, s remélem, így lesz mindaddig, amíg a levegő ki-bejár a tüdőmből.

Ennek a következménye, hogy az egyik (berzenkedő) pillanatomban összeállítottam a nyáron új kötetemet, a 2002 áprilisa, a *Valahol, valami* kéziratának leadása óta írt „hosszúkás” verseimből (amelyeket a rend miatt újabban hosszúkák-nak nevezek), s augusztusban elküldtem Morcsányi Gézának a Magvetőbe. Tartottam (s tartok) tőle, hogy kicsit hamari a lépés a tavalyi „összes”, a *Platón...* után, de az az igazság, hogy 85%-uk a *Platón...* megjelenése előtt született, de mivel abba csak a korábban kötetben megjelent verseket gyűjtöttem össze, ezeket kihagytam belőle. Bizonyára van még a *Platón...*-ből a boltban, de talán nem zavarják egymást egy 2007-ben megjelenő új kötetemmel, amelyben egyébként 54 vers van, ugyanannyi, mint a *Februári* késben és a *Valahol, valami*ben is volt. S tematikailag és nagyjából „formailag” is az említett két kötetnek a folytatása. A Neked ajánlott vers (*Az órájára néz*) címét adtam neki, de tűnődöm, nem kellene-e az első ciklus címével (*Hirtelen égbolt*) felcserélni (részben a *Platón benéz...* miatt, részben, mert az utóbbi talán jobban megfogja a szemet, és semlegesebbnek(?), szebbnek(?) látszik. (Felmerült bennem – többek között – a *Hangyák vonulnak* cím is.)

Ne haragudj, hogy rengeteg dolgod közepette Rád küldöm még ezt is. Arra kérek csak, hogy nézz bele majd, ha megteheted. Azért így küldöm, s nem kinyomtatva, mert tavaly azt mondtad, hogy Te a gépben is ugyanúgy tudsz olvasni, mint papírról. De postán is föladom, ha papíron mégis jobb lenne. (Ha igen, kérek, jelezz vissza.) Fáradozásodat előre is köszönöm!

Hallottam júniusban Závadáéktól, hogy „útban van” harmadik gyermeketek. Talán azóta meg is érkezett már. (?) Szívből gratulálunk, jó egészséget, sok örömet kívánunk Gabinak is, Neked is a harmadikhoz, az eleven, az igazi „háromkákhoz”!

Sok öleléssel:

Laci

A kötet végül Hangyák vonulnak címen látott napvilágot 2007-ben.

Platón...: Bertók László Platón benéz az ablakon. Verseik, 1954–2004 című verseskötete (Magvető, Bp., 2005)

Gabi: Parti Nagy Lajos akkori felesége, Both Gabi.

Morcsányi Géza: 1995–2015 között a Magvető Kiadó igazgatója.

*

Parti Nagy Lajosnak írt e-mail, 2007. február 13.

Tárgy: A fagyott kutya lába

Drága Lajos,

Röstelllem, hogy csak most nyugtázom a megérkezését, és köszönöm meg – Erzsí nevében is! – remek könyvedet, *A fagyott kutya lábát*. Nem, nem merevedtem meg, s keveredtem bele zavarosodó fantáziám disznóölő tekenőjébe (teknyőjébe, ahogy Vésén mondtuk), mint ama (bizonyos) „tartalékos egyenruhaszabó” (még ha egy alattomos donátusi meghűlést nyögök is, immár két hete), csak (mégiscsak?!) – mivelhogy telefonon már beszélünk róla – összegabalyodott bennem a való és annak égi mása. Baráti szeretettel arra kérek, hogy ne haragudj meg a késedelem miatt.

Nagyszerű könyvet írtál, s bár a meglepő témák, szereplők és fordulatok, valamint a csodálatos nyelvi lelemények, és az egészséges földje, ege, aurája tompítják a szomorú valóságot, szinte minden lyukból a tragédia bugyborog. Először azt akartam írni, hogy a tragikomédia, hiszen futólag (felületesen, kívülről) nézve és számos részletében az (az is), de közelebről szemlélve, s mélyebben belegondolva, vitathatatlanul és igaz csak a tragédia. Tocsogunk, merülünk, fuldoklunk az emberi szerencsétlenségben, butaságban, primitívségben, nyomorúságban, amely szélesen körülöleli a földet és azon túl is nagy cafrangokban lóg alá, s úgy érezzük, hogy semmi sem változik, semmi sem változtatható. Gyönyörű ajándék a Sorstól, hogy képes vagy, a fonákját fel-felvillantva, a résekben csillámló humort finom erecskébe, erekbe összefogva mosolyt, derűt, nevetést faszítani, feledtetni a lehúzó, a sáros gravitációt.

Az Isten áldjon meg érte!

Köszönöm, köszönjük és szívből gratulálunk!

Szeretettel gondolunk Rátok, s reméljük, hogy mindnyájan jól vagytok, s a kicsi Ármin is szépen növekszik és jól viselkedik.

Sok öleléssel:

Laci

Donátus: pécsi belterületi szőlőhegy, ahol kertje és hétvégi háza volt.

Erzsí: Bertók László felesége, Vágner Erzsébet.

*

Réz Pál gépelt levele a Holmi fejléces papírján

Kedves László,

köszönöm figyelmedet, a két szép könyvet.

A *Deszkatavasz* verseinek jórészét olvastam már, persze, folyóiratokban, de így, együtt, magyarázzák, megerősítik egymást. Amit először, elsőnek észrevettem, az a szonettek elmaradása, illetve számuk erős csökkenése (külön játék, hogy éppen az ótörök–finnugor könyörgés kínálkozott szonettbe, például, bár az Ady-sor utáni kocogás is az, csak rejtetten). Azt hiszem, ez jó: régebbi verseidben megújítottad a műformát, de talán gépiessé vált volna a folytatás. A terjedelmében megszabott, zárt formára való igényed azonban megmaradt: szinte kizárólag „egyoldalú” verseket írsz, így kívánja meg a lélegzetvétele, a formaigényed. – Két dolgot szerettem legjobban ezekben a versekben. Az egyik: a mindig erős indítás. Sűrűn kezdel, ténymegállapítással, szinte pillanatképpel, olyan erő-

sen, hogy feltétlenül felfigyelünk és figyelünk kell a folytatásra. Ebből a többnyire konkrét felütésből bontakozik ki a vers, mindig logikusan csatlakozva az indításhoz, akár arról „szól”, akár csak ugródeszkának tekinti. Ez a gerjesztő erő és folyamat mindig izgalmas. – A másik: a zenéd, zenéid. A szabadversekben is megbújjik ez a verszene, de legjobban a kétsoros-szakaszú versekben kapott meg. Ha egy verset válogathatnék csak egy antológiába, a *Saját árnyékát előzi a ló* volna: a vége különösen szép – hadd írjam le ezt a szót, bár manapság inkább pejoratív, mint dicsérő, versről szólva akár.

A prózák jórészt is ismertem innen-onnan (például a *Holmiból*). Ez a Kosztolányi-Illyés-hagyomány: egy életjelenség, egy gondolat okos, tömör, nem poetizáló, mégis költői leírása, elemzése. Költő prózája, ahogy mondani szokás. Tárgyszerű pontosság, bátor szembenézés a külvilággal, önmagaddal, függetlenség. Kosztolányit, Illyést mondtam, de a módszer voltaképp Montaigne-ig, Baconig megy vissza.

Üdvözöl és most már a kéziratokat is várja
Réz Pál

Bp., 1998. június 26.

[*kézírásos megjegyzés a lap margóján:*] „Kézírásom szememmel együtt romlik, ezért írok géppel, nem akarlak macskakaparásom silabizálásával terhelni.”

Réz Pál kézírásos levele a Holmi fejléces papírján

[1999. február 8.]

Kedves Barátom,
köszönöm figyelmedet, az impozáns kötetet. Két kórház, illetve kezelés között érkezett meg (*k* betűkkel szól ez a sor, akaratlanul is keményen, sajnos), remélem, hamarosan viszont *nézhetem* régi, szeretett verseidet.

Sokszor üdvözöl és kéziratot *is* vár
Réz Pál

február 8.

*

Kézírásos levél Szálinger Balázsnak

Pécs, 2003. aug. 25.

Kedves Balázs,
úgy tűnik, Te írtad köteted hátsójára a könyvről szóló (ajánló?) szöveget (vallomást?), bár régen az efféléit (ebben az esetben) alá szokták (szoktuk) írni. – Ezen a téren is teljes a zavar. (Pl. az én két utolsó könyvem első fülére, a kiadói szerkesztő írta az ajánlást, azért nincs aláírva, s mit ad Isten, volt kritikus, aki úgy emlegette, mintha én írtam volna.) – Nos, azért ezzel kezdtem, mert nem lett volna szabad ennyire lemenned (a padlóra?), ahogy az utolsó mondatban lementél. Ha igaz (lenne), akkor is rossz, ha viccnek szánod, akkor is. Itt a könyv „eladását” segítő „reklámszövegnek” kellene lennie, nem az olvasástól elriasztó vallomásnak. (Bár tévednék.) Bizonyára jelentek már írások a kötetről, bevallom, nem olvastam őket, amit itt leírok, az kizárólag közvetlen benyomás, s azért nem igazán első csak, mert a versek némelyikét láttam már folyóiratban.

Nos, bármit írtál a könyvre, vitathatatlan, nemcsak az, hogy igazi költői tehetség írta, hanem az is, hogy ez egy igazi verseskötet. Saját hangod van, könnyedén verselsz, témáid nem mindennapiak, s (még ha ez utóbbi nem is feltétlenül érdem) manapság mindenképp pozitívum, s még ha jelen esetben (kabaré-ügyekben) sokszor tájékozatlan vagyok is, s

nem tudlak követni. Igaz, a több helyütt Villonra vagy a kuplékra hajazó forma sok mindenben átsegít, de nem mindenben. Az az érzésem, hogy túlságosan elrejtőzöl, bezárkózol a témáidba, és a szélesebb (a könnyed? a klasszikus? a „régies”?) formákba, s keletkezik egy valóság feletti, nehezen megközelíthető, zárt világ, ami gyakran nagy dolgokról, Adyval szólva „politika és szerelem”-ről s hasonlókról szól, de annyira elvontan, bennfentesen, desztilláltan, hogy nem tudlak megközelíteni s követni. (Pl. *Elza-villa*.) Az olyan verseid tetszenek inkább, mint a *Rozsdaövezeti sanzon*, a *Dal* vagy a *Duna-keringő*. S tetszett ugyanazért a *Zalai passió*, ami ugye egészen más hang (és „vállalkozás”). A két könyved közötti különbség azt is jelzi, hogy a következő köteted (még ha kínok, keservek árán is) megint más lesz. Nagyszerű verselési készség, kitűnő fantázia és problémaérzékenység, távlatos gondolatiság jellemeznek, de úgy érzem, közelebb leszel, maradsz majd a „földhöz”, kinyílsz, átláthatóbban bújsz (bujdokolsz) el. Vagyis inkább több, mint kevesebb a *Zalai passióból*! Sőt, több jelét látom, hogy előbb-utóbb prózát, nagyobb lélegzetű epikát (nemtudommit) (is) fogsz írni. (Vagy csak azt.) Ha így, ha úgy, kíváncsi vagyok, és nagyon bízom benned.

Köszönöm, hogy elküldted könyvedet, az *EPVK*-t, s ne haragudj meg, hogy azt írtam, amit gondolok. – Házasságodhoz, s főként a gyermek érkezéséhez szívből gratulálok! Most ő a legfontosabb, s a versek (a művek) megjönnek majd, úgy legyen!

Barátsággal, szeretettel: Bertók László

Szálinger Balázs (1978) említett kötetei: Zalai passió (vígeposz, Erdélyi Híradó–Előretolt Helyőrség, Kolozsvár, 2000); Első Pesti Vértakaró (versek, Palatinus, Bp., 2002).

Levelezőlap Szálinger Balázsnak

Kedves Balázs,
nagyon örülök, hogy megjelent *A sík*. Ízlelgetem, olvasgatom, s egyre jobban csodálom kihívó merészségedet. Az erőt és a feszültséget, amivel ezt a műfajt (az eposzt) a tetszhalálból feltámasztgatod. Kíváncsi vagyok, hogy ebben a kapkodó, korán elélvező korban lesz-e értő fül, agy s türelem az olvasására, megértésére. Kívánom, hogy legyen! Gratulálok, s köszönöm a példányt, a dedikációt. Barátsággal üdvözöllek:

Bertók László

Pécs, 2005. júl. 18.

Szálinger Balázs: A sík (eposz), Ulpius Ház, Bp., 2005.

*

Tandori Dezső gépelt levele

1981. I. 11.

Drága Laci,
e csupa 1-esre végződő napon – de hát mi is egy „nap”, kérdezem, ugyanakkor: nagyon is az, ami, ezt a madarak jelzik, például, tehát ezen a nem „naptári” napon, hanem egy igaz darabkáján valami nagyobb egésznek – hadd írjak töredéket, ami a levél mindig, mindig az, rövid v. hosszú töredék, s mindazért, amit küldtél, nagy köszönettel, sok-sok jókívánsággal, hadd menesszek Hozzád verset én is, mellékelem ebben a borítékban. 1981-ben talán a leghitelesebb módon is szólhatok üzenetben: könyvvel. Várom, nyár végére kb. milyen vélemény alakul az én szerény próbálkozásaimról azoknak a szívében v. fejében,

akik valóban őszintén néznek dolgokat, és „Pécs” – ilyen hely! Boldog leszek, ha küldhetek Neked ilyen könyvet, forma szerint is enyhén változót, ahol – ismétlem, látszatra is – rászorítottabb megint minden. Milyen fájó, hogy az a mediterrán világ NINCS, amely egy Matisse, de még egy Klee napfényes dolgain is ott él!! Én próbáltam a játékot – de „Sár és vér és játék” lesz a következőleg leadandó regény címe. Erről mit mondhatnék? Mit mondhatnál?

Írunk róla egymásnak, íme.

Ugye, „egy-egy levél” sosem lehet „válasz”, nem is kell, hogy az legyen. A mély meghallgatás ki is zárja az azonnali „reagálást” – legalábbis lehetetlen rögtön „arra” válaszolni. Talán a vers mai létjogosultságának magyarázata (az egyetlen jó aktualitás) is a „hadd szóljak véled” kényszere. Ez nem múlik el. Hát akkor, itt érek véget „én”, baráti ölelésemet küldöm, és két mellékelt papírlapon valami vers-félét.

Szeretettel gondol Rád,

T. Dezső

A Sár és vér és játék 1983-ban jelent meg a Magvetőnél. 1981-ben Tandorinak hat könyve látott napvilágot.

Tandori Dezső gépelt levele

1981. X. 13.

Drága Laci,

ezzel a rettentő régi gépszalaggal akkor...* és nem számít a 13-as szám. Leveledet egy könyvembe tettem, ott van egy pár oldalnyira ama lapított fűcsomórésztől, melyet meghatott-kifáradt szomorúsággal-és-nem-tudom-mivel fogok nézni, mert verebeink odújából hullott ki, és ők nem élnek (ők sem) örökké. Könnyű lesz, elvben, utánuk azt gondolni, már nekem se kell. De ez nagy szó! Mert elég csak füvet szedni, járni hozzá, nézni, ebben az őszben, elgondolni azt az ő kinti pár jó hónapjukat (fogyóban), a kintiekét, ahogy hatalmas csapatokban felrebbennek a tényleg párnapuhaságú kedvenc füveikről – és ha gyász lesz is, pótolhatatlan bánatos valami-nem-tudom-mi Szpéro után, Samu után, PP a Vak után (ő most vakult meg TELJESEN, valakire a valódi éjszaka borult itt mellettünk, elég rossz ezt tudni, de ő oly JÓL van, különben) (azaz ki tudja), bár, mondom, mindez az ő majdani nemlétük elgondolhatatlannak látszik, az, ami velük örök, a lehetőség, az Ó és társaik lehetősége velünk itt, velem és egyáltalán (bár a füveiket nem én rakom a kalitkákra, hanem feleségem, de én is nagyon átélem, most pl. a békásmegyéri heti szedéssel – zöldjeik bőséggel vannak azon a tocsakosabb talajon – a közelközögüket stb., tehát ezt a fű-dolgot is, mely eléggé ténylegesen az, amiről a tea, a növényrendezés stb. eredetileg és ott szólna!), ami velük örökként adva van, az én szinte fanatikus ragaszkodni-bírásom révén ösztönösen is e legnagyobb csábítás lesz: folytatni! s közben e mondat is jól ért-e véget?! Laci, leveled olyan öröm volt s marad, köszönöm. Annyira fontos olvasmány, hogy nem is „olvasom”, hanem szét-s egybe-szedem, olvasójaként. És erős megrázkódtatás. Ahogy szombaton így fűért mentem, napsütésben, még itt közel, végig ez a Te utolsóul érkezett leveled járt az eszemben, járt a fűszedő fél-figyelmemben (mert a közeli füveket csak hazatérőben szedem meg). „Legyen ez most egy ilyen levél”, határoztam el a magam levelének kezdését. De hát milyen?! Közben emlegettünk, a Pécsi N. Sz.-ból N. R.-tel telefonon, szeret ám Téged, s mondta: jól vagy. Jó érzés volt, hogy így beszélünk telefonon, ő s én, és valami titokzatos többletet éreztem: én (is) tudom, hogy jól is és nem-nem-jól is vagyunk... és ez akkor milyen levél? Este van, egyre rövidebbek megint a napok. Egyre inkább hiányzik a velük (6-ukkal, de főleg Szpéroval... bár itt nagyon igazságtalan vagyok! oly ragaszkodó pl. most még egyikük is, megindítóan az, s ez jó!), a

közvetlen érintéseikkel, a programjaikkal való együttlét. Korán pihennek el. S a tavasz annyira messze. És ha megjön (a tavasz), egy évvel rövidebb az életük. Éjszaka felébredtem a múltkor egyszer, és „nem tartottam magam”: 4 év és 3 hónap, Szpéró életéből ennyi ment el. S lesz-e 6 év? 8? 10? Abból is milyen sok már ez. Hát elmúlt, ez is elmúlt, eddig, múlik ez is... pedig tudod, hogy nem elérzékenyüléssel foglalkozom úgy általában, keményen dolgozom. S mégis... telt az éjszaka, hajnalodott. Csőrpattogás hallatszott két szobánk másikából, Szpéró pattogott oda nekem régi szokás szerint. Körmömmel visszapattogtam. De van, hogy feleségem ébred előbb, s ő pattog nekik, s én hajnalban alszom tovább, mert este nem ment az elalvás. Minden nap: bizonyos kudarc is, mert velük nem az lett azért mégse, ami...?! De mi? Hiszen ők hatan egy bizonyos társasság (egymással való) teljességét élik. Jól vannak. Lemondással mondom ezt, de az idő múlásával ez a tudat megjön. Csak nekünk „fáj”, amin mások túlvannak (lesznek) már (majd). Hát ez lett a levél. Nagyon-nagyon sok baráti szeretettel

T. Dezső

[kézzeled a margóra]

P. S. Nagyon várom, bármikor is jó az Neked épp, hogy írj!

D.

* A levél betűi valóban nagyon halványak.

Szpéró, Samu stb.: Tandori verebeinek nevei.

„Emlegettünk”: a Pécsi Nemzeti Színház igazgatója volt 1962–1988 között Nógrádi Róbert.

Tandori Dezső gépelt levele

1982. II. 28.

Drága Laci,

leveled olvasása olyan jó volt, s most ismét jó, vasárnap délutáni csendben. Feleségem egy fordítás-kéziratomat ellenőrizgeti, s a madarak már alusznak az én fél-dolgozósobámban. Ó, az a radiátor-sípolás mennyire idehallatszik, egész jelenségkörével együtt! S az irigyelések! Nekem nemcsak a hurutom tért vissza február elején, s tart 5. hete lassan (akkor hát: január végén tért vissza, igen), de a sok „irigység-témakörű”, „nyírós” jellegű bánat hatására is volt egy kisebb (nagyobb?) robbanásom a hónapban. Majd írok róla, másképp, egyszer az idén talán. Túl vagyok rajta, és a tavasz felfelé fog pendíteni mindent. Örülök, annyira örülök dolgozósobádnak, s csendjeidet is szeretettel „övezem” gondolatban, csakígy mindazt, amit a tavasz talán Neked is hoz, sípolások múltján. Régi öreg barátokra gondol az ember, már „nemelőkre” – azért írom egybe, mert oly furcsa ige, illetve jelző, határozó. Veszelszky Béla festőművészre, aki valamikor az ötvenes évek végén egy nagy gödröt ásott, három méteres sugarút, és benne tartózkodott a Pusztaszeri úton, ahol egy rom padláson laktak, és alig élte túl az átköltözést egy szép, világos lakásba, és valami nem lett ugyanaz a számára, de a rigóinak egyike, amelyik a farkával a festékébe mászott, utána ment! Most itt a napi 1 km – 1 km etetés a vége felé jár, s ha szidtam, káromkodva, olykor, most látom, hogy véget ér lassan: ez a terep az enyém volt (s marad), ezek a fák, a gyöngye műanyag etető poharakkal, melyeket ha a tájat tavasziasra átnyíró jó kertészek visszaakasztanak, az is jó, bocsánat a kiugrott szóért,* s ha nem, de én meglelem a levert pohárkát, és én akasztom vissza, s többet egy helyre, menedékre, az is jó, mert mint a gyerekkori elalvások előtti behajózások, szeretteinké... S oly furcsa, hogy mintha erről mind épp most Veszelszky Béla özvegyének is írtam volna, s hogy egy kicsit sakkozgatók újra (megrendülésemben gépies-jó menedék volt), s elkérem, majdanra, Veszelszky Béla hagyaték sakkdobozát s bábuit; hát mint a költemény, alakul „az élet”. Szép Ernő írja

kb. így: „S elmúlt időm kezd, mint tavasz jön, vissza jönni”, s oly szép a vissza és a jönni különírása is. Legsörnyebb két napom egyikén az eget, a gyerekkor tavaszi délutánját láttam, s miközben „alig éltem” már, sose voltam messzebb a „meghalni”-tól. Akkor akár sakkozni, bármit... és hosszabbodnak a napok, és végigheverek Szpéró kalitkája mellett, amelyikben ő már pihenget, s bár a lábát is rendbe tudnám hozni, a gyulladást, vagy inkább a kamilla + Diapulmon inhalálóanyaggal, amely Éliás verebünk gyógyítója volt feleségem gondossága nyomán, s most én szívom, és ahogy beleszívok ebbe a kamillába, füttyentek, szívom a füttyöt, próbáld ki, leves felett is lehet, csak buta dolog ott, és Samu verebünk füttyötet így; és Pipi Néni, a vak egyre többet fürdik; és a napokban egy kedves nemlátó ember mellé szegődtem, s az OFOTÉRT-ba kísértem a Krisztinavárosban, és valakit ajánlott, aki 85 éves és egyedül maradt a madaraival és az állataival egy hegyi lakásban itt, nézném meg talán, mert ők nem tudnak segíteni rajta, nos, én sem, de talán megnézem, s ez egy Vágyott Program. Elkezdjük feleségemmel a régi sétákat újra („vissza jönni”), és azt hiszem, ez a levél, ugye, vers-féle, s nem is kell jobban most itt nekem épp, ez a Te külön-versed, drága Laci, s még kiadásra se kerül, csak Egykor lesz Veszelszky-sakkdobozzá. S ez jó. Most elbúcsúzom, de még: édesanyád? Könyvtár? Szabadulás? Írj mindenről! Pl. az ablakodból a kitekintésről, a szobádbeli fényekről stb. Növény? Írj folytonosan Magadról, kérlek, igen! És mit teszek? Mit teszünk? A világról hitelesen... miközben önmagunkba nem *bonyolódva* vagyunk, hanem hagyjuk, akarva-nemakarva, hogy általunk bonyolódjék az általunk megszerezhető tudás anyaga, eseménySORA. Nem? Ó, persze, nagy a főlhajtás az olyan filmek körül, meg sok ilyesmi körül, amiről Te leveledben írtad, hogy „egészeben gyöngé, sematikus munka”. Sebaj, Laci, sebaj! Csak ki kell bírni, ha fáj néha ez mégis. Ölel barátod:

Dezső

[kézírással a margón]

P. S. Leveledet külön a [olvashatatlan rész] szavaid halk visszhangjaként is *szeretettel* hajtogattam össze. D.

(És megyek, iszom egy korty seprőt.) D.

* Az eredeti gépirásos levél jó szava kiugrott a bal margóra.
Veszelszky Béla (1905–1977) festőművész.

*

Tüskés Tibor gépelt levele

Kedves Laci,

nyakig elborítanak a Kodolányi-levelek: 250-et olvastam végig, van, amelyik hat-nyolc oldalas, mákszemnyi írógép-betűk, papírszélőtől-papírszélíg tartó sorok, az írásjelek – pontok és vesszők – után betűkihagyás nélkül következő szavak. Szédül a fejem, forog velem a világ, kábult vagyok... Kapos óta nem találkoztunk, Banditól, Gyulától sem kaptam levelet, mintha behavazódott volna a világ. Mórától se jött értesítés semmi, s most már nagyon bosszant a dolog. Talán nem is 1971-et írunk, talán a *Magyarország* se jelenik meg már ebben az évben és így tovább. Hallom, a Janus szalagavató bálját bevezető műsoron sem voltál ott, pedig üzentek és vártak. A zeneszerző megjelent, nagy volt az ováció stb. Csak a lapban olvastalak vasárnap s örvendeztem a hóvirágon. Kaptam Pestről egy könyvet, a Szépirodalmi korábbi antológiájában szereplő Takács Zsuzsa verseskötete. Kedvedbe és kezvedbe szeretném ajánlani: van a kötetben néhány egészen kivételes és szép vers. Talán a *Jelenkornak* is kedvébe lehetne ajánlani a témát, s ha Te vinnéd, talán még több remény is lehetne rá, mintha én kommandálok. Persze lehet, hogy finnyáskod-

nak: mert nem nekik küldött példányt, vagy a verseit korábról nem szeretik stb. Mindenekelőtt persze Neked kellene ismerni a verseket. A kötet itt vár Rád. Esetleg pén-
teken úgy tudnám a kezdedbe adni, hogy a *Jelenkorban* tartandó vita után átjőnnél az isko-
lába: 7 óráig ott vagyok, illetve akkor indulok haza. Egyébként arra kérni is szerettelek
volna, hogy erre a pénteki vitára (5 óraker kezdődik, előadó dr. Bécsy Tamás dr. vagy dr.
Bécsy dr. Tamás – nem tudom) képviselőletemben is menj el, illetve légy ott nyitott fülekkel.
Elsősorban azért, mert én akkor tanítok a levelező tagozaton, másrészt azért, mert szeret-
ném tudni, hogy mit mondanak a januári és februári számról, leginkább írásaimról, me-
lyeket aligha kerülhet meg a fentnevezett kiváló ítéző úr. Látom Labancz szörnyűséges
plakátját, hiába magyaráztam neki, hogy csinálja, mint csinálja. Persze csak akkor leszek
ott az esten, ha jegyet küldenek. Akkor viszont Te is ott leszel bizonyára, s ha előbb nem,
ott és akkor találkozhatnánk.

Addig is jóreménnyel és szeretettel köszöntlek:

Tibor

71. márc. 3.

Tüskés Tibor (1930–2009), 1959-től '64-ig a Jelenkor főszerkesztője volt, 1953 és 1973 között a pécsi Janus Pannonius Gimnázium tanáraként dolgozott. 1974-ben jelent meg Kodolányi János-monográfiája (Magvető).

Levelében Fodor András és Takáts Gyula baráti leveleit hiányolja.

1971-ben jelent meg a Móra Könyvkiadó Képes Földrajz sorozatában Tüskés Magyarország című könyve.

A Dunántúli Napló 1971. február 28-i számában jelent meg Bertók Hóvirág című tárcája.

Takács Zsuzsa első verseskötete: Némajáték, Szépirodalmi, Bp., 1970.

*A Jelenkor szerkesztőségében ekkoriban néhány havonta lapértékelő vitát tartottak egy-egy meghí-
vott előadó közreműködésével.*

*Tüskés a Jelenkor 1971. januári lapszámában Pákolitz István lírájáról közölt részletes elemzést, a
februári lapszámában pedig a hatvanéves Takáts Gyulát köszöntő blokk részeként olvasható terjedel-
mes tanulmánya.*

*Bécsy Tamás (1928–2006) irodalomtudós, főként a dráma elmélete foglalkoztatta. Ekkor a pécsi
Nagy Lajos Gimnázium tanára.*

*1971 márciusában Labancz Borbála (1930–1990) színművész, a Pécsi Nemzeti Színház tagja önál-
ló estet adott, amelyen pécsi szerzők, így mások mellett Tüskés és Bertók írásai hangzottak el.*

Tüskés Tibor gépelt levele

Kedves Laci,

nagyon szépen köszönöm küldeményedet, a két szép verset azonnal Kaposvárra, a nyom-
dába küldtem. Nálunk ugyanis igen hosszú az ún. átfutási/átcammogási idő. Három és
fél hónap. Erre még visszatérek. Úgy érzem, verseid jó társaságba kerültek, Csorba Győző,
Makay Ida, Szakács Eszter, Méhes Károly, Fischer Mária stb. költeményei mellé. Ezzel a
számmal egyébként véget ér hat évvel korábban kezdett vállalkozásunk, a szomszédolás,
melynek során Zala, Fejér, Veszprém, Tolna után Pécs és Baranya „tájaira” látogat a folyó-
irat, s próbál képet/ízeltőt adni az ottani szellemi-művelődési életéről, hagyományokról
és mai törekvésekről. Kérésedre azt is elmondom, hogy hat éve, mióta a lap gondomná
vált, a *Somogy* évente hatszor, minden páratlan hónapban 15-e és 20-a között jelenik meg.
Tehát most került postázásra (január közepén elkészült) idej első számunk, aztán március
közepén megjelenik a második (már be van tördelve), ennek „címe” az lesz: Kisebbségben,
majd május közepén – remélem – megjelenik az idej harmadik, a *Pécs és Baranya a
Somogyban* címmel, benne verseiddel s a már említett szerzőkkel (és persze másokkal)

együtt. A három-négy hónapos előkészületi időre pedig azért van szükség, hogy valami-
féle demokrácia érvényesüljön a szerkesztésben, elvem (és gyakorlatunk), hogy minden
nyomdába kerülő kéziratot négyen olvassunk el (rajtam kívül Kelemen Lajos, Rozsos
Gábor és a kéziratelőkészítő és korrektor Rostás Károly). Más kérdés, hogy persze a való-
ságban szerkesztői „diktatúra” érvényesül: az jelenik meg a folyóiratban, amit kérek, amit
jóváhagyok, amivel egyetértek. Ha lesz pénz és támogatás, további három számot terve-
zünk: egy amolyan nyári-balatoni „mindenest”, aztán egy erdélyi és erdélyi gyökerű iro-
dalmat bemutatót, s végül hatodiknak „A nő” jegyében születőt/készülőt. Az anyagi és
személyi gondok súlyosak. Hosszú lenne fölsorolásuk. A napokban Kaposban, majd
Pesten mutattuk be a millenniumi számainkat, minden bizonnyal részemről utoljára eb-
ben a szerepben. Takács Gyula maholnap (felelős kiadó!) belép a kilencvenedik évébe (az
elmúlt hónapban temette el második feleségét), Király Zoltánné (a Berzsényi Társaság
ügyvezető titkára) daganatos beteg, táppénzen van. Kaposvárnak van taszári bázisa, de
nincs szellemi bázisa, a megyei vezetésről pedig jobb nem beszélni. A megyenapon meg-
ismertem a somogyi bandériumot: hét-nyolc státuszt élvező, sujtásos mentébe öltöztetett
dísz-vitézét, akit megfelelő alkalmakkor fölvonultatnak, főnökük természetesen egy volt
politikai tiszt a dicső néphadseregből... Nem folytatom.

Még egyszer szívből köszönöm küldeményedet. Szíves baráti üdvözléssel köszöntelek:

T. Tibor

2000. jan. 21.

Tüskés Tibor 1994 és 2000 között a Somogy folyóirat főszerkesztőjeként tevékenykedett.

Makay Ida (1933–2011) pécsi-véméndi költő, tanár, évtizedekig a Jelenkor állandó szerzője.

*Szakács Eszter (1964) pécsi költő, író, könyvtáros, a kilencvenes években költőként tűnt fel, az el-
múlt tíz évben meséket és ifjúsági regényeket ír.*

*Fischer Mária (1937–2012) pécsváradi-hosszúhetényi költő. Irodalmi karrierje későn indult, a ki-
lencvenes években kezdett publikálni, három könyv szerzője, a kétezres években két verseskötete és
egy önéletrajzi regénye jelent meg.*

*

Várady Szabolcs gépelt levele

1989. augusztus 16.

Kedves László!

Holmi címmel új irodalmi folyóirat indul az ősszel, előreláthatólag októberben. Felelős
szerkesztő: Réz Pál. Szépprőza: Domokos Mátyás. Kritika: Radnóti Sándor. Én csinálom a
versrovatot. Máris sok jó anyag érkezett be (Vas István, Csanádi Imre, Rakovszky Zsuzsa,
Takács Zsuzsa, Orbán Ottó stb.). Nagyon szeretném, ha Te is küldenél. Ennek reményében
szeretettel üdvözöl

Várady Szabolcs

Várady Szabolcs e-mailje, 2005. június 7.

Kedves Laci,

nagyon köszönöm az új könyvet. Jó lapozgatni (de majd elolvasom rendesen is), és na-
gyon jó, hogy annyi fénykép van benne, köztük sok ismerős is. Mondjon bármit a mai
zord irodalomtudomány, nagyon jók az ilyen könyvek. Aztán személyesen is érdekel sok

minden, amiről beszélsz, a *Jelenkor* története (az első komoly lap, ahol megjelentem), Szederkényi Ervin – szóval nagyon örülök neki és köszönöm.

Szeretettel,
Szabolcs

A levélben említett könyv a Hazuról haza. Ősök, műhelyek, élet, amely a pécsi Pro Pannónia Kiadó gondozásában jelent meg 2005-ben.

Várady Szabolcs e-mailje, 2012. december 31.

Kedves Laci!

A karácsony előtti-alatti teendőik közepette nem jutottam hozzá a nyugodt olvasáshoz, de most, tegnap, 27-én végre eljöttünk pár napra Nagyrákosra, az Őrségbe, ahol néhány éve vettünk egy házat, itt csönd van és nyugalom. Nemsokára ebédelni megyünk a bajánsenyei Berek vendéglőbe a közeli Ispánkon tanyázó Latorékkal és itteni szomszédokkal, Bognár Robival.

Reggel óta Veled telik az időm, és nagyon kellemesen. Jó bogarat tettek a füledbe Nagyatádon. Jó olvasni ezeket az ötvenévesen is friss verseket. És ha már nem jelenhetett meg a maga természetes idejében, most megvan az a külön érdekessége ennek az első kötetnek, hogy már a rákövetkező életmű fényében láttatja az indulást. De jó önmagában is. Seholy egy hamis hang, egy megemésztetlenül utánczó gesztus, és az előzményeket tekintve bámulatosan egészséges lelki költészet. És olyan, amelyikről csak annyit sejteni, hogy ki fogja és belülről fogja kitermelni magából a tágulását és mélyülését. Remélem, lesz kritikus – és idővel monográfus –, aki ezt a folyamatot közelebbről is megvizsgálja.

Hanem most bajban vagyok, mert eddig az idő állt, most meg a technika áll az utamba: jelenleg nem működik itt az internet, lehet, hogy csak Pestről tudom majd elküldeni ezt a levelet, szilveszter napján, mindenestre hálás köszönettel, és kívánva boldog és főleg testi bajjoktól mentesebb új esztendőt,

barátsággal, szeretettel,

Szabolcs

És egy, most már jelen idejű utóirat: áprilisban ünnepeljük Jékely 100. születésnapját. Ha esetleg tudnál valamit – bármit – küldeni ebbe a számba (január végéig), annak nagyon örülnénk.

A levélben említett versek A hetedik boríték című, Bertók László 1959 és 1965 között született verseit közreadó kötetben jelentek meg, amelyet ebben az évben adott közre a pécsi Pro Pannónia Kiadó.

*

Gépellt levél Varga Lajos Mártonnak

Kedves Lajos,

fogadni mernék, hogy ugyanaz történt, ugyanannak a névrokonomnak küldte el a *Népszabadság* a karácsonyi versem honoráriumát, akinek egy évvel korábban. Ugyanis nem tudom elképzelni, hogy még mindig nem fizetett volna honoráriumot egy napilap, az idestova két hónappal ezelőtti közlésért.

Megkaptam Töletek január végén az előző évi adóigazolást, s azon mint Bertók László II. szerepelek, tehát nyilvánvaló, hogy a sor Bertók László I-gyel kezdődik. Ne mérgelődj, kérlek, én csak azt szeretném tudni, ki lehet ez az alak. Annakelőtte természetes volt, hogy ha mondjuk két Varga Lajos ír, akkor az egyik pl. Szakolczay Lajosra változtatta a nevét, ha egy író által a Hegedűs Géza név foglalt volt már, akkor a kezdő színész Hegedűs D. Géza lett, s ekképpen vált híressé. Most nem tudom, mi van. Azt se tudom, mit ír és hova ír ez az illető. A *Népszabadság*ba ezek szerint igen, csak hogy a kulturális rovatban nem látom, mást meg nemigen olvasok. Ki tudná-e deríteni, hogy ki ő? Ha már Bertók László II. lettem, ez jobban érdekel, mint a honorárium.

Sajnos, én itten régóta nyavalygok, most tíz napig lázas beteg voltam. Tegnap és ma kicsit jobban vagyok, de pesti útra nem merek vállalkozni. Remélem, Téged Zsuzsika jó karban (egészségben) tart. Kívánom, úgy legyen.

Öllelek:
Bertók Laci

Pécs, 1997. február 12.

Varga Lajos Márton (1942–2017) kritikus, szerkesztő, irodalomtörténész. 1994-től a Népszabadság kulturális rovatvezető-helyettese, majd nyugdíjba vonulásáig rovatvezetője.

Gépelt levél Varga Lajos Mártonnak

Kedves Lajos,
jól behúztál a csőbe.

Egy szót sem szóltál róla, amikor a Fodor-nekrológot követően verset kértél tőlem egy vers-sorozat számára, amelyet – mint mondtad – velem szeretnél kezdeni, hogy a sortozatot külső támogatással indítod. Akkor is hallgattál, amikor megdicsértem a *Népszabadságot*, hogy most, amikor a napilapok egyike sem közöl már hét végén verset, milyen jó, hogy maradt egy, amelyik mégis. Ezek után adtam oda július végén az egyik legjobbnak vélt versemet.

Amikor egy hete felhívtál, hogy indul a sorozat, csak Török András bevezetőjét várod, merthogy a Kult. Alap támogatásával jelennek meg a versek, felháborodtál, hogy ezt nem tudom, nem mondtad, hogy a támogatást az Alap „kifejezetten fiatal költők számára” adja. S most látom, hogy ott vagyok egy cinikusan is értelmezhető „Nagyobb pénz, nagyobb költészet?” című keretben, Kurdi Imre után, mint ... mint fiatal költő? Úgy érzem, közröhej tárgya lettem, s ez még a finomabbik kifejezés.

Azt írja T. A., hogy „minden költő legbecsesebb tulajdona a neve”. Nos, olyasmibe kevertél, amire – még ha jószándékkal tetted is – semmi szükségem. A legkevesebb az lett volna, hogy másik oldalon, vagy mindenképpen a kereten kívül közlöd, közlítek versemet.

Eddig sem azért adtam verset valahova, mert több honoráriumot fizettek, mint másutt, ezután sem azért adok. Neked most, lehet, hogy nehezen hiszed el, azért adtam, mert amikor kérésedre megírtam a Fodor András-nekrológot, azt mondtad, nagyot segítettem rajtad. Ilyen egyszerű.

Rosszkedvűen, szomorúan:
Bertók Laci

Pécs, 1997. szeptember 6.

A Fodor András-nekrológ: Népszabadság, 1997. június 30., 11.

Török András (1954) művelődéstörténész, kulturális menedzser, non-fiction szerző, non-profit üzletember. A kilencvenes évek második felében a Nemzeti Kulturális Alap elnöke.

Kurdi Imre (1963) költő, műfordító, kritikus, irodalomtörténész, az ELTE BTK Germanisztikai Intézetének oktatója. Ekkor 44 éves, Bertók 62.

E-mail Varga Lajos Mártonnak, 2005. október 10.

Kedves Lajos,
két verset küldök (sőt, hármat, mivelhogy az egyik „kétrészes”), azzal, hogy az egyiket „mostanra”, mint mondtad (vagy a születésnap környékére), a másikat karácsonyra. Lehet, hogy ez utóbbi túl korai, de most van mit adnom, később meg nem tudom, lesz-e. Ha valami miatt az egyik (vagy másik) alkalmatlan lenne lapodba, légy szíves jelezd. (Akkor az elkövetkező hetekben, ha születik, újabbat küldök.)

Szia: Laci

Varga Lajos Márton válasz e-mailje, 2005. október 10.

Köszönöm, te dunántúli félisten! Hívlak majd. V. L. M.

E-mail Varga Lajos Mártonnak, 2007. január 13.

Kedves Lajos!

Előttem a leveled. Árad belőle a napfény. Talán azért nézegettem, nézegetem ily hosszan és sokszor és ráérősen. S azért gondolk Rád delente is, amikor (ebéd után) megiszom (megisszuk) azt a pohár villányit. Ma még mondtam is, amikor koccintottunk Erzsivel, hogy „Isten éltesse Varga Lajos Márton barátomat!”. Egyébként errefelé is, akárcsak a Börzsönyben, a hegyre (a Mecsekoldalba) csábító, tavaszias tél van. Nyílik a kertünkben az ibolya, bozsognak a rügyek meg a cinkék. S hiába dünnyögöm Arany Jánossal, hogy „Kis bokor ne hajts még, Tél ez nem tavasz” (azt már hozzá se teszem, hogy „Kislány ne sóhajts még, Nem tudod, mi az”, megindult (fölborult?) az egész szerkezet. Vagy nem? Csak egy-két vénember csodálkozik? De akkor most már így maradhatna március végéig, ugye? Reménykedjünk...

Jó egészséget és jó kedvet kívánok!

B. Laci

Az idézet Arany Csalfa sugár című verséből való.

E-mail Varga Lajos Mártonnak, 2012. november 24.

Kedves Lajos,
úgy emlékszem, a legutóbbi telefonálásunk alkalmával említettem, hogy a szívklinikai megpiszkálásomat követően, augusztusban-szeptemberben – tízhónapos némaság után – elkezdtem (el tudtam kezdeni) *Firkák a szalmaszálla* címmel valami vers-féleségeket írni. Az 1-2. rész a *Holmiban*, a 3-4. rész a *Jelenkorban* jelenik meg decemberben.

Arra gondolva, hogy némelyiket (valószínű), Veled együtt mormolhatnám, mellékeltem, még a megjelenés előtt elküldöm őket Neked.

Egészséget, kedvet, szerencsét kívánok Mindnyájatoknak!

Öleléssel:

Laci

Varga Lajos Márton válasz e-mailje, 2012. november 26.

Szevasz, Laci, elolvastam, nagyon tetszenek, és az meg fantasztikus dolog, hogy felszakt benned ez a makacs hallgatás, most hosszabb idő kellett hozzá, mint amennyi kellene szokott, újságoltam Ilia Mihálynak, örvendezett, majd még vissza is fordulok, de most nem vagyok életem csúcán, nem tudok hosszabban írni. Ilia is gyöngén van. A szíve, de leginkább alighanem a lelke. Hogy már nem szerkeszthet, nem taníthat, s hogy kiderült, mennyien elárulták azok közül, akiket szeretett. Szevasz! V. L. M.

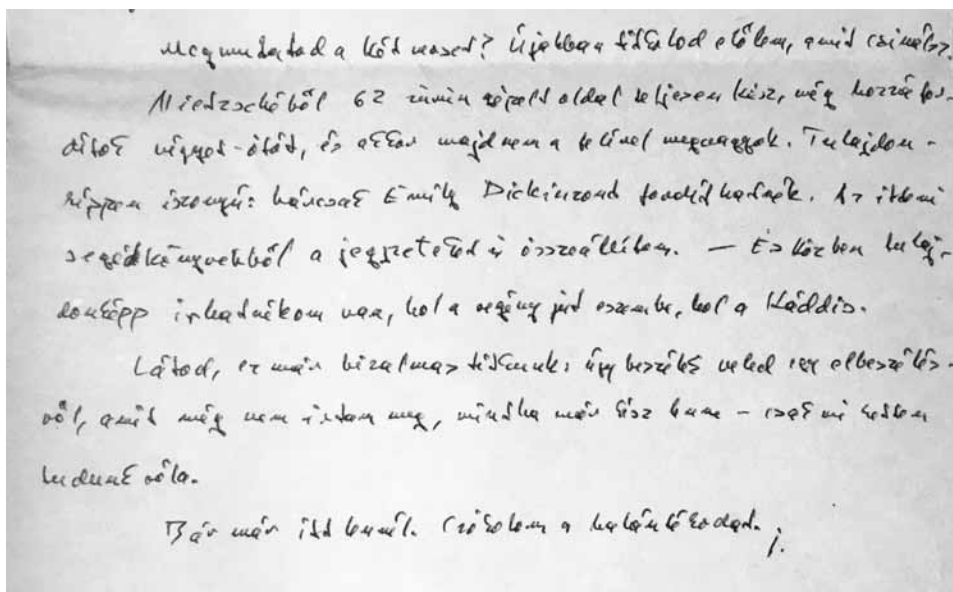

Rab-arc

– egy Kaddis emlékére –

Rab-arc, mondta a fotós a felvétel után.
 A képen K. I. fekete garbóban, jól szabott zakóban
 látható. A zárkózott arcon figyelem, góg és hiszékenységg,
 a fényűzés és a hegylakók zordon élete utáni vágy.
 Ő az ötéves fiú, akit a zsidó fiúk árvaotthonába
 helyez el anyja öt-hat évre, míg válópere le nem zárul.
 Ő Auschwitz-Buchenwald eminense, Kafka, Camus,
 Nietzsche és a többi szentek tanítványa, aki ötvenöt

év múlva a Keletiben, a részvétlenség pályaudvarán
 a hajléktalanok batyui fölött száraz lábbal átkel,
 és nincs benne szeretet, állapítja meg
 (az összes Jegyzőkönyvek alá nem írása után).

A vers a Magvető Kiadónál 2021 tavaszán megjelenő, Kertész Imréről szóló esszékötetben is szerepelni fog.

Ő az Örök Vendég, a Választott a meghívottak között, aki mentségére pusztá létezését tudja felhozni, és egyet bizonyosan tud, hogy nem lehet visszalépni (ha már eddig eljutott).

Hogy kerül ennyi gazdátlan kutya az útra? – kérdezi s megrezzen hirtelen. Csak akkor ébredék rá, hogy nem a Rókarántó felé igyekszünk szokásos erdei utunkra, hanem az Appelpplatzra. – Miért félsz tőlük ennyire? – kiált rám. – Mármint a kutyáktól? – nevetem el magam, te rezzensz össze mindig, ha utunkba vetődik egy-egy kőbor állat. A cserzett bőr illata belengi a szigligeti fákat.

Nem lehet visszalépni, ha már eljutott eddig. Arra ítélni a neki kiszolgáltatottat, hogy éljen. A hasonmást, hogy hasonlítson rá, hogy hordozza vonásai terhét, hogy beálljon újra a sorba. Ő az Örök Vendég, a Választott a meghívottak között, aki mentségére pusztá létezését tudja felhozni, és egyet bizonyosan tud, hogy nem lehet visszalépni (ha már eddig eljutott).

Stockholm

*Az életemben a legtöbbet
a tapintat adott
és vett el tőlem.*

Sötét anyag

*A vers sötét anyag, ragyog.
A bolygókat eltéríti röppályájukról,
és magához rántja őket:
immár ők lesznek az elsődleges valóság.*

Ezért sírok.

*És mert nő vagyok, majd megtapsolnak érte.
És elfelejtene, mert nő vagyok.*

Sem azé, aki fut

*Amikor beszélgetünk, nem mi beszélgetünk,
hanem a cikkek, amiket elolvastunk.
Amikor szeretkezünk, nem mi szeretkezünk,
hanem a filmek, amikről mások beszéltek.
Véleményeinkben semmi meglepő,
vonzalmaink kiszámíthatóak.
A vágy a miénk, a szomorúság és az öröm,
de a szavak, melyeket használunk rájuk:
kölcsonzóttek, vettek, örökölték.
A cselekmény a miénk, a történet másé,
a stílus egyedül a könyörülő istené.*

Karanténballada

*Nem bírom már a gondolatok varjú-
Csapatát, hajnalban támadnak, fel kell
Kelnem, huggyozok, a vécefogantyú,
Vagy mi, lehúzó engedelmesen leng
Utánam, konyhában nagy nyeletekben
Fantát iszom flakonból, add a szádat;
Megfordítom a párnát, varjú rebben,
Varjából keselyűk, gubbasztva várnak.*

*Plafonhanyatt, számok, az idő lassún
A kijelzőn, nem virrad, nem lesz reggel,
Verset magamban, ölelhess, alhass, úgy
Alszom el, tudom, mert álmodom: keskeny
Folyosón két ágy, mindkettőn én fekszem,
Köztünk egy macska püffedő hullája,
Úgy takarítom el, fel ne ébredjek,
Varjából keselyűk, gubbasztva várnak.*

*Ehess, ihass, hogy üríthess; a nap túl
Az Arénán, moss fogat, fürödj, vedd fel
Itthonkád, ma se mész sehová, van tyúk-
Leves gazdagon, porból, mint te, edd meg,
A nap felhág a Hármashatár-hegyre,
Eltűnik, vesperálisban feltámad,
Altatóul adag pálinkád vedd be,
Varjából keselyűk, gubbasztva várnak.*

*Fogmosástól fogmosásig haladj, új
Nap jön, ma van, mi van, ki ez az ember?
Tükrörben nem ismered meg magad, nyúlj
Magadhoz nyugodtan, végül is nem te,
Egy ágyban legnagyobb ellenségeddel,
Egyszál magad, fogkefe a pohárban,
Aludj, ha tudsz, míg nem ébresztenek fel
Varjából keselyűk, gubbasztva várnak.*

Ajánlás

*Fantát iszom flakonból, add a szádat,
Köztünk egy macska puffedő hullája,
Eltűnik, vesperálisban feltámad,
Keselyűk köröznek, majd rád / elszállnak.*

Baalbek

álmomból felriasztott egy fény
amely tűzvörösén húzódott le
belángolta aranylehelettel világító színekkel
a világ legnagyobb plein-air motívuma
festőszekrényemet magamhoz csatolva *elindultam*
a napútra
megfesse
amilyet nem festett
amikorát nem alkotott ember
ez a látvány a természetben
350 méter hosszú volt 4x7 méter
vásznamon ennyi fér el
megint meg kellett festenem
mert odarakták nekem Baalbeket
a kép előterében emberek
kitűnnek a képből tevén
házakat templomokat Héliosz oszlopait
hisz mindig Hélioszt festettem én
a napútistent ki nem vakít
a naplemente
alap- és komplementer
színeiben látható csak
„gyóonom a mindenhatónak
és nektek testvéreim”
kik bárhol
járok mindenütt
kacagtok egy vándor
próféta festményein
gyóonom hogy modellt ült állt fekiúdt
nekem az Isten
a tar-pataki vízesésben
Traubán Nápolyban Castellammaréban
Taorminában Baalbekben

naplemente
mielőtt éj van
visszasüt a hegyekre
vastagon felhordott festékrétegek
ez a freskó meg nem reped
tartja az eget
mert képeim nem nappal
nem elsötétedő olajjal
este
kaolinnal enyvével terpentinnel sóval vízzel festem
fekete fehér rózsaszín zöld sárga kék vörös
napút színekben
s a hegy az ég a kép mögött
színről színre az Isten
képeim kimetszettem
az égből festőkéssel
szél támad tűzoszlop szentlélek
húzd végig ujjad a festéken
ez az én testem
a vérem

A kiemelt szövegek Csontváry Kosztka Tivadartól.

Kútnyi gödör a fa helyén

*És jött a nagy eső, pont mire nekiálltunk,
olyan sokáig nem akartuk, pedig régi terv volt,
halogattuk, aztán jó, legyen, teljesen elszáradt,
fűrészeltük volna, sehogy nem akart menni,
aztán végül sikerült, tízezer verejtékcsepp,
százezer elhasznált sejt volt a munka ára,
belül totál elszáradtság, szörnyű pusztulás,
két fordulóval, utánfutóval tudtuk csak elvinni,
mély, kútnyi gödör maradt alatta.*

*Jó lesz, hasznos, sokáig fűtünk majd veled,
a mama régóta énekelte már, hínyi köll valakit,
vágja ki, vigye el, Ferkó diófáját is kivágták,
hetvenezerért, úgy hallotta, vágtuk, húztuk,
döntöttük, végül kötéllel segítettünk magunkon
meg rajta, féltünk, nehogy rossz helyre essen,
illedelmesnek bizonyult, üres területre zuhant,
utána aztán becsületesen felkapáltuk a helyét,
csak az ásító, kútnyi gödör volt zavaró.*

*A mama elégedetten bölintott, lehet salátát ütni,
csak gyűnnek majd a csigák, föleszik mindet,
lepaskoltuk a földet, gyáva nyomeltüntetők,
a nagy eső után tavak keletkeznek majd, tudjuk,
de csak később, most még nem áll el napokig,
nem esőisten, csak egy felhő ragad a déli vonalra,
jó lesz, ha megnőnek lassan a szép kis paprikák,
novemberre már biztosan egész szépek lesznek,
a kútnyi gödör fájdalma feldolgozásra vár.*

*Éjjel az öreg diófáról álmodunk mindannyian,
még egyszer eldől vad, nagy, nehéz robajjal,
némának halljuk, pedig tombolt a súly hangja,
azt is megéljük, ahogy eláll végre a tompa eső,
kirajzunk az emberekkel, nézzük a nyíló tátikát,
más néven oroszlánszáj, mennyi itt az őszirózsa,
cickafark, somkoró, hibiszkusz, mályvarózsa,
vagy az álom, vagy az eső, valamelyik örökké tart,
kútnyi gödör, kútnyi gödör tátong a fa helyén.*

Csak a biciklim látja

*Nyomom a vizet a kútból.
Biciklim a padkánál
a pedáljára támaszkodva áll.
Egy átlátszó üvegű Szentkirályi
és egy zöld, agyonhasznált
salvusvizes palackot töltök.
Már várja a kis cigánymeggy a fatelepen.
Egy hónapja ültettem
Főni Lacó születésnapjára.
Főni Lacó (nem örült kifejezetten)
megkérdezte, hogy neki
vagy magamnak vettem?
A biciklim mellett ott áll az angyal.
Nem látom,
csak a biciklim látja.
Ahogy egyre rozsdásabb,
kopottabb, egyre
élesebben lát.
Elbillenti a kormányát,
a kerék nekiütődik a padkának.
Nem dől el. Az angyal,
mint a hegyi pásztorok a subájuk alatt,
összecsukott szárnyakkal áll.
Egy mellettem parkoló Toyota rendszámáról
– NXA –
techno mixek jutnak az eszébe.
Túl sokat foglalkozik velem.
De az is lehet, a sok
elfoglaltsága mellett
üldítik az ilyesmi gondolatok.
Tűz a nap. A palackok megteltek,
az alkaromról mosom
az izzadságba ragadt fűrészpport.
A biciklim csendben vár.
Zubog a víz.*

A fatelep bejárata

A popsi alatt megnyomom a brazil
kapucsínó gombját. Máskor
eszpresszót választanék,
de ez a színes, nap szívta
meztelen torzó
– akár az antik szobrok –
mintha belülről világítana.
Változtasd meg életed! – néz rám a fenék,
a csípő, a gerinc
– ameddig a kép széle el nem vágja –
és a hátulról-oldalról felsejlő
bal mell.

Az automata mellett két
műanyag pálmafa áll. Szerintem
túl kicsi a lombkoronájuk,
de nincs nagy gyakorlatom az ilyesmiben.
A kapucsínó viszont csak 120 forint.
Ez – az eljövendő korok figyelmébe –
jutányos ár. Más automatákban
legalább 160 forint lenne,
kávézóban meg 600.

A pálmafák kar vastagságú árnyékából
kénytelen vagyok átmenni a közeli sörsátor alá.
Figyelemre méltó a szomszédos
kólaautomata is: előlapján
egy trópusi vízesés másfél méter magas replikája.
Ahol a víz a mederbe zubog,
sötét nyílás.
Oda bukfenceznek alá
a reménybeli üdítők,
és oda nyúlnak értük
a fáradt ujjak.
Autószerelők, karosszerialakatosok,
autós- és barkácsboltosok, kamionosok,
favágók ujjai.

Rám izzadt, hetek óta mosatlan ingem. Poros
munkavédelmi cipőm. Fűrészportól
fekete taknyom. Brazil kapucsínóm.
Ahogy leér a cukor és a koffein,

enyhül az egész napos fűrészeléstől és hasogatástól beállt fáradtság.
Ez a fatelep bejárata.
Itt nyílnak az egykori Kossuth tévesz telephelyei
az 1849-es csatadűlőn.
Közel az emlékmű is.
És ez a műanyag pálmafa is megmarad
legalább kétezer évig.

A sörsátor alatti padon
úgy változik majd meg az életem,
ahogy kifújom magam az árnyékban.
Egy könyvet is előveszek.
(Egy Dél-Amerikában vándorló
német tájképfestőről.)
A megfakult popsi előre,
a még mindig erős
délutáni napba néz.

Az Ohrwurm-jegyzetekből

Taps

Név szégyelli a tapsolását. Ő azt mondja, hogy nem általában a tapsolással van gondja, csak az övével. Egyszer név meglátta magát felvételtől, egy hídatávon, azóta pedig kerüli az olyan alkalmakat, ahol az emberek bármi okból tapsolásba foghatnának. Nem tudni, hogy a tapsolásával névnek mi baja. Lehet, hogy ő sem tudja. Azért csak hetet-havat összehord, amikor tapsolásról kérdezik. Néha azt hozza föl, hogy úgy érzi, mintha összeragadt volna a két keze, ezért pedig a tapsolás minden ütemében erőnek erejével kell őket szétválasztania. Máskor azt mondja, hogy reng a karja, pedig nincs, ami rengjen ott. Név szép nő, fiatalos – hisz ezért is hívják annyi hídatávosra. A leggyakrabban ugyanakkor azzal áll elő, hogy a tapsolása hangja kellemetlen. Nem fülsértő, de ellenszenves. Szerinte üreg képződik a két tenyere közt, és az üregben rekedt levegő a kezek érintkezésekor egy pillanatra rezgésbe jön. Buff, buff, mondja név szemléltetésképp. De hiszen neki törékeny, légies keze van: ilyen kézben hogyan képződhetne egyáltalán üreg? Név, te nem így tapsolsz, mondják az ismerősei. Így csak bumfordi, párnás kezű férfiak verik össze a tenyerüket: mint az a fürdőgatyás, vörös hasú pasas, aki a szerencsésen megkerült kislányt tapsolta meg a csillaghegyi strandon. Ezt persze név nem láthatta, mert ő hídatávosra volt hivatalos. Akinek nincsenek tapsolással kapcsolatos gátlásai, azt hiheti, hogy tapsolni kizárólag csoportosan lehet: koncerten, jótékonysági esten, árverésen vagy kampányrendezvényeken. Ha hagynák, név vég nélkül tudná sorolni az eseteket, amikor egyedül vagy váratlanul kellett tapsolnia. Újabban repülön is tapsolnak, mikor földet ér. Tapsolnak az élelmiszerboltban, ha a felvigyázó kiküldi a bűdös embert, de néhány családnál tapsolni szokás szenteste, gyertyagyújtáskor is, éneklés helyett. Vízparti településeken megtapsolják a horgászt, aki a méret fölötti halat visszadobja, a tacsót, mikor lábhoz teszi a patkányt, a postán azokat, akik a sorban maguk elé engednek valakit. Az óvodai anyák napján meg tapsolni kell, mióta világ a világ, sőt, a produkciókat kitartó, a szavatoknál is hosszabb tapsolás követi, úgyhogy aki szégyelli a tapsolását, megkönnyebbülhet, ha, mint névnek, nincsen gyereke. Nevet évekkel ezelőtt leszállították egy lerobbant külvárosi buszról – épp hídatávosra igyekezett. A férfiak közül néhányan nekiveselkedtek, hogy betolják a buszt, a nők ezalatt a járdára vonultak (mint a csepleSZmeggy városálló palántái, mondja név idegesen). Amikor felbőgött a motor, a nők tapsolni kezdtek, így sajnos névnek is csatlakoznia illett. Mosoly járt a tapshoz. Az összeverődő kezeket ráadásul fel kellett emelni az arc elé, és arrafelé tapsikolni velük, ahol az összekormozott tenyerű férfiak álltak. Előretapsolni? Szemmagasságban? Arctól arcig? – kérdi név felindultan, valahányszor az eset szóba kerül. Az viszont állítólag korántsem za-

varja, ha mások tapsolnak, nélküle. Mikor baráti társaságban bort fogyaszt, valamelyest feloldódnak a gátlásai, és akkor szégyenlősen, a megfelelő kifejezéseket keresgélve bizonygatja, hogy az összegződő tapsok hullámzó, olykor önkéntelenül is a vastaps felé siető ritmusában már-már örömet leli. Máskor meg azt meséli név, hogy a kellő távolságból hallott udvarias taps őt a garázstetőn kopogó őszi eső zajára emlékezteti. De hát: mikor ténylegesen is eső veri név garázsának a tetjét, akkor vajon miért les ki rémülten az ablakon, mintha azt hinné, hogy tapsolók – udvarias tapsolók – jutottak a kertbe? Név valószínűleg nemcsak a tapsolását szégyelli, hanem azt is, hogy szégyelli a tapsolást, bár ezt bevallani nem fogja sosem. (Egyébként a név: Rokonál. Nekem csak Kisrokonál, mert ismerem az apját, a hidast.)

Ikrek

A Megyei szülőknek nem könnyű a helyzete. Nehezen bírnak a gyerekeikkel, egyszer például a Megyei lányok összefonták a hajukat egyetlen közös copfba. Szép hosszú hajuk van, régóta növesztik, és ha nincs rajtuk póló, maguk is érzik, meddig ér. Kitapasztalták, hogy a fenék árka fölött van egy kis kiterjedésű, rendkívül csiklandós terület. A Megyei lányokat sokan ismerik a házban. Ikrek, mondják, amikor meglátják őket a gangon. Azt is szokták mondani, hogy képtenség megkülönböztetni őket, pedig ez nem igaz, meg azt, hogy ők ketten a megszólalásig hasonlítanak – ez sem. Hiszen mikor megszólalnak a Megyei ikrek, akkor nem kezdenek el jobban különbözni, mint amennyire addig különböztek. Szóval nehéz a Megyei szülőknek az ikreikkel. A copfos dolog akkor történt, amikor a Megyei szülők a nappaliban egy látogatójukkal beszélgettek. Borozgattak, falatoztak, régi fotókat kerestek elő, az ikrek születése előtti időkből való fekete-fehér fényképeket. Vendégük a Megyei szülők legrégebbi, legközelebbi barátja: általános iskolai tanárnő, aki másodállásban, korrektorként dolgozik egy gyerekkönyv-kiadónál. Ikrek, mondja ő a kiadóban, ha Megyeieik szóba kerülnek. Az iskolában is mondja néha, hogy ikrek. A tanárnő sosem jön üres kézzel, mindig kedveskedik valamivel a Megyei házaspár gyerekeinek. Szeretne a kedvükben járni, mert úgy érzi, ezek a lányok őt valamiért nem szeretik, a titkot pedig megtartják maguknak, mivel ikrek. Aznap, mikor a Megyei lányok egyetlen közös copfba fonták a hajukat, a tanárnő egy ikerházban élő csonka családról hozott ajándékba könyvet. Csak mikor a Megyei szülők idegesen felnevettek, ébredt rá a tanárnő az egybeesésre. Az egybeesés véletlen, fogadkozott feltartott, kifordított tenyérrel, ami a fegyvertelenség és a jó szándék egyezményes jele. Amikor aztán a Megyei szülők meglátták a copfot, azonnal megfélemedtek a könyvről. A copf vastag volt: két duzzadó, szinte idomtalan, gesztenyeszínű fonat. Nem könnyű a Megyei szülőknek, mert előfordul, hogy a lányaik egyforma ruhákba bújnak. Van néhány egyforma csatjuk, vannak egyforma kesztyűik, sáljaik, két egyforma neszesszer nőinek nevezett kacatokkal. Felfoghatatlan, hogy a szülők tudta nélkül honnan szerzik be őket. Ikrek, mondják a műsorvezetők, amikor a tévében egyforma ruhába öltöztetett testvérpárokat mutogatnak, Megyeieik idős szülei szerint majmokat. Először egyébként nem is látszott, mit

műveltek magukkal az ikrek, a Megyei szülők legalábbis nem értették, minek ácsorognak az ajtóban a gyerekek. Istenem, gondolták, ikrek. Amikor aztán a Megyei lányok araszolva megfordultak, mint a fejtől-lábtól összeakaszkodott bodobácsok, büszkén mutatták a copfjukat. Ahogy megrázták, hogy jobban látszszon, egész szépen verdesett. A Megyei ikrek elégedettek voltak, a szülők ijedtek. A tanárnő ért a gyerekekhez, de nem ért a nyelvükön – sehogy sem találja velük a hangot –, ezért csak összecapta a kezét. Mit műveltek, mondták a Megyei szülők, és óvatosan megemelték a copfot. Hitetlenkedve és óvatosan emelték meg, mert a copf nehéz volt. Nehezebb, mint amilyen egy saját hajfonatból összeállított copf tudna lenni. Ikrek, sóhajtott a tanárnő. És óvatosan ő is megemelte. A tanárnő gyakran hoz könyvet a kiadóból: egy alkalommal origamikönyvvel, aztán meg egy dánból fordított ifjúsági krimivel próbált a lányok kedvében járni; daloskönyvvel, amiben angol gyerekdalok kottapéldái szerepeltek, legutóbb pedig egy fékezhetetlen ADHD-s ikerpár kalandjairól szóló humoros kiadvánnyal. A Megyei lányok akkor láttak először egyforma ruhába bújtatott ikreket. Most újra megrázták közös copfjukat. Hamar ráéreztek, hogy egyszerre kell rázni, egyszerre hányni-vetni, ha azt akarják, hogy a lapockájuk közt ide-oda verődjön, mint Catherine Deneuve-nek. Ha majd egyedül lesznek, levetköznek, és úgy rázzák a copfot, hogy a fenekük felett lévő csiklandós területet ingerelje. Nem tudni, hogyan csinálták meg a copfot. Hogyan ért körbe a kezük, s egyáltalán, melyikük húzta rá a gumit? Ahogy az ember közelebről megnézte a kezüket – és a Megyei szülők megnézték közelebről –, látta rajta a visszacsapódó gumi csipéseit és más, ismeretlen eredetű horzsolásokat. Lehet, hogy hetek óta kísérleteznek. Az ikrek hetekig képesek ellenni egyetlen dologgal, hónapokig izgalomban tudja tartani őket egy-egy cikk, tanulmány vagy videó. Korábban azt hitték a Megyei lányok, hogy ha tudományosan lehetséges az összenőtt ikrek szétválasztása, akkor a külön nőttek összevarrásának szintén lehetségesnek kell lennie. A szülők most visszakísérték a Megyei lányokat a gyerekszobába, s aztán a vendég füle hallatára azt mondták, hogy ikrek. A Megyei lányokkal az utóbbi években egyre nehezebb. Van, hogy sört kérnek a szüleiktől, mert szeretnék belemártani a hajvégeiket. Mikor pedig origamiznak, trágár dolgokkal kísérleteznek: életnagyságú péniszt hajtogatnak, női szervet csiklóval és külső meg belső levelekkel, s aztán mikor a szülők kirángatják a lányok nehezen járó fiókjait, rikító színű papírpuncik meg papírfütyik hánykolódnak bennük. A szülőknek van egy titkos helyen tartott tudományos könyvük a hetvenes évek ikerkísérleteiről, és persze a Megyei lányok pontosan tudják, hol keressék a kötetet. Ikrek, mondják olvasás közben az ikrek. Egyikük – baljával – a könyvet tartja, másikuk – jobbával – a lapozást intézi, mert egymáshoz szoruló felsőtestük között a két tétlen középső kéznek sajnos nem maradt mozgástere. Ha viszont a Megyei lányok össze volnának varrva, akkor olvasás közben sem kellene dugdosniuk a fölösleges testrészeket. Két kéz meg két láb egy ikerpárnak doszt elég, állítják a Megyei lányok. Ikrek. Egyébként nekik sem könnyű a Megyei szülőkkel, akik a két teljesen külön fejükkel sok mindent nem értenek.

Drón

Vojnich Erzsébetnek

Nem számítász rá, de előfordul, hogy egy idegen városban kinézel az ablakon, és a járdán meglátsz egy élettelenül terpeszkedő testet. A szoknyája felcsúszik, szemérmetlenül felfedi, sőt, felkínálja magát, mint valami élőhelyét elhagyó najád, rekedten suttogja, gyere, nyaljál ki, nem fogok ellenkezni, nem fogok kapálózni, karmolni, csak lehunyom a szemem, a szétnyílt combjaim nyeglén kitekert, furcsa pózban, de ez téged ne riasszon el, ne húzódj vissza a szállodaszoba sötét hűvösebe, ne rántsd be a spalettákat, ne tárcsázd idegesen a *room service*-t, hogy hozzanak gyorsan egy kontinentális reggelinél kiadósabb, súlyosabb valamit, mert e látványhoz nem passzol sem a pasztik minijam, sem az üres croissant, s még kevésbé az English Breakfast Tea néven elhíresült botrány, amelyet a Srí Lanka-i teaültetvényeken robotoló munkások műszak után összesöpörnek a földről, majd kis akkurátus filteres tasakokba zacskózzák és elküldik volt rabtartóiknak, igyátok, drágáim, ezt a söpredéket, és képzeljétek, sőt, higgyétek, hogy ez az igazi, kezdjétek hitvány napjaitokat abban a tudatban, hogy megismertétek a tealevelek ősi titkát, hogy a vastag, fehér lepedék, ami a nyelvekre telepszik, nem más, mint a füstös teafű testes, rétegzett ízkomplexuma, higgyétek, hogy megtaláltátok a szerelmet egy felfújható guminő gumiszagú nyílásában, melyről egy pillanatig sem jut eszetekbe a trópusi őserdőkben kaucsukfákra felmászó kaucsukgyűjtő munkások csípős mustáros izzadságszaga, hanem csak az, hogy most, most végre élvezhetsz, hogy bezagolhatsz egy még erős, de már nem létező birodalom szokás- és ízvilágába, hogy a tajtékos, vad hullámok, az ellenszél és a geopolitikai pech, vagyis hogy *mindenek* ellenére, mégis részese lehetsz egy birodalom utolsó, földi bizonyítékának, mi több, maradványának, a teázás ünnepélyes rítusának, a tea ünnepének, nos, ekkor, tisztában kell lenned azzal a körülménnyel, hogy amit a tasakból benyelsz, az nem más, mint egy távoli földrész simára polírozott, szofisztikáltan bonyolult bosszúja, amely a felszínes nyugat affektált utazásait az idők végezetéig mérgezni fogja, annak lassú, fokozatos halálát okozva.

De még ennél is fontosabb, hogy tisztában legyél avval, ha az odalent eléd táru-ló látványtól mégis riadtan visszahőkölnél, akkor palpítáló szívednek nem ez a nyápic reggeli való, ami a kontinenst nap mint nap finoman porig alázza, hanem nagy mennyiségű, zsírtól fénylő szalonna, földsárga, remegő tojásrántotta, sültkolbász, véres- és májashurka, csípős, ecetes paprika, omlós, vastag kérgű, barnára sült fehér kenyér, jó erős feketekávé és pálinka, hogy helyre tegye, sőt kiszorítsa a gyomorremegést, az émelygést, hogy átvegye a helyét, a szerepét, és robusztus jelenlétével elűzze a rémületet, amely erőt vesz rajtad arra a gondolatra, hogy az a magányos, felcsúszott szoknyájú, széttárt combú, hínáros najád akár te magad is lehetnél.

Erre a gondolatra, nem, nem is gondolatra, hanem inkább hirtelen nyilalló, éles fájdalomra, mondjuk, mint amikor a dinnyevágó késsel belehasítasz a nagyujjad tövébe, szinte leszelve azt a vöröslő dinnyecikkellyel együtt, nos, erre a gondolatra nem hőkölsz vissza a még befüggönyözött, hűvös szobád mélyére, hanem az ablakban könyökölve, az alant elterülő táj fölött mozdulatlanul lebegve, mint egy hideg drón, gyakorlatilag az ablakpárkányhoz szegezve követed a zuhanás utáni eseményeket, de nem kronologikusan, mert itt Kronosz maga is elutazott, fapados szabadságra ment, így az események egyetlen pillanattá, egyetlen éles képpé sűrűsödnek, amelyet te most isteni nézetből, *God's eye-view* látsz, mint aki, ha nagyon akarna, akár bele is avatkozhatna, mint aki mondhatná, mondhatta volna, ma ne indulj el otthonról, hallgass rám, nem jó a csillagállás, vagy ha már elindulsz, ne ezt a szinte túl rövid, enyhén fodros szegélyű, laza esésű szoknyát vedd fel, vagy ha már felveszed, ne a kifakult, agyonmosott, hússzínű Calvin Klein bugyidat húzd, hanem azt az új feketét, amelynek szemtelen kis csipkebetéte pont ott közepén, csak kihagyásosan takar, mintha mondhatnád, kicsit kellemtlen, kioktató hangon, mindig olyan bugyi legyen rajtad, amilyenben nem szégyellsz meghalni, amilyenben, ha estedben, szinte lassított felvételen, felcsúszik a combodon a szoknya, nem bánod, ha minden egyes járókelő, minden elsőnapos mentőstanonc és minden szállodaablakból kikönyöklő élményvadász látni fogja felsejleni a *boldogság partjait*, hogy a gipszfűrésszel egyre feljebb hatoló ortopédus orvos lelkesítőnek szánt, évekkal korábbi szavait idézzem, míg a rózsaszínű, combtőig érő lábgipszet eltávolította, *mindjárt odaérünk*, rikkantotta biztatóan, *a boldogság partjaihoz!*, már csak egy kis kintartás, *mindjárt megleszünk!*, és lehunytt pillád mögül – mert persze oda nem, csak a mások halálára mersz ránézni – csak azt kérted a kegyes istenektől, hogy ott, még mielőtt partot érne, horgonyozzon le az a fűrés;

mintha mondhatnád, hogy ma ne, ma ne arra menj, talán az árnyas, hűsebb utcák jobban szolgálnak majd; mintha mondhatnád, hogy higgye el, te onnan fölülről tisztán látod a térképrajzolatot, és emitt bizonyos baljós besűrűsödések észlelhetők, mint sötétlő árnyak a lét CT-jén; mintha mondhatnál bármit is, amikor mondani nem, csak meredten nézni, látni lehet. Látni, aminek közeli je nincs, csak felülnézete. Mert ha túl közel mész, rádermedsz, mint jégvirág a fagyos ablaküvegre.

Látod, mintha még mindig álmodva, mintha még tartana az idegen városban eltöltött éjszaka, látod a rohammentősök és rendőrök sebes érkezését, a seregek felvonultatását, látod, hogy első dolguk paravánokkal diszkrétan elkeríteni a helyszínt, mert már a haldoklás is, de a halál végképp magánügy, privátszféra, s ők kegyesen védik, védelmezik a testnek ezt az utolsó jogát – csak a felülnézettel, avval nem számolnak, de mindenre nem juthat gondolat s akarat, sietni kell, mert Kronosz váratlanul megtért sétaútjáról, és in flagranti, szűkmarkúan, féltékenyen méri a kincsét.

Mi lesz már, gyerünk, mondanád, ha mondhatnál bármit is, amikor mondani nem, csak meredten nézni, látni lehet. Látni, aminek közeli je nincs, csak felülnézete.

A flaszter közönsége zúgolódik, pipiskedik, a paravánoktól nem lát, a pénzért semmit sem kap, pedig a színpad előtti térben tobzódik, oda szól a jegye,

látni akar, csápolni, megdöbenni, borzongani, így meg csak az üres szotyihéj, a kiborult pattogatott kukorica; végül eloldalognak, hát igen, mi tagadás, ezúttal nem ők jártak jól, hanem a kakasülő népe, nincs igazság.

Elektromos cintányérok a szívre, kiáltás, kisülés, semmi, újabb löket, gyerünk, a harcos hangosan kiáltja a kívánt erősséget, kisülés, semmi, na még egyszer, és igen, bemozdul az élettelen vonal, a flegma flatline tétován táncolni kezd, de épp-hogy, mint aki halkán suttogja, nem kapok levegőt, adjatok levegőt, levegőt, s ekkor, ebben az elkerített privátszférában az élni akaró mellkasára szíjazzák az oxigénpumpát, testét hordágyra emelik, mint hős harcost a díszes pajzsra, s élettelenül lelógó karjait gyengéden, de határozottan a pumpára kötik, hogy ne legyenek útban, amikor a rohamkocsiba végül beemelik, s mindez felülnézetből a megszólalásig úgy néz ki, mint aki egy ajándékba kapott túlméretezett csomagot, egy óriásteddyt szorongat, mint aki azt mondja, ezt nem adom, inkább ezzel temessetek, de ezt nem, ez az enyém, az életem, levegőm, viszem, ahová kell, de nem eresztem, már-már komikus látvány, de nincs idő kacagni, mert ekkor a helyszínrre kivonult rendőrök sietve összeszedik a nő slowmóban széthajigált papírjait, akkurátus paksamétába gyűjtik, táskába teszik, eltávolítják a még fellelhető nyomokat, megtisztítják a terepet, összeszedik a paravánokat, s mint egy hajszolt vándorcirkusz, már sietnek is a következő helyszínrre elkápráztatni a még mit sem sejtő, mert semmit sem látó közönséget.

Mintha mondhatnál bármit is.

Amikor Ove és Aitana Oslóba költözött

Épp kiléptem a boltajtón, amikor Ove belépni készült. A kezében mérőszalag. Kérdeztem, hogy az minek.

– Felújítom a konyhát – mondta.

– Szívesen segítek, ha gondolod, holnap ráérek.

– Rendben, akkor találkozunk nálam kilencszáz órákor.

Bólintott, bólintottam, aztán rákezdett, mindig sokat beszélt. Mondta, hogy a régi konyhabútor darabjait már félig-meddig leszerelte, hogy csak egy kis segédmunkára lenne szüksége, meg hogy az új konyhabútor elemei már a tárolójában vannak, és hogy úgynevezett „soft-closing” rendszer lesz a fiókokban meg az ajtókon. Bólogattam, alig vártam már, hogy elköszönjünk.

Nagyon izgatott volt, úgy éreztem, pontosan kell majd érkeznem. Ha nem akarta volna, hogy pontos legyek, azt mondta volna, kilenckor menjek, vagy hogy kilenc körül, nem fogalmazott volna ilyen katonásan. Két emelettel laktak alattam. Nyolc óra ötvenkettőkor már az ajtó előtt voltam, s fel-alá sétálgattam a folyosón kilencig. „Kilencszázkor” aztán becsengettem, Ove kikiáltott, hogy menjek be. Ott folytatta, ahol a bolt ajtajában abbahagyta. Nem is köszönt, csak arról beszélt, mennyire a szívéhez nőtt már ez a régi konyha, de hogy most már ideje kicserélni, mert akkor építették be, amikor tizenkét évvel ezelőtt Oslóba költöztek.

– Tavalyelőtt bevartam a fejem a konyhapultba, amikor együtt karácsonyoztunk a családdal. Letörött a sarka, nekem meg jókora seb lett a fejemem. Összevéztem a kedvenc ingemet a tarkómnál. – Ove épp lehajolt, hogy kiszedje a fiókokat, s valóban, kopasz feje búbján öt centi hosszú heg díszelgett, amit eddig észre sem vettem. – Szerinted logikus a dugóhúzót a legalsó fiókban tartani?

– Nem igazán – feleltem.

– Na, hát szerintem sem – mondta, tisztázva, hogy nem ő volt az, aki oda tette. – Másnap egy kalapáccsal levertem a konyhapult másik sarkát is, nehogy még egyszer hasonló baleset történjen.

– Szép emlékek.

– Valóban azok. Az új konyha beépítésével végezni akarok egy hét alatt. Az előzőt tíz nap alatt sikerült beszerelnünk Aitanával, ha nem számoljuk, hogy előtte lefestettük a falakat. Emlékszem, amikor ezzel a régivel kész lettünk, olyan fáradtak voltunk, hogy Aitanának nem volt kedve főzni, ezért a sarki ázsiai étterembe mentünk vacsorázni. Na, akkor szerettem bele igazán ebbe a városba, és akkor szerettem bele másodszor a feleségembe.

– Annyira jó volt a kaja az étteremben, hogy egyből beleszerettél az egész városba, vagy mi?

– Várj egy kicsit, mindjárt elmesélem, csak előtte le kell mennünk az alagsorba néhány szerszámért, meg a kiskocsiért.

Az épület aljában labirintusszerű alagsor kacskaringózott, ahol Ovénak több tárolója is volt. Előtte sosem jártam ezeken a folyosókon. Végül megtaláltuk, amiért mentünk.

– Szóval? – kérdeztem.

– Felvisszük a kocsi meg a szerszámokat.

– Úgy értem, mi volt az étteremben Aitanával? Miért szerettél bele másodszor?

– Ja, hogy az! Hát... már előtte is tudtam, hogy Oslo jó hely, főiskolás koromban eljöttünk párszor bulizni ide, de azt nem tudtam, hogy ilyen helyek is vannak a városban.

– Mint ez az étterem?

– Nem, nem az étterem... várj egy kicsit, mindjárt elmesélem. – Kinyitotta a szerszámosládát, kiválasztott belőle öt-hat eszközt, egy darabig vizsgálgatta őket, aztán köhintett egy nagyot, és belekezdett.

– Lezuhanyoztunk, lecseréltük a koszos ruhát, és odamentünk, de az étterem kerthelyisége tele volt. Rajtunk kívül csak egy pár várakozott a kert kapujában, akik szintén asztalra vártak. Az egyik asztaltól éppen távozott két ember, és gondoltam, oltári szerencsénk van, azt az asztalt most megkapjuk. Miközben a pincérek eltakarították a maradékokat, odalépett hozzánk a főpincér. Azt mondta, hogy nagyon sajnálja, de jelenleg csak ez az egy asztaluk van, ami egy percen belül kész, s talán húsz-harminc percen belül lesz még egy. Viszont ez egy négyszemélyes asztal, ezért fel tudja ajánlani mind a négyünknek, s így nem kellene várni a másikkal. Aitanára néztem, aki bölintott, majd a másik pár tagjaira, akik mosolyogtak, és azt mondták, hogy részükről rendben van. Így négyen ültünk az asztalhoz, és ismerkedni kezdtünk. A nevükre már nem emlékszem, csak arra, hogy a faszi akkor harmincöt éves volt, magas beosztású munkája volt egy bankban, a felesége pedig a húszas éveit végén volt, és Iránban született, de Törökországban nőtt fel. Ott ismerkedtek meg egy nyaralás alkalmával, ezt követően aztán a férfi később visszautazott Törökországba, hogy megkérje a nőt, költözzön vele Norvégiába. Ha láttál már igazi, egzotikus szépséget... Apám! Ennek a nőnek olyan arca és olyan szabályos vonalai voltak, hogy festményeken, szobrokon sem látni hasonlót. Azt hiszem gyerekkoromban láttam utoljára ilyen nőt a tévében. Apám a hetvenes években teljesen odavolt Türkân Şoray filmjeiért, egy orosz kollégájától hallott erről a török színésznőről. Neked fogalmad sincs, ki az a Türkân Şoray, ugye?

– Nem, nem ismerem a filmjeit.

– Meg kell nézned párat. *A vörös kendős lány*, a *Prostituált szerelem*, kurva unalmasak, de az a nő... Nem bírod levenni róla a szemed. Később ugyanezt éreztem Sophie Marceau-val kapcsolatban, amikor először láttam a *Házibulit*.

– Na jó, de milyen volt a nő az étteremben?

– Hát mondom, olyan, mint Türkân Şoray. Bársonyos kreolbőr, valamivel világosabb színű, mint általában a közel-keletieké, ébenfekete, hullámos haj, enyhén pisze orr és mélybarna, igéző szemek, melyeknek sosem találod ki a titkát, sosem találod ki a szándékot, ami mögöttük van, sosem lehetsz biztos abban, hogy csak a reggeli kávé hozták ágyba, vagy a kávé csak ürügy arra, hogy megkapjanak valami mást. A kurva életbe, a fúrászt ott felejtettük! – kiáltott, és a zsebében kezdett kotorászni a tároló kulcsáért. – Visszamennél érte? Annak a

rohadt fűrógépeknek sem működik rendesen az aksija, lehet, hogy később el kell mennem venni egyet. Mindenesetre előbb szétkapjuk a régi konyhát, aztán majd kiderül. Lehet, hogy a szomszédtól, Markustól kölcsön tudok kérni egy aksit. Ez a Markus is ügyes gyerek. Villanyszerelő. Amúgy is kell vele beszélnem, ha szerencsém van, féláron beköti nekem a világítást az új konyhába, de...

Ove nagyot tüszentett, s ekkor végre megragadhattam az alkalmat, hogy visszatérlejem szavait a történet medrébe.

– Egészségedre! Szóval ez a nő nagyon hasonlított arra a török színésznőre...

– Szakasztott olyan volt!

– Mi volt aztán? Mit vacsoráztatok?

– Menj már vissza a fűrészéért, kérek, utána folytatom – nyújtotta a kulcsot.

Eltűntem a folyosók rengetegében, szaladtam, nehogy Ove elfelejtse, hol tartott, és megint végig kelljen hallgatnom valami közjátékot. Gyorsan visszaértem.

– Mi volt aztán? Mit vacsoráztatok? – lihegtem, és a kiskocsira dobtam a fűrészt.

– Tengeri finomságokat ettünk és mellé jóféle olasz fehérbort ittunk. Megkérdeztem őket, hogy tölthetek-e nekik, a férfi bólintott és mosolygott, a nő azonban visszautasította a bort, azt mondta, ő nem ihat, neki ez csak egy munka előtti vacsora, innen dolgozni megy. Este kilenc óra is elmúlt, arra gondoltam, biztosan hotelban dolgozik, recepciós lehet, vagy ilyesmi. Egy kicsit még haboztam, de aztán megkérdeztem, mivel foglalkozik. Azt felelte, hogy hastáncos egy belvárosi szórakozóhelyen, nem messze az étteremtől. Aitana szeme felcsillant (az enyém nem kevésbé), és kérdezősködni kezdett a nő munkájáról, mert bizony Aitanának, az én drága feleségemnek is volt egy korszaka, amikor annyira rajongott a hastáncért, hogy oktatásra is járt. Mondanom sem kell, szívvel-lélekkel és anyagi lehetőségeim minden erejével támogattam Aitana ötletét. Volt viszont egy egészen röhejes pillanat, amikor három hónap után az asztalon próbálta meg bemutatni, hogy mit tanultak a hastáncurzuson, és felborult vele az egész asztal. Persze ez az én hibám. Nem számítottam a bemutatóra, Aitana egyszer csak megjelent a csörgőzörgő szoknyában, színes sálakkal a karján, és kecses mozdulattal az asztal tetejére lépett. Idóm sem volt szólni, hogy az asztallap nincs megfelelően rögzítve a lábához, mellesleg a meglepétségtől valószínűleg hang se jött volna ki a torkomon, így a bemutató eredményeképpen Aitana a padlóra zuhant, egy pillanat múlva pedig maga alá temette az asztallap. Ezt a korábbi történetet persze nem mulasztottam el megosztani újdonsült barátainkkal sem. Jót nevettünk rajta. Na, szóval az étteremben a lányok csípő-, comb- és fenékmozdulatokról beszéltek, meg hogy melyik izomcsoportot hogyan érdemes nyújtani a tánc előtt, mi, fiúk pedig rákot, kagylót és omlós halat ettünk, olykor pedig veronai soavéval öblítettük ki a fogunk közé ragadt cafatokat. Elképzelni sem tudok idillibb körülményeket. Augusztus volt, tíz óra felé járt, sötétedni kezdett, és a nő azt mondta, nagyon élvezte a társaságunkat, de most már mennie kell. A férfi sóhajtott, és megköszönte a társaságunkat. Már épp felálltam volna, hogy kezet fogjak vele, amikor Aitana megkérdezte, mit szólnék ahhoz, ha elkísérnének a nőt a munkahelyére, és meginnánk ott még néhány pohár italt, nagyon kíváncsi arra, hogyan táncol. És mit szólhattam volna? A férfi szekciónak nyilván nem volt ehhez kapcsolódóan ellenvetése. Kértük a számlát, taxiba ültünk, és nagyjából tizenöt perc alatt ott is voltunk. A hely neve Lotus volt, kívülről semmi különös, ugyanolyan volt, mint a körülötte álló többi épület. Belépődíjat nem kellett fizetnünk, mert a nő szólt a biztonsági őröknek a bejárat-

nál, hogy a vendégei vagyunk, és hogy nincs miért aggódni, bőségesen fogunk fogyasztani. Amikor beléptünk, a hely egyáltalán nem olyanak tűnt, ahol az ártatlan hastáncosok között a közel-keletiek mosolyogva vezetik be a skandinávokat a vízpipázás és a turbán helyes viseletének szórakoztató rejtjelmeibe. Modern hely volt: igényes bőrfotelek, sejtelmes fény, hosszú bárpult, amelyen három rúd ágaszkodik a plafonig, az asztalokon furcsa bemélyedés. „Ez egy sztriptízbár”, súgtam Aitana fülébe. „Látom”, mondta mosolyogva, „tök izgi”!

– Ove, ugye nem azt akarod mondani, hogy a feleséged nem fordult sarkon rögtön, amikor megtudta, hogy az újdonsült barátnője valójában nem hastáncos...

– De igen, azt. Kérdezd csak meg tőle! Amikor kimondta, hogy „tök izgi”, ugyanúgy meglepődtem, mint most te. Na, tegyük már be a liftbe ezt a szar koscsit... dolgozni is kéne ma azért valamit.

Beszálltunk a kocsi mellé a felvonóba, Ove megnyomta a kettes gombot, aztán hallgatott. Elképesztő érzéke volt ahhoz, hogy a gondolatmenet csúcspontját elérve megtalálja azt a pillanatot, amikor megállhat. Ekkorra persze a hallgatóság – jelen esetben én – már annyira fel van csigázva, hogy nem bír egy másodpercet sem várni, akár könyörögni is kész lenne a folytatásért. Ove két lábon járó tévésorozat volt, aki az epizód végére mindig odatette a „hook”-ot. Egyszerűen muszáj megnézned még egy részt, folyton beleestem a csapdájába.

– Mi történt aztán?

Az ajtó kinyílt, ő rámutatott, és nekem ki kellett vonszolnom a koscsit a folyosóra.

– Mi történt volna? Leültünk a bőrfotelekbe az egyik „table-dance” asztalnál, rendeltünk piát, a nő meg elment átöltözni és bemelegíteni. Ugyanolyan fehérbort akartam rendelni, amilyet az étteremben ittunk, de nem volt az a fajta, ezért egy másikat rendeltem, és gondoltam, ha már úgylis kénytelen vagyok keverni, rendelék mellé egy whiskyt is. Aitana valami koktélt rendelt, a férj sörre váltott. Persze ezek után már róla sem gondoltam azt, hogy pénzguru valami banknál, azt is nehezen hittem el, hogy férj, inkább a Lotus pénzügyeiért felelős személynek, esetleg a hely tulajdonosának tűnt. A „hastánc” tíz órakor kezdődött a pulton, de nem a barátnőnk kezdett, ő csak egy órával később lépett színpadra egy másik lánnyal. Mondanom sem kell, ahogy telt az idő, fogyott az ital, és merészebb lett a műsor, egyre melegebbnek éreztem a levegőt. Az első fellépők még csak szexi fehéreneműket villantottak, nyakkendőket vettek a szájukba vagy tettek a lábuk közé, keménykalappal takarták a mellüket, amikor a tánc utolsó pillanatában ledobták magukról a melltartót. Újdonsült barátnőnk és kolléganője az előző fellépőkkel ellentétben már teljesen meztelenre vetkőzött, s ha nem is kezdték szó szerint nyalni-falni egymást, itt-ott azért csattant egy-egy paskolás a fenéken, megcsóskolták egymás ajkát és mellbimbóját, s a pultnál ülő úriemberek közelébe feküdtek vagy guggoltak, hogy könnyebben csalják ki belőlük a borraalót, amit aztán a magas sarkú cipő pántjába gyömöszöltek. Néha a „férjre” pillantottam. Zavartságnak nyoma sem látszott az arcán, s úgy tűnt, a hastáncról szóló mesét is rég elfelejtette már. A produkció, mondanom sem kell, óriási siker volt. Legalábbis nálam biztosan. Tíz perc múlva a nő és a kollégája az asztalunknál ült, azt mondták nemsokára ismét színpadon kell lenniük, de most van egy kis idejük cseverészni.

– Meztelenül ültek oda hozzátok?

– Ja, dehogyis, a hely emblémájával ellátott fekete póló volt rajtuk, és egy nagyon-nagyon-nagyon rövid farmernadrág. Meg akartam tőlük kérdezni, él-

vezték-e a táncot, vagy kissé azért unják már ezt a műsort, de gondoltam, nem leszek udvariatlan, előbb megkínálom őket itallal. Feemeltem az üveget, de azt mondták, nem kérnek, nem ihatnak munka közben. Ami végül is normális, az ember ne igyon a munkahelyén, pláne munkaidőben. Aitana gyorsabb volt nálam a beszédet illetően: agyondicsérte a táncukat, kérdezett a bemelegítő gyakorlatokról, hogy hány órát kell gyakorolniuk egy nap ahhoz, hogy ennyire profin pörögjenek a rúdon, meg hogy járnak-e még emellett konditerembe. A bájcsvejevégén aztán meglepő fordulat következett. Aitana a nő kollégájához fordult, akit kábé nyolc perccel ezelőtt ismertünk meg: „Ne haragudj, de ha nem tévedek, neked szilikoncicid van, ugye?” A nő helyeslően bólintott, én pedig hálát adtam az Úrnak, hogy Aitana olyan pillanatban tette fel a kérdést, amikor éppen nem kortyoltam a poharamból, mert tuti, hogy a korty felét ráköhintettem volna valamelyikükre, a másik felébe pedig belefúadtam volna. Aitana következő kérdése azonban még merészebb volt: „Mégfoghatom?”

– Neeeee!

– De bizony! – nevetett Ove. Már percek óta a bejárati ajtó előtt álltunk, és kezében a lakáskulccsal hadonászva mesélte tovább a történetet. – A csaj hirtelen lekapta a pólót, és odatolta a mellét a feleségemnek, aki az elején óvatosan megfogta a mellbimbót, majd három ujjával körbesimította a jobb oldali mellel, végül rámarkolt, és a létező összes pozitív jelzőt elmormolta felette. Sámán, amikor beszívja a pipa füstjét... Végül már két kézzel markolászta előttem a sztripperlány gyönyörű mellét és derekát, én meg nem hittem a szememnek, és azt gondoltam, nekem van a világon a legbátrabb feleségem. A férfi eközben persze jól szórakozott a reakción, és magához ölelte a feleségét, már amennyiben igaz az étteremben előadott sztori, és valóban házások voltak. Aztán Aitana kimondta helyettem a kimondhatatlant: „Hát ez valóban hihetetlen! Ove is megfoghatná?” Egy pillanat múlva már rajta is volt a kezem a csaj mellén, és a legrosszabb, hogy nem emlékszem rá, tulajdonképpen milyen volt; hogy mi a különbség egy rendes mell és egy szilikoncicsőcs között, és ez rendkívül idegesítő. Kellene ez az emlék, nagyon fontos lenne, hogy emlékezni tudjak, de egyszerűen nem megy. Számtalanszor próbáltam felidézni már, de nem megy. Csak arra emlékszem, hogy Aitana mosolyog, azt kérdezi, hogy „ugye milyen fantasztikus? ugye milyen oltári jó? ugye milyen zseniális?” és ehhez hasonlók, én pedig azt vagyok csak képes mondani, hogy „aha, ühüm, aha”. Csak remélni tudom, hogy mindeközben nem csorgott a nyálam. De még ha csorgott is... kárpótol, hogy a körülöttünk lévő asztaloknál irigykedve bámultak, mert én ingyen tehettem meg olyat, amiért másoknak fizetni kell, ráadásul mindenki szeme láttára tehettem ezt, nem pedig pusztán a magam titkos szórakoztatására, egy félreeső, sötét szoba mélyén.

– Ove! Neked csodálatos feleséged van!

– Szerintem is! – vágta rá habozás nélkül, aztán az ajtóhoz fordult, és kinyitotta.

Hónapokkal később, amikor Ove konyhája már rég készen állt, és már rég felavattuk a helyiséget egy pompás vacsorával, és elmondta, mennyire elégedett a közös munkánkkal, szóval hónapokkal később a kis garzonlakásomban megteltek a szemeteskosarak. A háznak szelektíven kellett gyűjtenie a szemetet, különben büntetés várt a lakókra. A zöld hulladéknak zöld zacskót használtam, a műanyagoknak kéket, az általános szemétnek fehéret, a papírnak papírzacskót, az

üvegnek és a fémnek pedig egy sima műanyag szatyrot, amit a boltban kapunk vásárláskor. Összegyűjtöttem őket, és az udvarra indultam. A közös udvar ahhoz a négy épülethez tartozott, amely körbevette, egy kis játszótér állt rajta, és hat óriási nyárfa, lehettek vagy százévesek, közöttük kanyargós ösvény, alattuk pedig a személtlerakó pincehelyiség, ami pokolian büzlött. A zacskókat a nekik megfelelő konténerekbe tettem, majd leültem az egyik nyárfa alá, a törzsének dőltem, és azon gondolkodtam, hogy a francba tudták úgy megépíteni ezt a pincét, hogy a szemét szagát egyáltalán nem érezni az udvaron, és hogy a francba jutnak ezek az öreg fák elegendő tápanyaghoz, ha alattuk van a pince.

Augusztus vége volt, vagy talán szeptember eleje, a napsugaraknak nem volt már olyan erejük, mint egy hónapja. Még világosan ültem a fa alá, s talán tíz percet sem ültem ott, már sötétedni kezdett. Ove jellegzetes, rögögő kacaját hallottam a távolból. Ő biztosan tudja, hogyan van ez a dolog a fákkal meg a pincével; gondoltam, odamegyek, és megkérdezem tőle. Az ösvényen jött a ház felé, egy nővel beszélgetett, aki nem Aitana. Nem akartam zavarni, ezért visszaültem a helyemre, a fa túlsó oldalára, ahol az ösvényről nem láthatnak. Eltelt már egy kis idő, és még mindig nem hallottam, hogy elmennének mögöttem. A bal vállam fölött kilestem a fa mögül, még mindig beszélgettek. Semmit sem hallottam, ahhoz túl messze voltak, a fák lombjait fújta a szél. Nagyon közel álltak egymáshoz, és Ove, amikor nem a nő szemébe nézett, akkor a mellét bámulta, majdnem egy fejjel magasabb volt nála. Bizonyára biztonságban érezték magukat, a házak ablakaiból nem láthatták őket a fák sűrű lombja miatt. A nő kezében egy fehér szatyor volt, olyan, amibe az általános hulladékot kell gyűjteni. Ove megsimította a nő kezét, a szatyor hintázni kezdett, majd egy ujjával felemelte az állát, és könnyedén, gyorsan szájon csókolta, aztán megint beszélgetni kezdtek. Ott álltak vagy tíz percig, Ove olykor két ujjával finoman a nő arcába csípett, megmarkolta a mellét és a fenekét. A nő ismerősnek tűnt, de nem tudtam hova tenni. Elindultak az ösvényen, én pedig visszahúzódtam a fa mögé, hallottam, ahogy elhaladnak mögöttem, kinéztem a jobb vállam fölött, és tekintetemmel követtem az útjukat. Bementek a házba. A szívem dobogott, kapkodtam a levegőt, mintha bűnt követtem volna el azzal, hogy láttam őket. Vártam egy kicsit, míg megnyugszom, aztán az ajtó felé indultam. Majdnem teljesen sötét volt már, de azt még tisztán láttam, hogy az ajtó előtt egy kanál méretű tárgy van a földön. Közelebb érve persze láttam, hogy nem kanál, a formája teljesen más, inkább valami hajlítható, furcsa távirányítónak tűnt, két vége kúp alakú, tapintása selymes, bőrszerű, középen egy gomb volt rajta. Megnyomtam, és rezegni kezdett, akkor jöttem rá, mi az, ezért gyorsan megnyomtam megint, akkor kikapcsolt. Bizonyára a nő táskájából esett ki. Visszatettem a földre, Ove és a nő bizonyára hamarosan észreveszi, hogy elveszett, és visszajönnek érte. Bementem az ajtón, és felszaladtam a lakásba, s közben a konyha járt a fejemben, meg Aitana, meg a történet, amit Ove mesélt, meg amikor azt mondta, hogy másodszor is beleszeretett. A hastáncos nőre gondoltam, akiről kiderült, hogy sztriptíztáncos, meg annak a barátnőjére, akinek Ove megfogta a mellét a bárban, meg Türkan Sakarra, vagy hogy is hívják... és nem tudtam eldönteni, melyikük állhatott az ösvényen.

A bőr alatt

Kilencvenes évek, függőfolyosós ház D.-ben. A nők a folyosón teregetnek, paprikás krumpli illata száll, bele a mosott ruhába. Közvetlen kapcsolatunk a szomszédokkal elkerülhetetlen: a folyosón elhaladva benéznek az ablakunkon. Anyám ezekben az években még kész bármilyen csevegésre, a mai időkről és erről a felfordulásról, amit nekünk nem magyaráznak meg. Ebéd után a gyerekek a lépcsőn gyűlnek össze, kis sűrű verebek. Tejpört eszünk, mert olcsó és édes. Hűvös a lépcsőház, ami D.-ben ritkaság, mint a függőfolyosó, ettől különlegesnek érezzük a helyzetünket. A tejpor csomókban tapad a szájpadlásra.

Apám egy másik lakásban él, új nője van. Havonta megyek látogatóba, olyankor az új nő affektálva beszél, neki nincsen gyereke, és azt hiszi, hogy teljesen hülye vagyok. Anyu mindig megkérdezi, hogy mit mondott az a nő, ez a téma nagyon izgatja, ezért mindent el kell mesélnem. Az a nő festett szőke, magas sarkút hord, és nem illik ide, apu B.-ről hozta le magának, pótfeléség. Náluk nincs paprikás krumpli, mert apám utálja a kajaszagot a lakásban. De van karosszék és elmélkedős délután, amikor apám hátradőlve valami komoly témába kezd, irodalmi és mitológiai utalásokkal bővíti a kulturális ismereteimet. Okulni lehet a görög mitológiából apám szerint, nem tudom, mire gondol pontosan, de valami megragad, Prométheusz meg a máját marcangoló sas követ hazafelé.

Otthon azt játsszuk, hogy kitepik a májam, aztán inkább operálósat. Injekció, szikét kér egy lány a harmadikról, törlést, a tévében látott ilyet, alaposan megműtenek. Anyu szerint ehhez már nagy vagyok, ezért délután verset kell tanulnom. A tejpor kupacokban elalél. Nagyjából tanulom meg a dolgokat, apám szerint óriási hiba, hogy anyu nem figyel oda erre, és úgy általában semmire. Anyu szerint, aki lelépett, az fogja be, és tartson önvizsgálatot. Néha én is vizsgálódom, megkarcolom a karom, kibuggyan egy kis vér, piros gyöngy, nem veszik észre. Ha kijön a vér, meglátom magamat belülről.

Apám szerint lassan ki kellene találnom, mi lesz belőlem, a lépcsőházi lógás nem perspektíva. Arra gondolok, amit biológián vettünk, hogy több tízezer kilométernyi erek hálózják be az egész testünket. Talán kórboncnok leszek. A kórboncnokra aztán apám összehúzza a homlokát, és kéri az ellenőrzőmet. Nem olyan rosszak a jegyek, de még nem látta a hátsó bejegyzést, bizonyos nem megengedett iskolai magaviseletről, vagyis arról, hogy zavarom az óra rendjét, és állandóan vécére megyek. Kéri orvosi kivizsgálásomat vagy a megfelelő nevelési intézkedéseket.

Apám átjön hozzánk elbeszélgetni. Anyu lesápad, mert hozza a nőt is, aki dobálja a haját, mint egy primadonna. Anyu kávéfőz, engem kiküldenek a folyosóra, ami nálunk olyan, mintha a lakás meghosszabbítása volna.

Erre emlékszem a legjobban, a nyáron is hűvös lépcsőházi kőre, az operálós lányra a harmadikról, aki már az ajtó előtt a korlátnál vár engem. Úgy nyúlunk

el a kövön, mint a macskák. Most nem operálunk, csak nézzük egymást, az arca szeplős. Nagyon szép lány, de nem mondom meg neki, nem vagyok leszbikus. Úgy hívom, hogy Szuri, a mütös játék óta, és ezen fintorog, tetszik neki. Fekszünk, a földszinti öregasszony kilép a lakásából, és seperni kezd. Egész délutánokat seper végig, órákig hallgatjuk ezt a csiszatolást, anyu általában majd felrobban tőle. Léptek kopogása, csiszatolás, redőnyt húznak fel, valaki áthajol az ablakon, virágot öntöz, és a víz lecsorog az alsó szintekre. Az ivós öreg a kőhöz koccintja a sörösüveget. Miért kell a földön fetrengeni, kérdezi, miközben átlép minket. Bemegy a lakásába, bekapcsolja a tévét, felbontja a söröket. Amikor megunjuk a heverészést, hallgatózunk. A fülünket az ajtóra tapasztjuk, a homlokunkat össze-érintjük. Apám azt mondja, hogy nem ad gyerektartást, ha anyám így áll a dolgokhoz, szinte azt is hallom, ahogy anyu levegő után kapkod. A gyerektartás jár neki, és be fogja perelni apámat, mert az a pénz egyébként is nevetséges. A szőkét nem hallom, nem tudom, hogy apám minek hozta ide. Kis csend, anyám sírni kezd, mert ő egyedül van, ők pedig ketten, és nekik fogalmuk sincs, mit jelent felnevelni egy gyereket. Apám dörög valamit, nem értem jól, anyu felcsattan, hogy idejön ítélkezni az alkalmi apa meg az alkalmi nője. Összenézünk Szurival, nem tudom, mi következik, a szőke megtépi anyut, vagy fordítva. Gyorsan ellépünk az ajtótól, felszaladunk a harmadikra.

Ott is hallgatózunk, lesz-e valami, hívjuk-e a rendőrséget. Szuri anyja nagy rendőség-kihívó, a földszinten egy botrányos család él.

De csak azt halljuk, amikor elmennek apámék, a szőke magas sarkúja visszahangzik a lépcsőházban. Lemegyek, anyu a konyhaasztalra könyökölve sír, előtte ötezserek, a gyerektartás. Anyunak ebben az időben nincs munkája, megszűnt a munkaköre a csavargárban, ahol D.-ben évtizedek óta dolgoznak az emberek. Iskola után eltekerek a gyárhoz, a kapu előtt munkásszobrok, erős vádlíjú férfiak és asszonyok, nem hasonlítanak anyámra vagy bárki másra. Műszak után masíroznak ki a munkások. Haldoklik a gyár, ahogy anya mondja, mióta az eszemet tudom, mindenki erről beszél, D. végnapjairól, amikor majd a csavargár csődbe megy. Ilyenkor elképzelem ezeket a kék ruhás munkásokat, ahogy kirajzanak a városból, és itt maradnak az üres panelek, a polgármesteri hivatal szürke épülete. A hivatal előtti tér kiürül, a szökőkút munkálatai félbemaradnak, és a szobrok őrzik tovább D. szellemvárosát.

Az iskolában előadást kell tartani D. múltjáról vagy elképzelt jövőjéről, szabadon választhatóan, jobb híján ezt adom elő. Az üres utcákon éhes macskák nyávognak, a kirakatokban maradt bábuk olyanok, mint a halottak. Az osztályfőnök rondán néz rám. A szöveg összefüggő, de az előadás irracionális miatt hármast kapok.

Pedig néhány évvel később tényleg történik valami, nem lesz szellemváros, de bezár néhány bolt, és a csavargár csoportos létszámcsökkenést hajt végre, megírják az újságok. Megtörténik, amitől mindenki fél, most mégis olyan valószínűtlen, hogy egy város eltűnik. Az ismerősök szakmát, munkahelyet vagy várost váltanak, elkezdődik a kivándorlás jobb helyekre, és anyám értetlenül áll az események előtt.

Nem tudom, hogy mi lesz belőlem. A zokni vonala alatt vágom meg magam, anyu nem veszi észre. Esténként a lépcsőházban csinálom, megmutatom Szurinak

a sötétpiros vágásokat. A lépcsőfordulóban ülünk, ha jön valaki, eltesszük a konyhakést. Amikor kialszanak a lámpák, a lábát előrenyújtja, ő is akar sebhelyet. Sötét van, nem látom pontosan az arcát, a lábát úgy tartja, kicsivel a föld fölött, mintha bármikor visszaránthatná. A bőre egészen fehér, nem olyan, mint az enyém, hanem sápadt és vékony, átütnek rajta a vékony kék erek. Még sosem kötöttem vérszerződést senkivel, és valószínűleg már ehhez is nagy vagyok. Ott, a sötétedésben és a fikuszok takarásában azon gondolkodom, hogyan biztosíthatnám be a barátságát örökre. Hallgatunk, szuszogunk, közöttünk a kés és egy vérszerződés lehetősége.

Apám ezt nem érti. Eleve, hogy lehet folyton a lépcsőházban dekkolni, és mit tudunk ott annyit csinálni. De apám nem függőfolyosós házban él, hanem egy panelben, mint majdnem mindenki D.-ben. A várostelepen összetömörített lakóegységek, rücskös és forró házfalak, sóder, homokozó, sárga fű, csak a mi utcánk különbözik. Emlékszem, hogy a telepiek az udvaron bandákba tömörülnek, van a vezér meg a bandatagok, a kiközösített és az ellenség. Apám udvarából az a jelenet van meg, hogy a fiúk a padok támláin ülnek, cigiznek, amikor látogatóba jövök, méregetnek.

Ismerkedem a szőkével, aki apám szerint nagyon igyekszik, ezüsttálcán hozza a teát meg a süteményeket. Apu tejjel issza a teát, mint az angolok, megvanak a maga szokásai, és ezen már nem változtat, majd megértem én is, ha olyan öreg leszek. Addig meg kellene tanulnom még pár dolgot, és ha anyám nem tanítja meg, majd ők felkészítenek az életre, amiben nem adnak ingyen semmit, a tejet se. Apám ezen a ponton jelentőségteljesen néz, és valami értelmes válaszra vár a jövőbeli elképzeléseimet illetően. Ha fejmosás van, a szőke hallgat. Én majd tej nélkül iszom a teát, mondom, és egy pillanatig nem vagyok benne biztos, hogy elneveti magát vagy felpofoz. Apám elhúzza a száját, és egy sóhajtással beül a karosszékbe.

Sziesztaidő van, a falakból csak úgy ömlik a meleg. Apu nője lányos témákkal próbálkozik, ki tetszik az iskolában, használok-e szemfestéket. A fenekem hozzátapad a plüssfotelhez. Vannak szebb ruháim, kérdezi, aztán pénzt csúsztat a zsebembe, lopva apámra néz, aki a karosszékben alszik. Érzem, hogy mélyen elvörösödöm.

Amikor visszaemlékszem mindezekre, bizonyos események után, amik csak most következnek, minden olyan lassúnak tűnik, apám faliórájának kattogása, a szőke halkán beszél, szinte suttag.

Anyunak ekkor még mindenről van véleménye, és ezt előnyösebb tulajdonságnak tartja ahhoz képest, hogy valaki szőke. Nem is érti, hogy apám, a közismert kultúrsznob hogy tudott összejönni egy ilyen üresfejű nővel, aki egyébként el fogja hagyni, mert apám hosszú távon nem tud együtt élni senkivel. Ezt a kérdést a szomszédokkal is megtárgyalja, amíg mindenki ugyanerre a következtetésre nem jut. Anyámnak még vannak kapcsolatai ebben az időben, szomszédok, volt kollégák, ismerősök a tanácsnál, így mondja, hogy a tanács. Már nem tud hozzászokni új elnevezésekhez. Kijárja D.-ben, amit ki lehet, lakástámogatást, ingyenes kajajegyvet, alkalmi munkát, kölcsönt a hó végéig. A folyosón takarít, mióta nincs munkája, már nem emlékszem, mennyiért. Az udvaron habos lé folyik, meleg pára száll fel a tetőig, megül a folyosó növényzetén. Ha felnézek a pára irányába, a tető fölött csak az eget látom. Fikusz, pára, felhők – idebent.

Odakint iskolai követelmények vannak, műelemzés, algebra, és az osztályterem ablakán át olyan keveset látni. Nulladik órára ritkán járok be, már a nevében is benne van, hogy alkalmatlan bármilyen tanulásra, és ebben anyám is egyetért.

Apámnak ezt persze nem adom elő, és rendre otthon felejem az ellenőrzőmet. Ekkoriban kezdem megérteni, milyen előnyökkel jár a hallgatás. Nem a meggondolatlan és árulkodó némaság. Mondani kell egy keveset, mozgatni az ajkat, formálni a szavakat, valamiről, esetleg terelni, bár az gyanús lehet, lazán válaszolni valamit – ez már kész beszélgetés. Vannak információk, amelyek elhallgatása kézenfekvő, mint az ellenőrzőm tartalma, és hogy anyu miket mond apámra meg a nőjére, de lassan minden dolgot szortírozok veszélyesség szerint, és legtöbbször eltalálom, mi a veszélyes.

Apám az érettség első jeleit fedezi fel rajtam, kölcsönadja az anatómiai lexi-kont, amit addig csak helyben olvashattam, mint az olvasótermi könyveket.

Szinte már fejből tudom a képeket.

Az izmok ívét és tapadását a csontokon, a csontok között a porcokat, a tüdő kis rózsáit, a borda alatt fészkelő belső szerveket. Minden kis mütyűr a testben külön élet, észrevétlenül dolgoznak a sima bőr alatt. Lemásolom egy papírra a szerveket, hátha megértem, pontosan nem tudom, mit akarok megérteni, és miért olyan szomorú, hogy ebből olyan kevés látszik.

Lerajzolom magamat és a szívemet, ahogy indulnak ki belőle és visszaérkeznek a verőerek. Nem adom vissza apának a könyvet. Ha elmegyek D.-ből, akkor örökre. Magammal viszem az anatómiát, a rajzokat. Elképzelem, ahogy hónom alatt ezekkel hátranézek, mint egy filmben, mögöttem a gyerekkorom városa. Anyámra gondolok, és erre a visszhangos hűvös házra, amilyen már nem lesz, pedig ekkor még nem tudhatom, hogy ennek lassan tényleg vége. A gyár nem éled fel, a barátok nem segítenek, anyámnak egy darabig még a takarítás marad meg.

Azzal a vágással gyorsul fel minden, akkoriban. Előtte lépcsőház-élet, anyám még beszélget, mosott ruha szaga a levegőben. A folyosón sírok, titokban, mielőtt anyu kikiabál az ablakon, hogy begyűjtsön estére. Elképzelem, ahogy itt hagyom anyát, egy idegen városban élek, de már D. is idegen, és ahogy távolodom mindentől, már én sem vagyok ugyanaz – nem tudom, ki az, akivel azonosnak kellene érezni magam, olyan vagyok, mint egy idegen.

Szurinak erről nem mesélek. Amikor jön, gyorsan letörlöm a könnyeket. Hírei vannak, a bátyja szerez kést, és akkor nekünk is lesz, mint a fiúknak, boncolhatunk békát, döglött patkányt, vagy amit találunk. Leül mellém, izgatott, hogy végre valami történni fog, szinte rajongva néz rám, a lábunk összeér a kövön. Adni szeretnék neki valamit, lehozom az egyik rajzomat, rajta egy meztelen női test felnyitott mellkassal, benne a szív és a tüdő.

A kést kifizetem a szókéntől kapott pénzből, tizennégy centis penge, fémmarkolat. Sokáig nem tudom, hogy mit csináljak vele, a matrac alá dugom. Aztán csak nézegetem, ki-be csukom, igazi pillangókés. Az iskolába nem merem elvinni, hátha átkutatják a táskámat, mint múltkor annak a srácnak, aki minden szünetben a vécén cigizik. Nem is látok semmilyen döglött állatot, hiába tekerem körbe a várost iskola után.

Az idő itt előreszalad, és összesűrűsödik egyetlen ponton.

A vízparton állunk Szurival, kezemben egy béka, kis nyálkás lába a tenyere-
men mocorog. A folyó túloldalán egy másik gyárváros, hosszú kémények, daruk,
vasszerkezetek a vízparti tájban. Szuri kitalálja, hogy akkor csináljunk döglött
állatot. Nem tudom, milyen egy béka belülről. Ha nagyon figyelek, szinte érzem,
ahogy a béka lélegzik a kezemben. Kis kidülledő szemek. Hányingerem van, és
túl sokáig állok ott tétlenül, Szuri elfordítja a fejét.

Szeretnék megint a lépcsőházban lenni, ahol a lábunk összeér, és Szuri rajong-
va néz rám, amikor odaadom a rajzot, és még nincs meg ez a kés. Csak várjuk,
hogy meg hozza a bátyja, közben tanulmányozzuk a belső szerveket, és Szuri
azon nevet, hogy a tüdő olyan a képen, mint két nagy piros szénaboglya.

Nem is mersz megvágni, mondja Szuri, a lábára néz, a szívem veszettül dobog.

Világos van, meleg, és nyár, mint mindig, gyerekkoromban. Előveszem a kést,
kinyitom, a földre mutatok, hogy üljön le. A lábát az ölembe veszem. Már nem
gondolkodom, a zokni fölött vágom meg, a fehér lábszáron, erősen. Nem tudom,
hogy a kés mennyire éles. Erre a pillanatra jól emlékszem, ahogy szétnyílik a fe-
hér hús, és egy másodpercig csak a szép világos szövetek látszanak a nyílásban,
mint egy halvány rózsaszín száj, csak azután telik meg vérrel. Folyik a vér, a
zokni véresen lucsog, Szuri szája elnyílik, se kiabálni, se sírni nem tud. Összeugrik
a gyomrom, nem tudom, mennyi idő telik el, amíg csak nézem a sok vért, ahogy
buzog kifelé a sebből, és én nem csinállok semmit. Aztán Szuri elkezd sírni, resz-
ketős vékony hangon, közben szívja a levegőt befelé, és csak a lábát nézi, mintha
megbűvölte volna a sok vér.

Később nem tudom elmagyarázni, hogy miért vágtam meg, a kést úgy fogom,
mint egy gyilkos. Nem emlékszem, ki hívta ki a mentőt, arra sem, ki vette el a
kést, és hova került azután. Apám őrjöng, és akkora pofont ad, hogy nekiütök-
zöm a szekrénynek. Anyám a szájára tapasztott kézzel áll, hangtalanul sír. Sok
minden felmerül, javítóintézet, gyerekelhelyezési per. Legalább a szőke nincs itt.
Előre tudok mindent, hogy mi következik. Mindenki az okot és a körülményeket
akarja tudni, eltiltanak Szuritól, a lépcsőházi lógásoknak vége.

Szuri anyja felnyom az iskolában is, de nem rúgnak ki. Kiderül minden, a hiány-
zások, a furcsa fogalmazásom, a rajzok, ami kész horror apám szerint. Mindenki
úgy gondolja, hogy valami bajom van. Rémálmaim vannak. Szuri a parton fekszik
felboncolva, azt kérdezi rémülten, hogyan keljen így fel. A mellkasára teszem a ke-
zem, hogy ki ne essenek a szervek, a szíve a tenyerem alatt dobog. A következő
pillanatban állunk, hófehér arca közvetlenül előttem, halvány szája mozog egy ki-
csit, mintha mondani akarna valamit. Azután szürke munkásszobrok masíroznak
át a városon, és egyre nagyobbak, az aszfalt megreped, apámék háza kiszakad a
földből, anyám mellett kiabál, hogy csináljak már valamit.

Szurinak írok egy levelet, napokig fogalmazom, de nem küldöm el.

Aztán elmúlik ez is.

A gyerekek a lépcsőházban szórakoznak, már nem ülök közöttük. Valaki az
anyja kiszuperált fekete telefonját mutogatja, a szomszéd öreg kocogtatja a sö-
rösüveget a lépcsőn, és morog, hogy lépni se lehet ezektől a kölyköktől. De min-
den kisebb lesz, távoli.

Az idő tovább gyorsul, napok, hetek, hónapok telnek el. Már nem beszélünk a
dologról, középiskolákat nézünk, végül anyunál maradok. Apám alig kérdez va-

lamit, nem bízik a válaszaiban. Néhány év múlva egyébként is nagykorú leszek, addig még örülünk a gyerektartásnak, mert utána megtudjuk, hogy mi az igazi élet.

Apám szerint alkalmazkodni kell az időkhöz, anyám ettől a fejét fogja, megszólalt a bölcselő. A gyerektartás pedig nem ajándék, az jár neki, mert egyedül neveli a gyermekét, csak hogy apám el ne felejtse ezt az aprócska tényezőt.

A város olyan, mint anyám, a szemem előtt változik meg. Hasonlatokban kezdek gondolkodni, metaforában, tanultuk, hogy mi a különbség, a metaforában nincs meg az „olyan, mint”. D. egy elhagyott gyárépület. A folyosónk olyan, mint azelőtt, és mégsem, Szuri félénken köszön, ha találkozunk, utálnia kellene. Talán inkább költő leszek, attól aztán tényleg kiborulna mindenki, de az is lehet, hogy ezek után már semmin. Helyesírásom elégséges, és a gyerekpszichológus szerint, akihez az iskolaigazgató utasított, képzeletem túlfűtött és véres.

Ha lecsukom a szemem, és mozdulatlanul fekszem, elképzelem, hogy egy kés megy át a szívemen. A részleteket: két borda között halad át, csontot nem ér, a vér csak befelé folyik, összegyűlik a szívem körül.

Már nem rajzolok.

Biciklizem a városban iskola után, szívemben a kés.

Akármerre tekerek, egyforma házak, ugyanaz a betonszagú kipárolgás. Az egyikben apám meg a szőke. Elmegyek az ablakuk alatt, felnézek, elhúzott nejlonfüggöny. Azután egy másik utca, játszótér, egy másik városrész, panelek szabályos elrendezésben. A telepiek engem néznek. Gyorsan továbbtekerek, még van idő sötétedésig.

A partra érve aztán elfogynak a házak, rajtam kívül itt senki nincs. Ami nem olyan, mint D. többi része, valahogy kiesik a városból, mintha nem is ide tartozna. Löszel fedett domb visz le a folyóig, fennáll a morzsalékos omlás lehetősége, az iskolában tanultuk. Állok a löszfalon, el kellene határozni valamit. Nem tudom, mi az a valami, csak érzem a nyomást a szívemen, a sok vért, ahogy belülről szorítja.

Óceán 1212-W

Gyerekkorom tája nem evilági, inkább világvégi táj – az Atlanti-óceán sós, elfutó hullámhegyeinek vidéke. Néha arra gondolok, a tengerről őrzött képem a legtisztább. Úgy húzom elő, én, a száműzött, mint a valaha gyűjtött, fehérgyűrűs bíbor szerencsekavicsokat vagy a kék kagyló belül szivárványos angyalkörmökkel mintázott héját: az emlék átmos, a színek elmélyülnek és megcsillannak, egy korábbi világ levegőhöz jut.

A levegő az első. Valami lélegzik. Én magam? Anyám? Nem, valami más, valami nagyobb és távolibb, komolyabb, elcsigázottabb. Hunyt szemhéjak mögött lebegek – hajóskapitány vagyok, figyelem, milyen lesz az idő: cölöpöket ver a tengerparti védőgátba, vízpermet kartácstüze alá veszi anyám bátor muskátli-jait, vagy csillapító, sima víztükör, a peremén lustán és kedvesen pergetett kvarchomok: ékszereit nézegető hölgy. Az ablaktáblán koppanhat eső, sóhajthat mögötte szél, mint egy kulcs, csikorgathatja a ház eresztékeit. Sosem csap be. A tenger anyaöl-lüktetése megcsúfol mindent, ami hamis. Mint egy mély titkokat rejtő igazi nő, sosem árul el mindent, változtatja arcát, a sok-sok csipkefinom, rémisztő fátylat. Csodákról és távolságról mesél, ha hízelegni képes, akkor ölni is. Amikor négykézláb mászni tanultam, anyám kivitt a partra, hogy lássa, mit kezdek vele. Megindultam, egyenest a hullámok felé, a sarkamnál fogva cibált vissza a zöld vízfal alól.

Gyakran eltűnődöm, mi lett volna, ha akkor sikerül átjutnom a tükörfalon. A kopoltyúm győzött volna, a véremben a só? Volt idő, amikor nem Istenben vagy a Mikulásban hittem, hanem a habléányokban. A létezésük épp olyan logikusnak és valóságosnak tetszett, mint a tengeri akváriumban a tengeri csikó törékeny gally-teste, vagy az átkozódó vasárnapi horgászok botján himbálódzó, kifogott ráják: alakjuk telt, de szemérmes női ajkat mintázó, ósdi párnahuzatoké.

Emlékszem, ahogy anyám – szintén a tenger lánya – felolvast nekem, aztán a később érkező öcsémnek is Matthew Arnold verses meséjéből, *Az elhagyott férfsellőből*:

Az esszé 1962 decemberében született, röviddel Sylvia Plath halála előtt, Plath a BBC Home Service (a BBC Radio 4 elődje) felkérésére írta, egy *Írók önmagukról* című antológiába. A szerző legfontosabb gyerekkori emléke a tenger, de a rövid íráson áthullámszik emlék és varázslat: költészet, sóvárgás, egy egész életmű, egy egész élet.

2019 őszén Gerevich József pszichiáter megjelentetett egy könyvet Sylvia Plathról *A képzelet kockázata* címen. Mivel egy rövid tanulmánnyal én is hozzájárultam a könyvhöz, a remek – és nagyon kedves – szerzőtársak arra kértek, fordítsam le Plath *Ocean-1212-W* című esszéjét, mert gyönyörű és fontos. Ezúton is köszönöm, hogy felhívták rá a figyelmemet. (*A ford.*)

*Hűsben, mélyben barlanghomok,
Még a szél is alszik ott,
Hunyó fény vibrál, sugárzik,
Sós hínár patakban ázik,
Tengeri szörnyek hangja szól,
Mind víziréten lakna jól,
Hol vízikigyó tekereg,
Bőre sós vízben sistereg
Arra jár hatalmas bálna,
A szemét is nagyra tárja,
a világot körbejárja.*

Libabőrös lettem. Nem tudtam, mitől. Nem fáztam. Szellem szállt fölöttem? Nem, költészet. Arnoldból szikra pattant, engem rázott a hideg. Mintha sírás fojtogatna, nagyon furcsán éreztem magam. Új boldogságot tanultam.

A mai napig, ha rám tör a sok gyerekkori emlék – hallok a sirályok rikoltását, érzem a só szagát, valaki féltő gonddal autóba pakol, és elvisz a legközelebbi sósvizes horizontig. Végül is egész Angliában nincs hely, ami mennyire is? sokkal több mint száz kilométerre lenne a parttól. – Tessék – mondják ilyenkor –, itt van.

Mintha a tenger valami óriási, föltálalható osztriga lenne, aminek a világ minden részén ugyanolyan az íze. Kiszállok az autóból, kinyújtóztatom a lábamat, beszívom a sós párákat. A tengert. De ez nem ugyanaz, egyáltalán nem az.

Először is baj van a földrajzzal. Hiányzik balfelől a víztorony szürke hüvelykujja, alatta a sarló alakú homok- vagy inkább kőpad, jobbra fent a Szarvas-szigeti börtön. Az út, amit én ismerek, az óceán hullámaival egy vonalban kanyarog, másik oldalán az öböl, a nagymamám háza félúton keletre néz, átjárja az izzó napsugár és a tenger fényei.

Sosem felejttem el, hogy a nagymama telefonszáma: Óceán 1212-W. Az öböl túlfelén, a csendesebb oldalon álló házunkból bemondtam a telefonközpontosnak, szinte kántáltam az összecsendülő hangokat, félig-meddig arra számítva, hogy a fekete telefonkagylóból, mint igazi tengeri párjáéból egyszer csak meghallok a tenger moráját a nagymama hallózása mellett.

A tenger lélegzete, igen. És a fényei. Mint egy hatalmas, sugárzó állat? Még csukott szemmel is éreztem, ahogy a fényes víztükör csillogó pókhálója a szemhéjamat befonja. Vízbölcsőben feküdtem, a tenger sugárnyalábjai megtalálták a rést a sötétzöld zsalun, játszi könnyedséggel áttáncoltak rajta, vagy remegve megpihentek. A délutáni alvás idején a körmömmel kocogtattam az üreges bronz ágykeretet, hogy muzsikáljon, aztán a felfedezés egy örömteli rohamával rátaláltam az új rózsás tapéta illesztésére, és ugyanazzal a körömmel lehámoztam egy jókora darabot, kopasz folttal ékesítve a falat. Megszidtak, sőt, elfenekeltek, aztán a nagyapám kiszabadított az otthoni tébolyból, és elvitt egy hosszú parti sétára, csörgő-pörgő bíborkövek hegyei közé.

Anyám ugyanebben a szélrágta házban született és nevelkedett, emlékszik még, amikor a roncsokból maradt, hullámok között talált kincsekre úgy lehetett vadászni, mint egy piacon: előkerültek teáskannák, átázott ruhadarabok, párját vesztett gyászos cipő. De sosem látott vízbefulladt matrózt. Ők rögtön csatlakoz-

tak a tenger fenekén kísértő ördögös kalózhoz, Davy Joneshoz. Mégis, mi mindent adhat még elő a tenger? Reménykedtem. Gyakran találtunk barna és zöld üvegdarabokat, kéket és pirosat ritkán: talán a hajók viharlámpáiból? Vagy viharvert sörös- és whiskysüvegek maradékaiból? Ki tudja.

A mélység elnyelhetett sok tucat teáskészletet – elhagyott menyasszonyok kétségbeesett ajándékát vagy az óceánjárók hagyatékát.

Porcelándarabkákat gyűjtöttem. Rajtuk festett szarkaláb, madarak vagy százszorszépkoszorúk részletei. Soha nem találtam két összeillőt.

Aztán egy napon a part textúrája végképp a retinámra égett. Forró április volt. A nagymama kvarc szemcséktől csillámló lépcsőjén melengtettem a hátsó felemet, a stukkós falat bámultam, a mézskőcsipkéket, színes üveget. Anyám körházban volt. Már három hete. Duzzogtam. Semmihez nem volt kedvem. A hiánya füstölgő lyukat égetett az égboltomra. Hogyan tehetette, ő, aki annyira szeret, hogyan hagyhatott ilyen könnyen magamra? A nagymama dudorászott. és elfojtott izgalommal gyúrta a kenyértésztát. Bécsi származás, viktoriánus neveltetés, a szájával csücsörített, és nem mondott semmit. Végül fölengedett egy kicsit. Anyám meglepetést hoz majd. Valami nagyon szépet. Egy – kisbabát.

Egy kisbabát.

Utáltam a kisbabákat. Én, aki két és fél évig egy gyengéd világegyetem közepében álltam, úgy éreztem, a mindenség tengelyét rántják ki alólam, a csontjaimat sarki hideg bénítja. Félre kell állnom, mamut leszek egy múzeumban. Méghogy kisbaba!

Még az üveges verandán üldögélő nagyapám sem tudott kirángatni borús tünődésemből. Még a szokásos játékunk sem segített, nem akartam a szobafikuszba rejtetni a pipáját, hogy pipafa legyen. Kissé sértődötten, de méltósággal elvonult a tornacipőjében, fütyörészve. Megvártam, míg az alakja túljut a Víztorony-dombon, és egészen kicsire zsugorodik a tengeri sétány irányában – a fagyaltosok és hot dog árusok standjai az előszezon enyhe időjárása ellenére még zárva. Nagyapa érzelmes füttyszava kalandra hívott, és felejtésre szólított. De én nem akartam felejtetni. Csúf és szúrós haragomat, szomorú tengeri sünömet dédelgetve egyedül kullogtam az ellenkező irányba, a félelmetes börtön felé. Mintha egy távoli csillagról figyelnék, hidegen, józan kívülállással néztem körül. A bőrömből fal lett: én vagyok én. Kő a kő. Már nem voltam olyan gyönyörűségeken egy a világom dolgaival.

Apály jött, az óceán visszahúzódott önmagába. Én, a selejt, a parton rekedtem a megfeketedett, kiszáradt hínárral; a kemény úszóhólyagokban, amiket úgy szerettem kipukkasztani, várt a zsákmány: fél narancs, darabka grapefruit vagy egy halom kagylóhéj. Egyszerre vénségesnek és magányosnak éreztem magam, figyeltem a borotvakagylókat, tündérhajókat, a hínáros kagylókat, az osztriga himlőhelyes szürke csipkéit (gyöngyöt sosem találtam) és apró, fehér „fagyalttölcsereit”. Az ember mindig előre tudta, hol vannak a legjobb kagylók: az utolsó hullám peremén, kátrányos álcában. Kimért mozdulattal emeltem fel egy dermedt, rózsaszínű tengeri csillagot. A tenyerembe rejtőzött, a kezem vicces utánzata. Néha tengervízzel megtöltött befőttesüvegbe tettem az élő tengeri csillagokat, és figyeltem, ahogy az elveszett csápjuk visszánő. Ezen a napon – a másság, a vetélytársam, a valaki új születésnapján – kőhöz csaptam a tengeri csillagot. Pusztuljon. Úgyisincs esze.

A lábujjamat sértették a kerek, vak kövek. Oda se neki. Őket ez sem zavarta. Gondoltam, boldogok. A tenger a semmi, az ég felé keringőzött – ezen a derús napon szinte láthatatlan maradt a választóvonal. Annyit már tudtam, hogy a tenger, mint kék kabát, takarja az alatta öblösödő világot, de a tudásom valamiért mégsem kötődött soha a látványhoz: a felhőkig érő víztömeghez, a lapos, üveges, vak felszínhez, a hullámok peremén haladó gőzösök csigavonalához. Amennyire én tudtam, örökké ott keringtek. Hogy mi van a vonal mögött? – Spanyolország – mondta a barátom, bagolyszemű Harry Bean. De az én szűk térképemre ez nem fért rá. Spanyolország. Csipkekendő, aranykastély és bikák. Szirének a sziklán, kincsesládák, a fantasztikum maga. Pedig a darabkáit a gondtalanul örvénylő, falánk hab bármelyik pillanatban a lábam elé dobhatta. Jelet adhatott vele.

Milyen jelet?

A kiválasztottságét, a különlegességét. Hogy nem leszek örökké számkivetett. És akkor megkaptam a jelet. A még frissen, nedvesen illatozó, csillogó, pépes moszatból kiemelkedett egy apró, barna kéz. De minek is a jele? Mit akarok belelátni? Szirénre számítok, spanyol infánsnőre?

A valóságban egy majmot láttam.

Nem igazít, hanem faragottat. Súlyosan a beszívott víztől, sebzetten a kátaránytól, a talapzatán görnyedt, távolian, megközelíthetetlenül, mint egy nagyorrú, különleges idegen. Lesőprögettem, megszárogattam, és megcsodáltam a finoman kifaragott szőrszálaikat. Nem hasonlított egyetlen általam ismert, mogyorót majszólo, ábrándos-bolondos majomhoz sem. Inkább egy majomszerű Gondolkodóhoz. Ma már tudom, hogy a totemállat, amit moszatágyából olyan nagy gondal kibontottam (és sajnos gyerekkorom más ereklyéivel együtt elvesztettem), egy szent pávián volt.

A tenger áldást osztott, mert érezte, hogy szükségem van rá. Az öcsém aznap együtt foglalta el a helyét a házban az én csodálatos és (ki tudja, milyen) felbecsülhetetlen értékű páviánommal.

Eszerint gyerekkorom tengere ajándékozott meg a változás és a vadon szeretetével? A hegyek ijesztenek – olyan büszkék, ahogy mozdulatlanul ülve körülvesznek. A dombok nyugalma úgy fojtogat, mint a kövérre tömött párnaké. Ha nem a tenger partján sétáltam, akkor a vízben vagy a vízen voltam. Fialat, izmos és ügyes nagybátyám felszerelt nekünk egy parti hintát. Ha a víz magassága megfelelt, nekilendültünk, és az ív csúcsára érve, a vízbe ugrottunk.

Úszni nem tanított senki. Csak úgy megtörtént. A csendes öbölben, játszótársak gyűrűjében álltam, a víz a hónomig ért, ringattak a hullámok. Egy elkényeztetett kisfiú gumibroncsban ült, és rúgkapált, de úszni nem tudott. Anyám sosem engedte nekem vagy az öcsémnek, hogy úszóövet, gumibroncsot, úszópárnát használjunk, nehogy mélyebb vízbe sodródjunk, és korai halálunkat leljük. – Előbb tanuljatok meg úszni! – mondogatta szigorúan. A kisfiú lemászott a gumibroncsról, le-föl húzódkodott, nem adta oda a gumit senkinek. – Az enyém – indokolta logikusan. Erre valamelyik bajkeverő felkavarta a vizet, az elsötétülő hullámokban a kisfiú markából kicsusszant a rózsaszínű, életmentő abróncs. A veszteségtől nagyra kerekedett a szeme, sírni kezdett. – Visszahozom – mondtam, de a hósködésemet csak a vágy táplálta, hogy kipróbálhassam vég-

re. A kezemet oldalra csapva ugrottam, a lábam alól elveszett a talaj. Tiltott terepre tévedtem, oda, ahol „nem ér le a lábam”, anyám jóslatának megfelelően kőként kellett volna lesüllyednem a mélybe. Ehelyett az állam a víz színén maradt, kezem-lábam járt, mint a motolla a hideg, zöld közegben. Elkaptam a sodródó abroncsot, és beleúsztam. Úsztam. Megtanultam úszni.

Az öböl túloldalán, a reptérről, kis felderítő léghajó szállt fel. Mint egy ezüst-buborék, mintha üdvözlőne.

Azon a nyáron a nagybátyám és aprócska menyasszonya hajót építettek. Az öcsémmel mi hordtuk a csillogó szögeket. Monoton kalapálásra ébredtünk. Az új fa mézszínűből, a fehér (gyűrűkbe kunkorodó) forgácsból és az édes fűrészporból lassan igazi bálvány bontakozott ki, maga a gyönyörűség, egy valódi vitorláshajó. A tengerről a nagybátyám makrelát hozott. A halak zöld-kék-fekete brokátruhája megkopott, és asztalra kerültek. Az óceán partján éltünk. Egy tőkehal fejéből és farkából a nagyanyám olyan sűrű levest főzött, hogy miután kihűlt, megállt benne a kanál. Nagy vacsorákat csaptunk a vajon megpárolt kagylókból, kiraktunk rengeteg homárfogó kosarat. De azt sosem bírtam végignézni, ahogy a nagymama a sötétzöld homárt, a fapecekkel kiékelte vergődő ollójával, a forró vízbe dobja, hogy egy perccel később holtan, vörösen, ehető állapotban kihúzza onnan. Túl jól éreztem a saját bőrömon a borzalmas forróságot.

A tenger volt a legfőbb szórakozásunk. Ha vendég jött, a partra terített gyékényre ültettük, termoszt vittünk ki, szendvicset és színes napernyőt, mintha a víz – a kék, zöld, szürke, sötétkék vagy ezüstös színeivel – elegendő lenne látványnak. A felnőttek akkoriban még puritán fekete dresszben úsztak, a családi fotóalbumok emiatt tűnnek olyan archaikusnak.

Utolsó emlékem a tengerről az erőszakhoz kötődik: 1939 egyik csendes, egészségtelenül sárga napjához, a tenger szinte megolvadt, acélos-sikamlós teste pórásra kötve zihált, mint egy nézelődő állat, a szemében gonosz ibolyaszín fények. Aggódó telefonok a nagymamától, a partról anyámhoz, az öbölbe. Az öcsém és én, még mindig csak a felnőttek térdéig értünk, úgy szívtuk magunkba az árhullám locsogását, a megemelt gát, a bedeszkázott ablakok, a lebegő csónakok látványát, mint valami csodálatos elixírt. A hurrikánt sötétedésre várták. Akkoriban a hurrikánok nem Floridában kerekedtek föl, és nem száguldottak el Cape Codig minden évben, mint ma, amikor olyan gyakoriak, mint negyedikén a tűzijáték, női nevüket pedig szeszély diktálja. Akkor ez nagy dolog volt, különleges, maga a Leviatán. Ami talán fölfalja, darabokra tépi a világunkat. Ebből nem maradhattunk ki.

A kénköszagú délután természetellenesen korán elsötétedett, mintha jelezné, ami ezután következik, nem lesz csillag- vagy fáklyafényes, nézhető. Megjött az eső, Noé vízözöne. Aztán a szél. A világ dobbá változott. Sikoltott, rázkódott, miközben ütötték. Öcsém és én sápadt lelkesedéssel szürcsöltük esti forró italunkat az ágyban. Persze, hogy nem aludtunk. Az egyik zsaluhoz óvakodtunk, és rést nyitottunk rajta. A hullámzó feketeségben az arcunk úgy ingott, mint a benyomulni készülő molylepkék. Semmit nem lehetett látni. Az egyedüli hang valami üvöltés, nyögés, csattanás, darabokra törő edény óriások veszekedése közben. A ház alapjaiban rázkódott. Ringott, ringatott, míg két apró nézőjét álomba nem ringatta.

Másnap romokban minden, ami csak elképzelhető: kidőlt fák, telefonpóznák, a világítótoronynál megroggyant nyaralók és kis hajók bordái. A nagymamám háza bátran dacolt, pedig a hullámok áttörtek az úton, be az öbölbe. A szomszédok szerint a nagyapám kőfala mentette meg. Homok takarta aranyló csigavonalakba a kemencét, só pettyezte a kárpitozott szófát, és egy halott cápa költözött a valaha volt muskátliágyásba, aztán a nagymama kisöpört, és minden rendbe jött.

Gyerekkorom tengerpartja így marad meg. Aztán apám meghalt, és elköltöztünk a szárazföld belsejébe. Életem első, tengernél töltött kilenc éve pedig, mint palackba zárt hajó, gyönyörű, hozzáférhetetlen, idejétmúlt: szárnyaló fehér mítosz.

LÁZÁR JÚLIA fordítása

Aligátorok, jog és maszk

Több éve rakosgatom a családi ügyvédi irattár aktáit. Nem biztos, hogy át tudom majd mindet lapozni. Nagyon sok van még. Külön polcokra teszem azokat az iratcsomókat, melyekben azt látom, hogy most már nemcsak ítéleteket, elfelejtett adatokat (és helyenként penészt) rejtegetnek, hanem szépirodalmat is. Cédulákat ragasztok, és ezekre ráírom, hogy „használható”. Több iratcsomónál bizonytalan vagyok. Ezeket, külön polcokon, „talán” feliratú cédulával jelzem. Vannak olyan iratok is, melyeket nem polcokra, hanem kartondobozokba teszek. Például rutinszerű váltómegfizetési pereket. Ezeket valószínűleg nem veszem többé kézbe.

A napokban többször is átlapoztam egy vékony iratcsomót. Nem voltam benne biztos, hogy hová tartozik. A perben nincsenek irodalomközeli fordulatok és kanyarok, de érdekesek a szereplők. Egy kiadó és egy könyvkereskedő állnak egymással szemben. Más ilyen aktát (eddig) nem találtam. A Bécsben és Lipcsében működő Ralph Höger kiadó volt a felperes, és eredetileg egy zágrábi ügyvédet bízott meg, de ő átadta az ügyet a nagyapámnak, mert a becskerekai bíróság volt illetékes. A becskerekai alperes Hugo Reiss, akinek a főutcán volt könyvkereskedése. Német könyveket árult. 1935-ben vagyunk. Ekkor Ulica Kralja Aleksandra

(Sándor király utca) volt a főutca neve, és több könyvkereskedés volt mindkét oldalon. Én még nem voltam az élő becskerekiek között. Miután megszülettem, majd beléptem az olvasók közé, Tito marsall lett Sándor király helyett a névadó, és volt még könyvkereskedés a főutcán. Ha jól emlékszem, legalább kettő – az egyik magyar. Német könyvek már nem voltak kaphatók. Most, hogy egyre inkább író igyekszem lenni, nincsen többé könyvkereskedés a becskerekai főutcán. Nem jól időzítettem a dolgot.

1935-ben hét német könyv körül folyt a per. Ebből hatot két példányban küldtek Bécsből, egyet pedig egy példányban. A könyvek megérkeztek Becskerekre, de Hugo Reiss nem fizetett. 51 schil-

Bar: Fabrikanten

RECHNUNG Nr. 118/126 7201 WIRD am 6.12. 1935.

Firma Buchhandlung Hugo Reiss, Petrovitz/Sagalariu/Kr. Aleksandra 7 erhält vom

Ralph A. Höger-Verlag Leipzig-Wien, I. Biberstraße 22
Ostere-Boisrache-Kontor Wien B 12049

Anzahl	Anzahl von 211135	ausdr. Platznamen	Art.	Preis	Summe
2		Johanneske, Blauer	Kart.	5,30	10,60
2		" „Frauen	"	5,30	10,60
2		Spial „Verirrung	"	5,30	10,60
2		Dumacher, Lisa	"	5,30	10,60
2		DeWitt, Gatterley	"	5,30	10,60
1		Reiss „Marie Louise	Leban	17,75	17,75
2		Sellner, Und seine Tochter ...	Kart.	5,30	10,60
Porto und Verpackung				1/5% Post	3,15
Summe:				5,30	51,-
Zahlbar nach Erhalt.					
Post-Infobroschüre 583 vom 7.11.1935					

Zähler und Messer am Ausmachungs-, Eigentumsverfall nach § 455 B. G. B.

linggel tartozott. Egyik levelében a zágrábi ügyvéd megemlíti, hogy a becskerei kereskedő „könyvpiaci szakértő maszkja alatt tárgyalt” a bécsi-lipcsei kiadóval, de aztán nem fizette ki az 1935 decemberében leszállított könyveket. Hogy milyen könyveket küldtek a Kralja Aleksandra utca 7-es szám alatti becskerei könyvkereskedésbe, azt pontosan tudom, mert az áruszámla megmaradt az iratcsomóban.

A könyvek listáján csak a Chatterley név igazán ismerős számomra, viszont épp itt támadtak kételyeim. Nem vagyok igazán szakértője a világirodalomnak, de eddig abban a meggyőződésben éltem, hogy a *Lady Chatterley szeretőjét* D. H. Lawrence írta. A számla szerint „D,Orliac”. Az internethez fordultam, és kiderült, hogy egy másik könyvről van szó. Egy francia írónőnek eszébe jutott, hogy folytassa a történetet. 1934-ben Jehanne d’Orliac megjelentette a *Le deuxième mari de Lady Chatterley* című könyvét. Tehát: „Lady Chatterley második férje”. Minden jel szerint sikeres könyv volt. 1935 decemberében már eljutott Becskerekre egy német fordítás.

És innen könnyű folytatnom, mert Lady Chatterley második férjét magam is megismertem. János volt a neve, szürke szakállat hordott. Nem Becskereken találkoztam vele, hanem Floridában. Ez 1981-ben történt. Vendégtanár voltam a tavaszi szemeszterben a University of Florida jogi karán Gainesville-ben. János az egyetemi könyvtár egyik részlegét vezette. Valamilyen egyetemi fogadáson ismerkedtünk meg. A bemutatkozás után tapogatódzva váltottunk magyarra. Kiderült, hogy nincsen probléma, mert János első generációs bevándorló, valamikor a második világháború után hagyta el Magyarországot. Én pedig csak néhány hete jöttem el Újvidékről. Szóval tudtunk magyarul. Aztán azt is láttam, hogy nem csak mi ketten beszélünk magyarul Floridában. Április közepén János közvetítésével kaptam egy meghívót Illyés Gyula *Tüvé-tevők* című darabjának bemutatójára. Nyolc dollár volt a belépőjegy ára. A (floridai) Szent Erzsébet Magyar Iskola szervezte az eseményt. Januárban magam jöttem Floridába, áprilisban már velem volt a feleségem és két fiunk, de az idősebb akkor csak négyéves volt, a fiatalabb pedig csak két és fél. Nem voltunk még színházképes család. Mást nem ismertem, akivel meg tudtam volna osztani a meghívót. Most ideteszem:

János feltehetően ott volt. Most már csak azt kell megmagyaráznom, honnan tudom, hogy ő volt Lady Chatterley második férje. Egy kerti vendéglőben tudtam meg, az egyetem közelében. Munkaidő utáni rövid italozás közben két egyetemi munkatársa is így azonosította. Az egyik rendeléskor János bort rendelt magának, de az asztaltársunk ezt helytelenítette. Szerinte: „Lady Chatterley második férje csak whiskyt rendelhet”. Arra már nem emlékszem, hogyan történt a másik azonosítás. Amikor egyszer ismét kettesben, magyarul beszélve, magyarázatot kértem Jánostól, a rövid válasz ez volt: „baszogatnak”. Később más is kiderült.

Sok minden történt Jánossal. Sokat mesélt is. Lehet, hogy valamivel többet a valóságnál, de ha voltak is hozzátoldott részletek, ezek beleillenek a történetbe. Magyarországon újságíró volt, de szépprózát is írt. Ponyvaregényeket is. Aztán 1956-ban Bécsbe jött. Sok mindennel foglalkozott. Cirkuszban is szerepelt. Majd valahogy Angliába került. Azt hiszem, elmondta, hogyan, de erre már nem emlékszem. Viszont nagyon jól emlékszem egy epizódra a házasságkötése küszöbén. János egy angol nemesasszonyt vett feleségül. Így alakulhatott a Lady Chatterley-párhuzam. A nő érdekes embert keresett, János az volt. Amikor már jobban megismerkedtek, a hölgy családja befogadta Jánost egy London közeli nemesi házba. (Voltak ital melletti beszélgetéseink, amikor „ház” volt a megjelölés, volt, amikor „kastély”.) Itt született meg a végleges döntés, hogy frigyre lépnek. Minden tartalékát és ilyen-olyan bér munkát bevetve, János összehozott annyi pénzt, hogy vehetett egy értékes jegygyűrűt a menyasszonyának. Külön szobában aludt, a gyűrűt néha maga mellé tette az ágyba a feleség helyére. De egyszer a gyűrű legurult, és János nem vette azonnal észre. Kiment a fürdőszobába, és amikor visszajött, nem volt már egyedül a szobában. Az ajtón bejött a ház (vagy kastély) egyik kutyája, felnyalt a padlóról egy korábban leejtett kekszdarabot – és vele a gyűrűt is. Ez veszélyeztette a házasságot, de János mindent megtett, hogy megoldja a helyzetet. Egész nap kísérte a kutyát az udvarban, azzal a magyarázattal, hogy fáj a feje, és friss levegőre van szüksége. Közben reménykedett. Ürülékben. Ez keletkezett is, és János elemezte. Többször is, mert nem alakult rögtön eredmény. (Elfelejtettem megkérdezni, hogy kesztyűvel vagy csupasz ujjakkal böngészett.) Aztán valamelyik elemzés sikerrel járt. Utána János megmosta a gyűrűt, és így már csatlakozni tudott a nemesi elvárásokhoz. Házasságot kötöttek, majd néhány év múlva elköltöztek Floridába. Itt is szép házban laktak. Nem tudom, hogy János elmesélte-e valamikor a feleségének a jegygyűrűvel kapcsolatos bonyodalmakat. Egyszer meghívtak vacsorára, rokonszenves asszonyt ismertem meg. Azt hiszem, mulatott volna a történeten. Egyébként két kutya is volt a házban.

Voltak kérdések, melyekben János, a pesti férj, az angol nemes feleség, én mint vajdasági magyar és a vajdasági szerb feleségem mind egy oldalon voltunk – Amerikával szemben. Ide tartozott az aligátorok megítélése is. Ez nem elméleti kérdés volt. A floridai egyetem kampuszához tartozott egy kis tó is, és ebben tényleges aligátorok voltak. Láttam, hogy az amerikaiak (vagy legalábbis a floridaiak) más-ként látják őket, mint mi, európaiak. Amerikai szemszögből a rangjuk is más volt. Kimondottan rosszállással nézett rám egy kollégám, amikor szóba kerültek, és én „krokodilust” mondtam. Mintha egyszerűen ebet mondtam volna, mondjuk, vizsla helyett. Amikor ugyanezt a hibát egy titkárnő előtt követtem el (aki kevésbé érezte

a politikai korrektség fékjeit), komoly letorkolás következett: „krokodilus csak gyarmatokon van” – figyelmeztetett a hölgy. Azt persze tudtam, hogy Floridába érkezve más értékvilágba jöttem (ismét), de azt nem gondoltam, hogy az aligátorok kapcsán alakulhat más értéklátás. Mintha ott valamilyen Chatterley-szintű rangjuk lett volna. Olvastam egy egyetemi lapot (mely hetente háromszor jelent meg), ennek „Alligator” volt a neve. Így emlegették, de a teljes neve „The Independent Florida Alligator” volt – azaz a „Független Floridai Aligátor”. Tehát az aligátorok a sajtósza-
badsággal is kapcsolatba kerültek. A rögbicsapatot Florida Gatorsnek hívták.

Azt is láttam, hogy egy aligátortól félni sem igazán illik. (Krokodilustól esetleg még igen.) A tóból néha kimászott egy-két aligátor, de többen ekkor sem szakították meg a part menti sétát, csak megkerülték egy-két méteres ívben. A polgári jog egyik floridai szakértője etette is őket. Szendvicstarabkákat hajigált. Egyszer megkérdeztem a dékánt, hogy történtek-e balesetek, előfordult-e, hogy egy aligátor rátámadt valamelyik sétálóra. „Almost never” – vagyis „szinte soha”, mondta a dékán. Ez nem igazán nyugtatott meg. A tópartot kihagytam a sétákból.

Ezen a ponton teljesen egy véleményen voltunk Walter Weyrauch kollégámmal. (Lehet, hogy azért, mert európaiak voltunk.) Ő úgy látta, hogy a helyi többség gondolkodása valamilyen nemesi maszkot húz az aligátorokra. Ezt a párhuzamot használta, körülbelül úgy, mint a zágrábi ügyvéd, aki szerint a becskereki könyvkereskedő „könyvpiaci szakértő maszkja alatt tárgyalt”. Weyrauch már 1957 óta tanított a University of Florida egyetemen. Egyike volt a legismertebb tanároknak. Németországból jött az ötvenes évek elején. Beszélgetés közben néha németre váltottunk, és ilyenkor jobban megnyílt. Megtudtam, hogy beteges és valószínűtlenül sovány volt tizenkilenc-húsz éves korában – és ez nagy szerencsét hozott. Nem vitték el katonának. (Hitler hadseregében kellett volna szolgálnia.) Az egyetemen családjogot tanított, de foglalkozott jogszociológiai és jogelméleti kérdésekkel is. Nagyon érdekes (és több nyelvre is lefordított) monográfiát írt a román jogi szokásairól. Amikor Gainesville-ben voltam, tiszteletbeli tanárnak nevezték ki Frankfurtban. Erről hír is jelent meg egy floridai egyetemi újságban. Ott van a fényképe is, ezen úgy néz ki, amilyennek megismertem.

Weyrauch nem csak az aligátorokkal kapcsolatban használta a maszkpárhuzamot. Írt a jog és a maszk összefonódásáról is. A *California Law Review* 1978. júliusi számában közölt egy cikket *Law as a Mask – Legal Ritual and Relevance* címen. A különlenyomatokból két példányt is adott. Egyet ne-

Page 4

Weyrauch receives honorary diploma

by John Keefer

In a ceremony held in West Germany December 18, Professor Walter O. Weyrauch received his diploma of appointment as an honorary professor at the Johann Wolfgang Goethe University in Frankfurt Main, Germany.

The ceremony was the culmination of a lengthy procedure required by German Law involving an evaluation of his writings in English and German by two outside professors, a unanimous vote by the faculty, and approval by the University Senate and the West

German Minister of Culture. The final appointment was made by the minister who has supervisory functions comparable to the Florida Board of Regents.

kem, a másikat az apámnak szánta (miután szóba került, hogy az apám is jogász). Az olvasást halasztottam (mert valamilyen cikken dolgoztam egészen más témában), és aztán valahogy elmaradt. Később a különlenyomat is elkeveredett valahová (bár biztos, hogy nem dobtam ki). Viszont a napokban Becskereken voltam, és egy polcra előkerült az apámnak ajándékozott példány. A dedikáció pontosan jelöli a nevet: József Várady. Negyven év késéssel elolvastam. Azért is, mert most minden érdekes és izgalmas, ami maszkkal kapcsolatos. Mindenütt maszkot viselnek, maszkról beszélgetnek (vagy veszekednek). A párhuzamok is felértékelődtek.

Weyrauch írása tulajdonképpen továbbgondolkodás. Két évvel korábban egy másik jogtudós, Noonan kaliforniai professzor jelentetett meg egy könyvet *Persons and Masks of the Law* címmel. Noonan és Weyrauch szerint a jogalkotók és jogalkalmazók maszkokat húznak emberekre és érvekre, és ezzel eltávolodunk a konkrét emberektől. A szabályok világában ez elkerülhetetlen. A jognak határai vannak. Ezek valamennyire ugyan mozgathatók, de nem lehet annyiféle szabály, ahányféle ember van. Ha korábban elolvasom a cikket, felhívtam volna Weyrauch figyelmét Illyés Gyulára. (Nem úgy, hogy elviszem a *Tűvé-tevők* floridai előadására, hanem hogy lefordítom neki az *Óda a törvényhozóhoz* néhány sorát.) Ezekre a sorokra gondolok:

*Úgy volna jó a törvény, úgy egyforma hatályu,
ha akként gyártódnánk, mi emberek,
akár a vályog, mit a vályu
billiószám is egyformára vet.*

De hát ez nem lehet.

Valóban nem lehet. Mivel az emberek nem azonos vályogfigurák, szükség van képletekre/maszkokra, embertípus és magatartástípus szerint való eligazodásra, hogy ugyanazt a szabályt több emberre és több cselekedetre is ráilleszthessük.

De ez a szükség ürügyé is válhat. Kényelem is ihleti a maszkok használatát. Ez arra is esélyt ad, hogy mögötte ne azt ismerjük fel, aki ott áll, hanem akit fel szeretnénk ismerni. És újra meg újra megjelenik a kísértés, hogy magunk húzzunk maszkokat emberekre és érvekre, hogy így elrejtünk olyan emberi tulajdonságokat, részleteket és eseményeket, melyeknek egyébként külön figyelmet is szentelhetne a jog – de ha felfigyelne, az nem a javunkat szolgálná. Egy maszk segíthet. Aztán itt van az is, hogy a maszkok gyakran nem csak rejtetni vagy besorolni tudnak, képesek torzítani is.

Vannak bonyolult helyzetek. Thomas Jefferson történetét (azét, akiből amerikai elnök is lett) Weyrauch érdekes szempontból mutatja. Arról ír, hogy hogyan idomította a dolgokat egy maszk – a tulajdontárgy maszkja. Ezt a maszkot Jefferson élettársnője viselte. Sally Hammings volt a neve, 38 évig éltek együtt, hét gyermekük született. De Sally fekete volt. A XIX. század elején Virginia államban (ahol éltek) egy férfi nem vehetett feleségül fekete nőt. Viszont magánál tarthatta mint tulajdontárgyat. Weyrauch felveti a kérdést, hogy mit hozott itt a „tulajdontárgy” mint Sallyt fedő maszk. Nem csak rosszat. Nem volt már lehetetlen az emancipáció, de akkoriban (a XIX. század elején), a Virginiában érvényes

jogszabályok szerint, egy emancipált rabszolgát egy éven belül ki kellett utasítani Virginiából, vagy pedig el kellett adni. Az is pontosítva lett, hogy hova menne a vételár. A „literary fund”-ot, azaz az „irodalmi alapot” gazdagította volna. A „literary fund” egyébként az angol kultúrában alakult, és ott meg is maradt. D. H. Lawrence, a *Lady Chatterley* szerzője is kapott adományt a Royal Literary Fundtól. Szóval az emancipáció sem nyitott volna szép perspektívát Virginiában. Sally csak akkor maradhatott Thomas Jefferson élettársnője, ha tovább is hordta a „tulajdontárgy” maszkját – és ha Jefferson is elfogadja ezt a maszkot. Az embertelen maszk esélyt adott a közös magánéletre egy fekete asszonnyal, ugyanakkor Jefferson elmulasztotta, hogy megkérdőjelezen egy álarcot, mely embereket nemcsak a valóságtól, de emberi mivoltuktól is elválasztott. Azon is elgondolkodom, hogy adott-e Jefferson Sallynek jegygyűrűt (mert János adott) – és ha igen, ezt milyen maszk alatt tette.

Aztán itt van az *American Banana Co. v. United Fruit Co.* jogeset. 1907-ben hozott ítéletet az Amerikai Legfelsőbb Bíróság. Banánról volt szó – és pénzről. Ezzel kapcsolatban Weyrauch a szuverenitás maszkjával foglalkozik – és a jog lejáratásával. A United Fruit banántermeléssel és banánbehozattal foglalkozott, és sikerült monopolhelyzetet teremtenie New England területén. (A „New England” vagy „Új Anglia” kifejezés hat államot jelöl az Egyesült Államok észak-keleti részén, ezek között van Massachusetts is. Én is éltem ott körülbelül két évig, valószínűleg banánt is ettem – de az ember nem emlékszik mindenre.) Nagy sikere volt a United Fruitnak, de aztán jelentkezett egy konkurens. Az American Banana is létrehozott banánültetvényeket Dél-Amerikában, és versenytárs lett. Az ültetvények területe akkor Kolumbiához tartozott, ma Panama része. A United Fruit lépéseket tett – sok különböző lépést. Többek között megvesztegetett Costa Rica-i tisztségviselőket, és azt is elérte, hogy Costa Rica-i katonák betörjenek Kolumbiába és elfoglalják a versenytárs banánültetvényét. Az American Banana pert indított, és ez eljutott az Amerikai Legfelsőbb Bíróságig. A United Fruit oldalán nem nagyon volt igazság, de volt egy maszk. A szuverenitás maszkja. A bírói érvelés az volt, hogy nem lehet jogellenesen meggyőzni egy államot, hogy olyasmit tegyen, amit maga az állam helyesnek ítél. Mert Costa Rica szuverén állam. Tehát azt csinál, amit kívánatosnak tart. Nem a United Fruit a hibás.

Ma ez a maszk kissé visszaszorult a használatban. Továbbra is előfordul, hogy egy nagyhatalom (egy meggyőzött kishatalom révén vagy személyesen) betör valahová, banán (vagy inkább olaj) okán, de maszkot már nem a „szuverenitás”, hanem inkább a „demokráciateremtés” szolgált. Fejlett civilizációkban gyakrabban váltanak maszkot.

Weyrauch felteszi azt a kérdést is, hogy vajon a maszkokhoz való igazodás nem válhat-e részévé minden gondolkodásnak – és azt sejteti, hogy igen. Könnyíti a dolgokat és hasznot hoz a maszkok használata. Veszekedni is sokkal kényelmesebb, ha nem tényleges érveket, hiteket és tévhiteket, hanem maszkokat szidunk. Itt sok példa ugrik be. Volt néhány ismerősöm, akik zömmel Marxot használták maszkként. Van, aki ma is ezt teszi. Korábban úgy igyekeztek vitákat megnyerni, hogy az ellenfél érveire ráhúzták az „antimarxizmus” maszkját. Mert ha egy vitázó érvelése antimarxista, akkor csak annak lehet igaza, aki ezzel szembeszegül. Aztán a rendszerváltás után minden töretlenül folytatódtott. Csak most a „marxizmus”

lett az ellenfélre húzandó maszk. Aki mást mond, mint én, az marxista. A Marx-függőséget nem törölte el, még csak meg sem ingatta a rendszerváltás. Valószínűnek tartom, hogy ezek a vitázók személyesen nem olvastak Marxot. Így az illendőségnek nem alakulnak árnyalatai, zavartalanul lehet ugyanazzal a rutinos mozdulattal elővenni az „antimarxizmus” és „marxizmus” maszkjait. És nem könnyű abba hagyni. A maszk-inger maszk-függőséget eredményez. Ezekben a napokban (néhány héttel az amerikai elnökválasztások előtt) olvasom, hogy Trump és Biden leginkább azzal magyarázzák rátermettségüket az elnöki posztra, hogy bábnak mutatják az ellenfelet. Trump szerint Biden a szélsőbal bábja, Biden szerint Trump Putyin bábja. És ilyen persze nem csak Amerikában van. Pesten látom, hogy több Orbán-kritikus írásban kulcsszerepet kap az állítás, hogy Orbán Putyin-báb. És így már célba értünk. Ugyanakkor több jobboldaliként jelzett szerző írásaiban erős Soros-függőséget látok. Nagyon egyszerű azt mondani, hogy valami azért nem igaz, mert egy „Soroshoz kötődő”, vagy „Soros-hálózathoz kötődő” ember mondja. És aki megszokja ezt az érvelést, lassan már nem is tud Soros nélkül gondolatokat felvezetni. Soros-függő jobboldali vitázó lesz. A maszkok alatt és maszkok ellen vitázók, bírálat felé indulva, rendszerint csak szidásig jutnak el. Ez nem igazán képes módosítani a rokonszenvezők és ellenszenvezők arányát.

És olyan is van, hogy nem érdekből, nem azért, hogy megnyerjünk egy vitát, hanem megszokás révén ugrik be itt is, ott is, a skatulyázás. Nemrég mondtam egy pesti ismerősömnek, hogy azon töprengek, nem jutott-e oda a Ferencváros fociklub, ahol manapság a tünőfélben lévő szerémségi szórványmagyarság tart. Mert a Ferencvárosban sem nagyobb a magyarul még beszélők aránya, mint a Szerémségben. Az ismerősöm rögtön reagált. „Most azon gondolkodom – mondta –, hogy ez jobboldali vagy baloldali észrevétel.”

Maszkokról tépelődve az is eszembe jut, lehet, hogy most fordulópont közelébe értünk. Mert átalakulhat a maszk-látás, miután odajutottunk, hogy körülöttnünk mindenki maszkot visel. Az új helyzet jogi álláspontokat is megingathat. Az Emberi Jogok Európai Bíróságának ítéleteit is. Azokra a döntésekre gondolok, melyek kimondták, hogy a burka vagy nikáb tiltása nem sérti az Emberi Jogok Európai Egyezményét. Nem egyszerű itt döntésre jutni. Körülbelül tíz évvel ezelőtt, amikor még Atlantában is tanítottam, volt a hallgatók között egy törökországi diáklány. A külkereskedelmi választottbíráskodás tantárgyat is hallgatta. Viták során többször elmondta, hogy a választottbírák között aránytalanul kevés a nő, Törökországban különösen kevés. Ő szeretett volna az lenni. Gyakran tett fel kérdéseket. Egyébként igen testhezálló szoknyát hordott, de burkát is. Én a burkát hátrányként éreztem, mert rossz a hallásom, ajakmozgás követése nélkül nehezebben értem, hogy mit mondanak. A diáklány viszont többször is elmondta (és ezt biztos, hogy hallottam), mennyire örül, hogy Amerika szabad ország, mert itt az egyetlen is hordhat burkát, míg Törökországban ez (legalábbis az egyetemen) tilos. Ez egy kicsit megzavarja a burkára húzott maszkokat. Európai országokban többször liberális politikusok is támogatták a burkaviselés tiltását vagy korlátozását, azzal érvelve, hogy a nők elnyomása és lealacsonyítása hozott burkát és nikábot, és ha a muzulmán nők még nem tehetik meg, hogy maguk lázadnak, segíteni kell nekik, ezért van értelme a burka és nikáb betiltásának. Viszont a török diáklány ezt nem így látta. Szerinte a muzulmán Törökország

gátolja, de Amerika támogatja az ő szabadságát – pontosabban azt, hogy burkát hordjon az egyetemen is. Tovább bonyolítja a dolgokat, hogy a burkaellenes liberális érvelést követve ezen a ponton Törökország (és nem Amerika) van a liberális oldalon, mert Törökország tiltja (az egyetemeken) a burkaviselést. És aztán itt van az is, hogy nem csak liberálisok állnak ki a burka ellen. Színre lépnek durván jobboldali szereplők is – persze más érvekkel. Amikor 2019 augusztusában Hollandiában is burkatilalmat vezettek be, lelkesen reagált Geert Wilders, a bevándorlásellenes holland Szabadságpárt (PVV) vezetője, aki már 2005-ben javasolta a tilalmat. Twitter-üzenetében Wilders ezt mondta: „Végre! Mert ez a mi országunk. Ha burkát szeretne viselni, éljen Szaúd-Arábiában vagy Iránban.”

Aztán vannak olyan érvek is, melyek szerint a burkaviselés a terrorizmus elleni harc eszköze (mert burkával könnyebben rejtegetheti azonosságát egy terrorista). Ez az érv azonban nem csak vallási maszkokra terjed ki. Lehet, hogy ez eszébe jutott a holland törvényalkotóknak, és így Hollandiában tilos a símaszk és motoros bukósisak viselése is középületekben. A közvitában megjelennek keresztény (vagy néha inkább kereszténykedő) érvek is. Aztán asztalra kerülnek olyan megokolások, melyek (támogatva a burkaviselést) a vallási szabadságra és a különbözőséghez való jogra támaszkodnak.

Szóval különböző maszkok kerülnek a burkára: vallási szabadság, terrorizmus, egyenlő jog a különbözőséghez, iszlám fundamentalizmus, a nők egyenjogúsága, más is. És maszkháborúban nehezebb pontosan látni, hogy melyik a mi oldalunk. Az Emberi Jogok Európai Bírósága igyekezett valamennyire finomítani a maszkra húzott maszkokat. Lehet, hogy néhány bíró olyasféle nyűgöt sejtett felgyülemelni, mint amilyet Fernando Pessoa portugál költő éreztet nyolcadik angol szonettjében. Ez (Várady Szabolcs fordításában) így indul: „Hány maszk és maszk a maszk alatt a lelkünk ábrázatán!...” A jog ábrázatát is gyakran fedik maszkok és maszk alatti maszkok.

Az *Affaire Dakir c. Belgique* ügyben az Emberi Jogok Európai Bírósága úgy döntött (2017-ben), hogy nem sért emberi jogokat a Belgium által bevezetett burkatiltás. (Néhány más ügyben is ez volt a döntés.) A kérelmező, Fouzia Dakir asszony úgy látta, hogy a belga jogszabály sérti az Emberi Jogok Európai Egyezményének 8. és 9. cikkét, melyek szerint mindenkinek joga van hozzá, hogy magán- és családi életét tiszteletben tartsák, és joga van a gondolat-, lelkiismeret- és vallásszabadsághoz is. A vallásszabadság pedig a 9. cikk szerint azt is feltételezi, hogy egy vallási meggyőződést nyilvánosság előtt is kifejezésre lehessen juttatni. Dakir asszony álláspontját néhány civil szervezet is támogatta. A Liberty szervezet felhozta, hogy a belga jogszabály szembeeségül a pluralizmus és vallási szabadság elveivel. A Bíróság mérlegelt, latolgatott. A tiltásban végül mégsem látott arányt elvesztést. Az ítélet 49. pontjában arra a megállapításra jutott, hogy az elfogadott belga törvény célja a közbiztonság, a férfiak és nők egyenlősége, valamint a társadalomban való együttélés megvalósítása. Mérlegelte a kérelmező érveit is, de úgy látta (például az 56. pontban), hogy Belgium igyekezett biztosítani a társadalmi kommunikációt és „a társadalomban éléshez szükséges emberi kapcsolatok létrehozását” (*l'établissement de rapports humains indispensables à la vie en société*).

Lehet védeni és lehet vitatni ezt az ítéletet. Ezt most elkerülöm. De felteszem a kérdést, hogy marad-e alapja a tiltásnak, amikor mindenki maszkot visel. A

burkaviselés valóban nehezítheti a társadalmi kommunikációt. De maradhat-e burkatiltás, amikor mindenki ilyesmit hord? Sőt, amikor kötelező ilyesmit hordani.

Nem tudom, eljutottunk-e az igazságig az Affaire Dakir c. Belgique ítéletben. De ha el is jutottunk, itt van az a tény, hogy nem csak az embereknek, az igazságoknak is van élete. Gustave Le Bon erről könyvet is írt. *Az igazságok élete* magyar fordításának 13. oldalán ez áll: „... az emberi igazságok úgy fejlődnek, mint minden egyéb természeti jelenség. Születnek, nőnek és hanyatlanak” (Benedek Marcell fordítása).

És mi lesz a maszkokkal (és a maszkok igazságával)? Aranykorban vannak, de gyakran éppen aranykor előzi meg a hanyatlást. A szerepfolytatást veszélyeztetheti a felismerés – és mostanában egyre többet tudunk meg a maszkokról. Állandóan hordjuk őket, ma már mindenki tudja, hogy maszkok alatt nehezebb a lélegzés és elhomályosodik a szemünk. Elbizonytalanodunk a lépcsőkön.

Most, hogy az új mindennapokban figyelni kezdünk a maszkokra, lehet, hogy ez az érdeklődés a gondolati maszkokra is kiterjed. Köztudatba kerülhet, hogy ezek is zavarnak. Így talán többen lesznek, akik a személyekre és gondolatokra húzandó maszkokat nem teszik többé maguk mellé az ágyba, a hitves helyére, azt tervezve, hogy a közeljövőben majd fel is mutatják valamelyik hitközösségben (mint ahogyan ezt János tette a hitvesének szánt gyűűrűvel). Illyés Gyula még biztos volt benne, hogy az emberek nem úgy gyártódnak, mint a vályog, melyet a vályú billiószámra egyformán vet. Ez továbbra is így van, de ha gondolatok és emberek maszk alá lesznek vonva, akkor (ha nem is vályúban gyártódtunk), gondolatainkkal együtt hasonlítani kezdünk az azonos vályogdarabokra. Vagy legalábbis vályogbábú típusokra, mint amilyen például a „tulajdontárgy” (emberekre vonatkoztatva), vagy a „komcsi” vagy „munkahelyteremtő”, „balliberális”, „Putyin-báb”, „Soros embere”, „demokráciateremtő”, „nemzeti” vagy „nemzetietlen”. E maszkok révén nem születnek ugyan azonos vályogdarabok, több változat alakul, de milliószor kevesebb, mint ahány tényleges ember van. Az ilyen maszkokat sem kockázatmentes lehúzni. Amíg jelmezek szerint illik eligazodni, vagyis amíg uralmon vannak, lehet, hogy a lehúzásért valamilyen bírságot is el kell túrnunk. De a testi egészségünk nem lesz veszélyeztetve, ha leveszünk egy maszkot, hogy lássuk, ki is (vagy milyen gondolat) áll mögötte. Szellemi egészségünk pedig erősödhet is. Sokan még félnek lehúzni a gondolati maszkot, de talán ez is kezelhető lesz, ha a félelemkészetünkől többet költünk más veszélyekre, például aligátorokra, klímaváltozásra vagy az értelmiség fogyására.

Szóval jó lenne, ha most, amikor az arcmaszkok elkerülhetetlen témává váltak, elgondolkodnánk azokon a maszkokon is, melyek nemcsak az arcunkat, hanem a mondatainkat és életünket is egyre inkább fedik. Nem tudom, hogy milyen eredményt hoz majd a gondolkodás. Választ még nem látok a kérdésre, csak egy válszborítékot. Feltehetően bekerül majd valamilyen válasz, de ebbe betekintésem még nincsen. Viszont elértem a szövegem végéig, és ha felkelek, nem hagyhatom a borítékot az asztalon. El kell valahová helyeznem. A „használható” cédulával jelzett polcra szeretném feltenni, de nem merem. A „talán” polcra teszem.

JÓZSEF ATTILA NÉHÁNY ÁLMÁRÓL

Képzlet és kognitív szerkezet

Szántó Judit, a költő élettársa 1948/49-ben írott *Emlékezésében* „idéz” (valójában: fölidéz) négy álmodást.¹ Ezek, az elbeszélés sorrendjében, az alábbi szövegek:

1. álom: „Egy erdő közepén odvas fa vagyok, se menni, se kiáltani nem tudok. Edith sétál a fák körül, tenyerében pénzt csörget, nevemet mondja, éneklő hangon: Attila, Attila, a pénz kell neki, nem én és sír.”

2. álom: „Egyedül vagyok egy nagy házban, sötét folyosókon indulok rengeteg ajtón keresztül egy szobába. Nem látok semmit, de tudom, hogy a szoba közepén egy létra áll. Fellepek, az összes fokokon át a tetejére jutok, a létra imbolyog alattam, nincs mibe kapaszkodjam, kétségbeesésemben kiáltok, nincs hangom, zsebembe nyúlok, gyufát keresek, meggyújtom. Serceg, tudom, hogy ég már, egy egész skatulya gyufát használtam el, tudom, hogy ég, csak nem látom. Jaj, nem látok semmit.”

3. álom: „Egy sziklafalon, ahol semmi kapaszkodó nincs, egy hatalmas karosszékekben ül egy nő fekete, dús redőzetű ruhában, felém nyújtja a kezét, előbb az egyiket, esernyők hullanak ki belőle, csapódva ütődnek le, ahogy zuhannak a mélybe, majd a másik karjából ugyanúgy, megállás nélkül. Nem tudok hozzájutni, ő sem hozzám.”

4. álom: „Oszlopos csarnokon keresztül elindulok, valami rendkívüli dolog fog velem történni. Valakivel találkozom, akire nagyon vágyom. Valami férfi jön nesztelenül felém és csak annyit mond, hogy tovább mehetek, várnak. Rengeteg oszlopok, s megyek, szinte repülök. Ott áll egy férfi, a Herceg. Int felém és az álom megszakad.”

Az elbeszélés sorrendje föltehetően nem egyezik az álmok keletkezésének időrendjével. E pillanatban még sem a relatív, sem az abszolút kronológia nem állapítható meg. Annyi csak a bizonyos, hogy 1934/35 körüliek.

Juditnál okosabb, mélyebben gondolkodó és jobban író szemtanúja a költő életének volt; ezt nem lehet és nem érdemes tagadni. De olyan, aki oly hosszú ideig, oly közelről, az intimításokat is megtapasztalva ismerte, mint ő, nincs más. (József Jolán is csak a gyerekek Attilát ismerte igazán; az önállóul, saját külön életét élő „felnőtt” embert már csak kívülről és távolról figyelhette. A legérzékenyebb „szeizmográf”, az okos, intelligens és mélyen empatikus Vágó Márta pedig túlzottan rövid időt tapasztalhatott meg, s később, a szerelem fölmelegítése idején már – sok ok miatt – nem értette, nem is érthette. S elmondható, minden barát, minden jó embere csak egy-egy, többnyire rövid időre került olyan helyzetbe, hogy jó megfigyelő, jó „tanú” lehessen.) Szántó Judit helyzete tehát speciális volt, ő az álmából fölriadó költő álombeszámolójának is közeli és autentikus tanúja lehetett. Álomleírásai persze nem lehetnek olyan túpontoságúak, mint például egy autográf lejegyzésű vers szövege, amelyben minden szónak, jelnek meghatározott és megváltoztathatatlan helye és sorrendje van. Ezek az álomleírások bizony emlékezés eredményei, másodlagosak. Nem maga az álmodó jegyezte le őket, hanem az, akinek akkor mindjárt elmondta őket a költő, s a lejegyzésre nem is azonnal került sor, hanem csak ké-

¹ Szántó Judit: *Napló és emlékezés*. Sajtó alá rend. Murányi Gábor. Budapest, Népművelési, 1986, 109.

sőbb, évtizedes időtávoból. Óhatatlanul fölmerül tehát a kérdés, ezek az álomleírások komolyan vehetők-e, elég pontosak-e ahhoz, hogy vallatóra foghassuk őket. Az álom és a műalkotás, például egy vers megalkotottsága azonban más jellegű. Az a lelki folyamat, amely álmot eredményez, eleve képlékenyebb, mint egy vers, s ennek a képlékeny lelki entitásnak az utólagos verbalizációja csakis hozzátétőleges lehet. Ami fix benne, az csak a szereplők, a történés és az „eredmény” – egy álomnak csak *struktúrája* (s abból fakadó hangulata, „élménytartalma”) van, pontos szövege nincs. Nem nyelvi természetű, a képesség dominál benne, az álom elbeszélője ezt a képiséget „fordítja le” beszélt nyelvre. Ilyen értelemben tehát József Attila elbeszélése ugyanolyan „fordítás”, mint Szántó Judit álomleírása. Sőt utóbbinak igazában könnyebb dolga volt, ő csak egy már „lefordított” szöveg földézője kellett legyen. Az álom szerkezetét pedig – a szituáció és az álom hangulatának hatása alá kerülve – nyilván lényegi pontossággal adta vissza. S ennyi nekünk elég is. Az álomfejtés ugyanis – bármelyik módszer szerint zajlik is – *nem* stíluselemzés.

Ám itt újabb kérdésbe ütközünk bele. Van-e, lehetséges-e autentikus álomértelmezés, álomfejtés? Vagy minden ilyen kísérlet nem egyéb egy örök emberi élménytapasztalat makacs, de végső soron irreális elaborációjánál? Az emberi történelem e téren is rengeteg olyan kísérletet produkált, amely józan ésszel nem igazolható, amelynek irracionálisítása nyilvánvaló. Az álom érdekes, mert szeretnénk magunkat megismerni, megérteni, és/vagy szeretnénk megsejteni jövőnket is. Ez az ősi és alighanem „örök” emberi vágy belkötö az álomértelmezést egy szélesebb körű és, úgy látszik, mindig újratermelő, nagy misztikus összefüggésrendbe. Egy időben és térben lezárhatatlan mentális kontinuumba. De minden ilyen jellegű tapasztalat ellenére bizonyos, az álom, mint minden lelki jelenség, valamiképpen értelmezhető, az ész által megközelíthető. S tudjuk is, az ilyen kísérletek némelyike eredményhez vezetett. Olyannyira, hogy Sigmund Freud nevezetes álomfejtő könyve, a *Die Traumdeutung* (1900) nemcsak sikeres könyv lett, de egy új diszciplína, az úgynevezett pszichoanalízis alapműve is. S bár a lelki jelenségeknek az a metaelmélete, amely Freud nevével összeforrt, kezdettől máig ellenvetéseket is kivált, és – egyáltalán nem mellékesen – sokféle értelmezési irány elindítója, inspirálója lett, „valami van benne”. Valamit, ami lényeges, racionálisan ír le.

Az álomértelmezés igénye tehát nem ördögtől való. Megkísérelhető.

*

Az álomfejtés, ismételjük meg, általában vagy lélektani szempontú, úgynevezett traumafeltáró művelet (s mint ilyen, egy terápia része), vagy – ősi vágyakat kielégíteni hivatott – jósló, jövőt ambicionáló irracionális aktus. Utóbbit *ab ovo* elvethetjük; művelése az igénykielégítő üzleti/piaci szférába tartozik.

A lélektani szempontú megközelítés, bár legitim eljárás, most szintén nem érdekes számunkra. József Attila „lelkét” annyiféle értelmezés közelítette már, hogy jelen pillanatban fölösleges volna egy újabbal előállni. E cikk álomértelmezése, szándékoltan, más jellegű.

A kérdés az, mire lehet ezekből az álmokból következtetni?

Itt újabb kényszerű kitérőt kell tennünk.

Az álmok ugyanúgy az agyban képződnek meg, mint az ébrenlét állapotában az érzelmek, gondolatok. De az álmot alkotó motívumok összerendeződését, potenciális narratívába szerveződését nem a tudat, vagyis a tudatos én végzi, hanem a föllazuló tudat fegyelmező ereje alól ki- és fölszabaduló tudattalan. Ám a tudattalanban, tudatosságra nem jutva, ugyanannak az emberi világnak (eseményeknek, dolgoknak, dolgok közötti logikai relációknak) a percepciója rakódik le és raktározódik el, mint amely az ébren lévő emberé is. Igazában nem két élet van, hanem csak egy, de ez az egy a mindennapi élet erőterében óhatatlanul széthasadozik, törmelékké válik – a tudatnak ezt a törmeléket kell egységes, koherens egészé szerveznie. Az álomban ez a parancs nem érvényesül, s így a „törmelék”

elszabadul, saját hallgatólágos percepciója logikáját leképezve önállósul. Hogy a törmelék kaleidoszkóp-szerű összeállítását, „rendjét” az álom idején és közegében az érzelmi lelki háztartás aktivizálja, nem kétséges. Ebben Freudnak és követőinek igaza van. De ez az érzelmi dinamika csak a világ addigi percepciójának készletéből dolgozhat, s csak olyan kognitív szerkezetben jelenhet meg az eredmény, amely az egyén megismerő képességeiben van adva. A készlet, amely az egyén rendelkezésére áll, maga is kettős szerkezetű; összeadódik benne a tudatos és a „hallgatólágos”, nem tudatosult percepció. A logika képlete azonban ugyanaz az egyénspecifikus képlet. Azaz a törmelék összerakása az álomban ugyanúgy két adottságra épül. A valóságos (vagy a valóságosnak az elképzelt, „észlelt”) tárgyi-dologi elemeinek készletéből és az egyénre jellemző logikai kombinatorika minőségéből, teljesítőképeségéből. Az álom – mint a költészet is – valóságteremtés. Az összeadódó percepció anyagából, az agyi „generátor” révén.

Most az érületi dinamikát figyelmen kívül hagyhatjuk – részben azért, mert erre vonatkozóan a kutatás már sok mindent összehordott, részben azért, mert ez az adott szituációból folyóan evidens. Álomból az ember sírva, nem a boldogságtól riad föl... Számunkra ennél sokkal érdekesebb az a *kognitív szerkezet*, amely az álomban, vezérlő ideológia nélkül, mint fölszabaduló tapasztalat mutatkozik meg. Mint *logikai reláció*. De nem absztrakt módon, mindentől elvonatkoztatva, hanem – mint a valós életben is, a költészetben is – konkrét, érzéki alakban. A tapasztalatot elrendező logikum éppen ezáltal leplezi le önmagát, s mutatja meg a szimbolikusban a ténylegesen ható, gyakorlati kogníció irányait és lehetőségeit.

*

A négy, Szántó Judit lejegyezte álom valamikor 1934/35 körül történt, a Rapaport/Gyömrői analitikusváltás körüli időkben. József Attilának ekkor új analitikus kellett – kellett valami „megoldás”. Ez közvetlenül utal pszichológiai jellegű válságára. De hogy mi volt e válság – lelki – oka, igazában nem tudja megmondani az irodalomtörténet-írás, csak általánosságokat tud mondani. S ami a két analitikus vélekedéseiből „átjön”, az is inkább ködösítés, mint valóságos diagnózis. A régi anekdota jut az ember eszébe, tudniillik az, amely szerint a nagyképűsködő orvosi konzílium egyik tagja, a szókimondó orvostanár így szólal föl: „Csatlakozom az igen tisztelt kolléga urak véleményéhez, én sem tudom, hogy mi a beteg baja.” Ez a helyzet, azt kell mondanunk, az eddigi kutatási irányok révén törvénytisztító; a „lelki” dolgok önmagukban nehezen értelmezhetők.

Az alábbi elemzésorozat, mellékesen, ezen a ponthelyzeten is javíthat. De legalábbis értelmezhetővé teszi ezt a válságot.

*

Első álom. Már szerepel benne Gyömrői Edit, azaz analitikusváltás után vagyunk, az álom az új analitikus terápiás gyakorlatára reflektál. A kaleidoszkóp minden darabkája egyedi-leg reális, pontosabban realitásdarab. Az erdő, a fa, az álmodó én, az analitikus (akit persze csak keresztnevével identifikál), a tényérben csörgetett pénz, majd az analitikus és a páciens „üzleti” viszonya, a pénzzel szimbolizálva. A realitásdarabkák kombinációja azonban eltér a hétköznapi narratívákból ismerttől. Több nem konvencionális azonosítás van benne. Az én odvas faként azonosítja magát, s ennek az „odvas fának” két attribútuma is nem konvencionális: sem menni, sem kiáltani nem tud. Hogy egy fa sem menni, sem kiáltani nem tud, persze természetes; a fák nem szoktak járkálni és kiabálni. Ez a két attribútum mégsem értelmetlen, hiszen a fa és az én előzetes azonosítása már megtörtént. A fa az én szimbolikus alakmása, azaz az én mozgás- és beszédképtelen. Ez az azonosítás tehát az én és a helyzet szimbolikus identifikációja. Akár egy versben is előfordulhatna. S hogy itt szimbolikus identifikáció zajlott le, jelzi a fa meghatározása is. Ez a fa „odvas”, s mint ilyen, szerves szemantikai egységet képez a másik két negatívummal, a járás- és be-

szédképtelenséggel. Ez, ha szimbolikusan is, nagyon negatív önmeghatározás. Az *én* odvas-korhadó fa, amely cselekvés- és kommunikációképtelen. Az álom azt kommunikálja, hogy az *én* pusztuló, és kommunikációra képtelen. Ez eddig egyáltalán nem „értelmetlen” diagnózis, csak éppen nem fogalmilag, hanem képekben van elbeszélve. Ez képi logika. Az analitikus, Gyömrői Edit föltűnése ebben a kontextusban egyszerűen reális és szimbolikus. Reális, mert egy analitikus is megfordulhat az erdőben, s szimbolikus, mert „Edit” itt szimbolikus térbe lép be. Nem erdőjáró turista, hanem az *én*-nel üzleti viszonyba lépő szereplő. Méghozzá aktív, kommunikáció-kezdeményező szereplő, aki meg is szólítja az ént: „Attila, Attila”. Ez a szerep akár pozitív szerep is lehetne, a megjelenített szerep azonos is lehetne az analitikus definíció szerinti, reális szerepével. De az álom szerint nem az, Editnek a pénz kell, nem a megszólított *én*. Hogy ez hibája-e az analitikusnak a reális térben, vitakérdés lehet – itt, az álom kontextusában negatívum; az analitikus magatartása nem kongruens az *én* vágyaival. Kielégítetlenül hagyja azokat.

A logika a szimbolikus reprezentációban is jól fölismerhető, világos. Az öndiagnózis, logikai szinten, pontos. Az *én* problémamegoldó képességének pusztulása és/vagy elégtelensége van benne kimondva. De mindez nem fogalmi nyelven, hanem képekben, képi logikával elbeszélve. Ez a képi logika készítette sírásra az alvót, s ezért kellett őt fölébreszteni rossz álmából.

Hogy ez a történeti szituáció eredménye-e, avagy a személyes kogníció elégtelensége, arra még vissza kell térnünk.

Hogy József Attila álmában is sírással reagált erre a képi öndiagnózisra, az azt mutatja, a diagnózist álmában is „megértette”, érzékelt a benne megjelenő negatív fölismeréseket. Az álomban is ugyanaz a realitást szimbólumokba átfordító kogníció figyelhető meg, mint ami a költészetben is tetten érhető. A scenika (erdő, fák, bánat vagy/és sérelem) egyébként József Attilánál versben is fölhasználásra került – az álomlogika tehát nincs nagyon távol a verslogikától. József Attila úgy álmodott, ahogy verset is írt, az elvont összefüggéseket képekbe átfordítva, képpé változtatva.

*

Második álom. Ez még érdekesebb, mint az első álom. Nincs benne konkrét, azonosítandó személy, nem a valakihez való viszony húzódik meg az álom mögött. Egyetemesebb relációval szembesül az álmodó. A tárgyi világ, amely körülveszi az *én*-t, a reális világ tárgyaiból áll össze: nagy ház, sok szoba, létra, gyufa – és mindennek ellenére sötétség. Hogy itt megint a szimbólumok szférájában mozgunk, az nemcsak az összképből mint egészből derül ki, de a különben vaskosan reális létra speciális helyzetéből is. Ez a létra ugyanis a sok szoba egyikében áll, kitámasztás nélkül, azaz valójában a levegőben állva, s valahová a magasba (az égbe?) vezet. A létra vége, főső foka nem vezet el semmi fix helyre, a nyitott térbe ível, zárókó vagy bármi konkrét, megfogható cél nélkül. Ez a létra az álom központi motívuma, a végtelen magasságba ível. Nem egyedi képzet, van irodalmi előzménye, például „Jákob létrája” vagy a kuplébeli tűzoltók létrája, amelyen fölmászva a tűzoltók eltűnnek valamely (szabadságszimbolizáló) ablak mögött. De ha ez a létra nem is egyedi képzet, egyéni helyzetet szimbolizál: a magasra törést és az ingatag helyzetet. A létra, amelyen az *én* fölmászik, inog. S szimbolikus a nagy ház és a sok szoba is, amelyet be kell járni. Voltaképpen ez is egy *locus communis* képi vetülete, valami rejtőzőnek a keresése. A mitológiai labirintus vagy Franz Kafka novellája, esetleg a Balázs–Bartók szerzőpáros *Kékszakállú herceg vára* (és sok más mű is) e felé vezet. S megvilágosító szerepű a sötétség is: a sötét házban, a sötét szobában a létrán fölfelé mászó *én* alatt a létra inog, s a létrát sötétség veszi körül. Újra s újra gyufát kell gyújtani, s egy egész skatulya gyufa sem elég a szükséges világosság megteremtéséhez. Az álom szimbolikája kettős: a rejtettség keresése és a magasra törés. Mindkét elem könnyen s viszonylag pontosan dekódolható. A világ mint rejtély megértésének keresése, és

a megértés magasba, fölfelé vezető útja ott van az álom logikájában. Mindez a gondolkodó és a költő előtt álló nagy intellektuális feladat projekciója, szimbolikus kivetítése. A logika világos, a képiség kifejezőereje nagy. E képi dimenzióban kirajzolódik az *én* egyéni szubjektív helyzete is: „a létra imbolyog alattam, nincsen mibe kapaszkodnom, kétségbeesésben kiáltok, nincs hangom, zsebembe nyúlok, gyufát keresek, meggyújtom. [...] tudom, hogy ég, csak nem látom. Jaj, nem látok semit.” Ez, képből előadva, válságleírás, az én nagy válságának leírása. De ez, bármily meglepő is, nem lelki válság, amely terápiát, pszichiátereket és/vagy analitikusok segítségét igényli: ez a kogníció *történeti ellehetetlenüléséből* fakadó válság; a megismerés történeti lehetőségei szűkültek be. Az én változatlanul magasba tör, ezt tudja is magáról, de a „létra imbolyog”, „kapaszkodó nincs”, és sem a segítségkérés, sem a fények gyújtása nem elégséges. A képek sorozata általánosít, a specifikáció (az álomban) elmarad, de éppen ezért s éppen így válik fölismerhetővé az *orientációs válság* kiterjedése, átfogó, mindent magába vonzó jellege. Ez jóval több, mint politikai válság, ez átfogó válság. S csak mint ilyen válik destabilizáló lelki problémává.

„Nyugtass meg”, mondta persze Juditnak, de ezt néhány nyugtató szóval nem lehetett elintézni. Az *én* pedig a válságot a képi dimenzióban is csak kifejezni tudta, megoldani nem. Itt lapul meg az a *kognitív disszonancia*, amely megmagyarázza a kései József Attila föloldhatatlan kettősségét: az utolsó éveket a nagy versek megalkotásának és az „életproblémák” megoldhatatlanságának egyidejűsége jellemezte. És ez a kettősség egymást kiegészítő, átjáró és alakító, mondhatnánk komplementer kettősség volt.

Az álom itt magyarázat, autentikus öninterpretáció. Belevilágít a „műhelybe”, és anticipálja a közeli jövőt. Az intellektuális erő és a történeti lehetőségek széthasadása immár adottsággá vált. Az intellektus önmagában nem tudja legyőzni az alakuló külvilág erőit.

*

Harmadik és negyedik álom. Ezek az előbbieknél rövidebb és súlytalanabb álmok – az sem kizárt, hogy Szántó Judit memóriája önkéntelenül is megcenzúrázta, rövidebbre vágta a szövegeket, mindkettő ugyanis az ő szerepével is összefüggött. Mindkét álom – áttélesen, kódolva – a szexualitással is kapcsolatos. A szexualitás azonban mindkét esetben rejtett, semmi közvetlen, direkt utalás nincs benne a szexusra, de az jellemző, hogy maga József Attila így értelmezte saját álmát. A harmadik álom egy sziklafalat idéz föl, amelyen – hol? – egy karosszék van, abban egy dús redőzetű ruhájú nő ül, és kezéből esernyők hullanak alá. A kép nem igazán plasztikus (a sziklafalon ülni nem lehet, legfeljebb a fal tetején), de lehet, hogy ez csak a lejegyző fogalmazási sutasága. (Bár maga József Attila – 1933-ban, versben – azt írta: „Itt ülök csillámló sziklafalon” [ami Judit verzióját erősíti], de ez a szöveg-párhuzam sem változtat a lényegen: a fal függőleges, ülni csak a fal tetején lehet. Azzal mindenesetre érdemes számolni, hogy József Attila így látott.) Az esernyő viszont egyértelműen Juditra utaló attribútum – ő ugyanis esernyőkészítéssel (is) foglalkozott. Ezt, az álomról beszámolva, maga József Attila is Juditra valló utalásként értelmezte. Ha ez így van, márpedig minden jel szerint csakugyan erről van szó, akkor a karosszékben trónoló, magasan fönt elhelyezkedő Judit megjelenítése az élettársak egymástól való *távolságát* hangsúlyozza. S még valamit. Judit fönt trónol, s lefelé hullajtja az esernyőket, amelyeknek készítése, tudjuk, megélhetésük igen fontos forrása volt. Az egymáshoz való közeledés lehetetlensége ezt az aszimmetrikus (s József Attila kiszolgáltatottságát tükröző) viszonyt negatív indexszel látja el. Ez bizony szociológiai, s nem szerelmi viszony. Az álomban, a maga képi logikája révén, ez az összefüggés manifesztálódott. Az összefüggés kognitív tartalma aligha lehetett újdonság József Attila számára (levelek, versek és emlékezők szólnak erről), de a dolog, álomban is megjelenve, zavarhatta a költőt. S ez az érzés vetíthette ki a sziklafalon ülő Judit képét. (A karosszék egyben hatalmi szimbolika is; egyféle trónszékként jelenik meg.) „Ugye, ez világos, Judit?” – kommentálta álmát maga a költő is.

A negyedik álom, lejegyzett formájában, még enigmatikusabb. Itt egy „oszlopos csarnok” áll előttünk, amelyben az én elindul, várakozásokkal teljesen. Előbb azonban egy férfi jelzi, hogy várják, majd találkozik a „Herceggel”. A találkozást, mint arra utaltunk, jóleső várakozás, reménykedés előzi meg – maga a történet azonban megszakad. (Szántó Judit leírásából nem derül ki, mi történt: ébresztő álom? Vagy valami külső történés okozza a szakadást? – eldöntetlen marad.) Az önkomentár így szól: „Ugye, Judit, én homoszexuális is vagyok?” Judit, a lejegyző, e kérdésben utólag sem foglal állást, sem igent, sem nemet nem mond; jól érzékelhetően maszátol. Ami biztos, a Herceggel való találkozást pozitív várakozás előzte meg. Az álomleírás azonban ez esetben túl rövid, túl kevés elemű és részletszegény. A Herceg alakjának ilyen kivetítése – vagy az álmodó elbeszélése, vagy a lejegyző rövidítése, önkéntelen cenzúrája következtében – összefüggés nélküli. Azaz az álom egyik pontja – az álomleírás keretein belül – homályos. Honnan tudható, hogy a férfi – „Herceg”? Valaki előre jelezte ezt, s csak az álomleírás hiánya, hogy erre nincs utalás? Vagy a férfi képi megjelenése tartalmazta a hercegi státusz státuszjelző attribútumait? Vagy, egész egyszerűen, az álmodó előre tudta, hogy ki/mi a férfi? Azaz önmagában már eleve hercegeként azonosította azt. Ez utóbbi lehetőségnek van a legnagyobb realitása. Ahogy az életben is tudta a költő, hogy Hatvany – *báró*, a „Herceg” itt alighanem egy élő ember szimbóluma, például Bertalan „báró”. Azaz itt is „csak” szociológiai viszonyról – s a költő terveinek anyagi támogatásáról?! – volt szó. (Ez önmagában is elég kellemetlen lehetett, mecénási támogatottnak lenni, nem önértetnövelő helyzet.)

Az álom tehát nem szexuális, főleg pedig nem homoszexuális tartalmú szimbolizáció. Hogy József Attila önértelmezésében ez a lehetőség mint gyanú mégis fölmerült, az – a rá mindig is jellemző – szélsőségesen radikális gondolati megoldáskísérleteinek körébe utalható. József Attila, tudjuk, a számára kimondottan kellemetlen alternatívákkal is rendszeresen számolt, sőt sokszor próbálgatta is őket. (Öngyilkossági kísérletei, sőt „a végső megoldása” is e körbe tartozik.) Ez az alternatívaképző radikalitás kognitív szempontból kimondottan hatékony (a matematikusok és a jó filozófusok is így tesznek!) – az én mint létező realitás számára azonban igen nagy kockázatú, „önveszélyes” gyakorlat.

Az álmot működtető kogníció azonban maga az álmodó számára is azonosítatlan maradt. S maga József Attila utólag ezt az azonosítatlanságot szexuális tartalommal telítette. Méghozzá homoerotikus tartalommal. De ez az azonosítás, mint kérdése elárulja, számára is inkább gyanú, mint bizonyosság volt.

Ez a gyanú, önmagában is, érzelmi és kognitív válság jele.

A két szexuális konnotációjú álom egyvalamire viszont nagyon határozottan utal. A szexualitás mint probléma, de legalábbis mint megoldatlanság létezett a számára. A két álom ezért válthatott ki éjszakai fölriadást; a képi, szimbolikus önkifejezés is kellemetlen, zavaró lelki fejlemény volt számára.

*

Az álomtartalmak megfigyelése, elemzése megerősíti azt a tapasztalatot, hogy az álomban az érzelem, a kogníció és a képzelet szorosan összetartoznak. Az álom nem egyszerűen érzelmi, pszichológiai fenomén, kognitív szerkezete is föltárható. S a kogníció és a képzelet összefüggése az álomban voltaképpen megegyezik e két momentum költészeten belüli összefüggésével. (A különbség poétikai, formálás jellegű.) Az absztrakt összefüggések képpé alakítása ugyanúgy történik versírás közben, mint álomképződés közben. Mindkettő legalább annyira tudattalan aktus, mint amennyire szándékolt. A képzelet alkotó működtetése persze előzetes mérlegelő racionalitást is föltételez, ez az elalvás előtt is megtörténik, de maga a képzelet tudattalan alakulás eredménye – csak utólag lehet kontrollálni, finomítani, esetleg átírni, tömöríteni. Ám a képzelet, tudattalanul is, leképezi az én kognitív szerkezetét is, kivetíti, megjeleníti.

Mindaz tehát, amit az álom elemzésével a kognitív adottságokról megtudunk, semmi-vel sem kevésbé fontos, mint amit az én érzelmi állapotáról ki lehet deríteni. Sőt a kognitív szerkezet az álomban tisztábban érhető tetten, mint a nagy, szándékoltan összetett narratívákban. Az álmokban tisztább képlet ad magáról hírt.

Az, ami irracionálisnak látszik, következetes racionalitással elemezhető.

Mindezt jól demonstrálja *képzet, képzelet és kogníció* viszonya.

Az álmokban fölbukkanó képzeteket kézenfekvő a képzelet működésére visszavezetni – ez azonban eléggé semmitmondó megoldás: „A képzet a képzetalkotó művelet eredménye.” Reálisabb dolog azzal számolni, hogy van egy közös képzetkincs, egy közös nyelvi készletraktár, amelyből automatikusan előhívható a szükséges képzet. Hogy ez olyan adottság-e, mint amellyel Jung archetípus-elmélete számol, vagy csak *előzetes nyelvtörténeti fejlemények* már készen kapott *raktára-e*, a jelek szerint ma is vitakérdés lehet. – Magam az utóbbival számolok. A nyelvnek az a működésmódja, amelyet Thass-Thienemann Tivadar ír le, nyilvánvalóvá teszi, a nyelv rejtett projekciók egymásra rétegződő halmaza. S ezek a projekciók elevenek, minden újabb fejleménybe belejátszanak, egymásra vetülnek. De ez csak azért lehetséges, mert a szó- és képzetkincs *logikai relációkra* épül; kognitív meghatározottságú. Amikor például József Attila álmában megjelenik az erdő, akkor egy olyan logikai szerkezet jelenik meg, amely sok elemből áll (az erdő egyenlő fák sokasága), s amelyben el lehet tévedni. S ez a logikai szerkezet már nem tiszta, mindentől elvonatkoztatott logikum, már nyelvi hagyomány is. Ismeretes, már Dante nevezetes műve ezzel az erdőképzettel indul („Az emberélet útjának felén egy nagy sötétlő erdőbe jutottam, mivel az igaz utat nem lelém.”). A népi, tapasztalati bölcsesség, más idiómában, de ugyanezt mondja, amikor arról beszél, hogy a fáktól nem látjuk az erdőt. S így tovább. Ráadásul József Attila, mint teoretikusan is képzett elme, elméletileg is tudatos képzethasználó volt – tervezett doktori disszertációjában ilyesmivel is szisztematikusan foglalkozott. Summa summárum, az álmokban fölbukkanó képzetek, akár fölismerjük ezt az összefüggést, akár nem, kognitív meghatározottságúak. A tudatos vagy/és a tudattalan kogníció eredményei. Jóval többről s főleg másról van szó, mint esetleges lelki sérülések lenyomatáról.

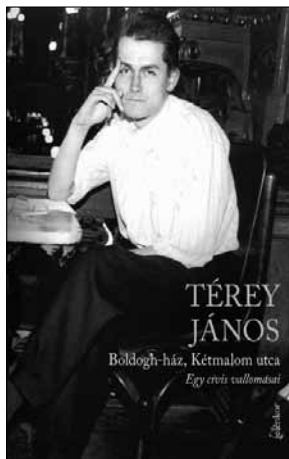
JEGYZET: Az álomfejtés irodalmából lásd: Freud, Sigmund: Álomfejtés. Ford. Hollós István. Bp. 1996, Helikon; Jung, Carl Gustav: Analitikus pszichológia. Ford. Vízi János. Bp. 1995, Göncöl. – Az álommagyarázat kognitív nyelvészeti lehetőségeit jól mutatja Thass-Thienemann Tivadar: A nyelv interpretációja. I. A nyelv szimbolikus jelentése. Ford. Simoncsics Péter. Bp. 2016, Tinta Könyvkiadó. Az ő fölfogásáról: Fogarasi György: Idiómák és idiotizmusok. Tiszatáj, 2020/3., 57–72., lásd még: Dávidházi Péter: Egy nagy tudós utolsó önarcképe. In: Thass-Thienemann Tivadar: Az utókor címére. Életrajzi feljegyzések. Szerk. Koncz Lajos. Pécs, 2010., 5–15. – Itt, e jegyzet végén vissza kell térnünk az első álomleírás egyik helyének értelmezésére. Fölmerült ugyanis az álomleírásnak olyan olvasata is, amely szerint Edit az álomban „sírt”. Ez az olvasat megítélésem szerint a lejegyzés hibájából fakad; az értelmező nem veszi észre, hogy az „és sírt” szövegrész már nem az álomleírás része, hanem – az idézőjel megtévesztő elhelyezése dacára! – csak ahhoz kapcsolódó metaszöveg: Judit közlése. A könyv vonatkozó részének ismeretében ez az adekvát olvasat. A tévedés onnan adódik, hogy Juditnak nem volt erőssége a fogalmazás, ráadásul szövegét gépbe diktálta, a gépirat szerzői javítása hol megtörtént, hol nem, s ami még rosszabb, a szövegbe utólag többen, például Vértes György, majd Murányi Gábor is belejavítottak. Az idézőjeleket például – a közreadói bevezetésből tudjuk – Murányi „egységesítette”. Márpedig az „és sírt” szövegrész státuszát, technikai értelemben, csakugyan az idézőjelek elhelyezése jelöli ki. Ám a hibás jelölést az elbeszélés egészének belső összefüggései, „logikája” hatálytalanítja. Magam így ezt az „és sírt” részt metaszövegnek tartom.

„...ELNYUGODOTT BENNEM AZ EMLÉKE”

Térey János: Boldogh-ház, Kétmalom utca. Egy cívis vallomása

A Térey János önéletrásáról szóló ismertetést kézenfekvő volna a záró mondatlal befejezni, hiszen rendkívül súlyos, többféleképpen értelmezhető kijelentésről van szó. „Hátráltam eleget, most már tényleg nincs hova tovább.” Éppen ez a többértelműség ösztönöz arra, hogy inkább ebből induljak ki. Tavaly az író búcsúztatására menet találkoztam egy ismerősömmel, akitől először hallottam ezt a mondatot; egyértelműen politikai jelentést tulajdonított neki, mivel egy ilyen jellegű esszégyűjteményben olvasta. Az *Egy cívis vallomásainak* végére érve azonban arra jutottam, hogy ez az értelmezés csak az adott kontextus visszfénye lehetett. Mert miről is van szó az utolsó bekezdésben? „Nincs kedvem fogalmazni, nincs kedvem alávetni magam az ábrázolás kötelességének. Eladtuk. Ami engem illet, majdnem eladtam az utolsó Debrecen környéki négyszögölömet is. Jövőre annyi idős leszek, mint nagyapám volt az államosítás idején.” Vagyis arról van szó, hogy az elbeszélő az eladással, ezzel a nagyon is gyakorlati, ugyanakkor szimbolikus aktsussal kilépett a földhöz kötöttség bűvköréből (legalábbis majdnem). Nagy különbség persze, ha valakit állami erőszakkal fosztanak meg a földjétől, vagy ha maga ad túl rajta, de a végeredmény ugyanaz: a megfosztottság. Amíg az a föld „megvolt” (ha csak jelképesen is), volt „hova tovább” hátrálni. A család történetének mind távolabbi bugyraiba. Ezt nem akarja folytatni, ezért jelképes az eladás gesztusa. Egyfajta (egyáltalán nem könnyed és örömteli) megszabadulást előlegez tehát.

Ezt az értelmezést látszik alátámasztani egy másik szöveghely is. Amikor az elborult elméjű apát végül kórházba kell vitetniük, ezt olvassuk (a *Nyugal munk érdekében* című fejezetben): „Nincs haladék, nincs hova hátrálni”. Annyiban rokonítható az imént idézett mondatl, hogy a „hátrálás” ezúttal is egy fenntarthatatlan helyzet megoldásának halogatására vonatkozik. El kell tépni egy nagyon erős kötelet, a családon belüli feltétlen szolidaritást, s ez nem megy belső meghasonlás nélkül. A megszabadulást folytatott küzdelem azonban nem a föld, hanem a Kétmalom utcai ház eladásával kezdődik. „Egy fényes szeptemberi napon tehát eladjuk a házat, és mindez párhuzamosan történik a WTC elleni támadással, nincs ebben az égvilágon semmi jelképes, egyszerűen így alakult.” Figyelemre méltó a jelképeség feltételezése elleni védekezés; Térey nyilván az ellen is tiltakozott volna, hogy a vámospércsi földdarab eladását valamilyen szimbólumnak tekintsük. A „hátrálós” mondatl azonban maga is jelképesé emeli azt, mint ahogyan állításával szemben szimbolikussá válik az a tény is, hogy az ikertornyok elleni támadás napján történt a megállapodás a ház eladásáról. Az életben talán vannak véletlenek, az

*Jelenkor Kiadó
Budapest, 2020
473 oldal, 4499 Ft*

irodalmi szövegben nincsenek. (Minden jel arra utal, hogy Térey irodalmi tevékenysége kezdeti óta tisztában volt ezzel.) Azért próbálja száműzni a jelképszerűséget, mert a lehető legtárgyszerűbb, legkevésbé „irodalmi” beszédmódra törekszik – ha nem is mindenhol, a kötet ebből a szempontból sem egységes. A Blanchot által „irodalmi térnek” nevezett közeg viszont azonnal magába szippantja az irodalmiasság elleni lázongást. „Nincs kedvem fogalmazni, nincs kedvem alávetni magam az ábrázolás kötelességének.” Fontos megjegyzés ez, amely megmagyarázza, hogy miért nem lett regény ebből az önéletréből. A 9/11 szimbolikus erejét csak úgy tudta volna kiküszöbölni, ha meg sem említi. De íróilag kihagyhatatlan volt. Egyrészt utalásként arra, hogy a sorsdöntő lépéseket gyakran tudattalanul tesszük meg. Másfelől maga is céloz arra, hogy talán „új fejezet kezdődött”, hogy ettől fogva a világ gyökeresen megváltozik – akár a narrátor világa a ház eladásával. Persze, hogy nem a két esemény szimbolikus viszonyáról van szó, hanem „párhuzamos történetekről”, ahogy Nádás Péter regénycíme sugallja.

Mindez kizárná annak a lehetőségét, hogy a „hátrálással” mint magatartásformával való szakítást ne csak a családtörténettel, hanem egyfajta morális elvárással is összefüggésbe hozzuk? Nem teljesen. Ha valamit sikerült megvalósítania az írónak ebben a fájdalmas hirtelenséggel félbemaradt önéletrajzi vállalkozásban, az éppen annak a folyamatos érzékeltetése, hogy a környezet és a család problematikája mélyen összefügg az elbeszélő későbbi döntéseivel és választásaival. Mindenkinek vannak nagybetűs Helyek az életében, mindekelőtt nyilván a gyerekkor „tájékai”. Téreynél, mint azt már a kilencvenes években megjelent műveiből tudhatjuk, ez a szeretett-gyűlölt hely Debrecen; a család, a tágabb rokonság pedig a városhoz hasonlóan kettős arcát mutatja. „Városomat határozottan szerettem, és azt hiszem, értettem is, a nehezen tagadható szűkössége mégis nyomasztott.” El kellett jutnia a „nagyszerűség” megleléséig a kisszerűség tengerében. Lehúz, mint a hínár, gátja a személyes szabadságnak, a kibontakozásnak, az élet pozitív megélésének; ugyanakkor „ókkítő”, biztonság, a személyes múlt támasza: közeg, ahová mindig vissza lehet hátrálni. Két idézet. „Apám nem a fölemelkedés, hanem a végleges alámerülés jelképe volt és maradt számomra.” „És hát, elvégre micsoda hagyományokat kaptam, amikor fölfedezhettem debreceni gyökereimet! hatszáz év, ha nem több.” Az utóbbi mondatban már a város történetét is a személyes hagyományai közé sorolja: „...hagyománynak tökéletesen megfelel, mindörökké”. Ez az ambivalencia megjelenik már a *Tulajdonosi szemlélet* verseiben („Könnyű veszendőbe menni Debrecenben” – Halottasház), vagy az első, Termann hagyományai című, szintén 1997-es prózakötetben („öklömet ráztam a vonatablakból Debrecen felé”). De: „Én lettem krónikása / a hajdúsági földnek” (Harminchat éves asszony). Nem a hagyomány akarása és vállalása az új tehát az *Egy civis vallomásaiban*, még csak nem is az ambivalencia felismerése, hanem a tudatosság magasabb foka, amellyel mindehhez viszonyul. Ehhez pedig az a felismerés is hozzátartozhat, hogy a hagyományt akkor sajátítottuk el igazán, ha kimozdulunk belőle a jövő felé. Érzésem szerint erre utal egyik utolsó versében. „Gyász munkás, hallasz-e?” „Én már nem.” / „Csomagolsz?” „Maradok.” „Mi az új munkád?” / „Temetem a birkatürelmet, / Mától lázadok.” (Gyász munkás, 2018) A kérdés, hogy mit jelentett volna a „lázasítás”, most már örökre kérdés marad.

Azt sem tudhatjuk, mennyit és milyen irányban dolgozott volna még ezen a könyvön Térey. A szerkesztői utószóából kiderül, hogy nem csupán a fejezetbeosztást készítette el, hanem már a köszönetmondást is megfogalmazta. Ez akár azt is jelentheti, hogy nem érezte nagyon távolinak a befejezést. A szövegben maradt kérdőjelek mindenesetre inkább konkrét kérdések tisztázására, mintsem kompozicionális eldöntetlenségre utalnak. Elképzelhető, hogy vállalta volna a diskurzusoknak azt a sokféleségét, ami a kötetet jellemzi. Egyértelműnek látszik, hogy nem akart „önéletrajzi regényt” írni. Nem csak az utolsó bekezdés tanúskodik arról, hogy nincs kedve „fogalmazni”, vagy „ábrázolni”. A kisgyerekkor és az iskoláskor epizódjait szándékolt eszköztelenséggel idézi fel; mintha nem is válogatna az emlékei között. „Miért ne adnék igazat annak, aki azt kérdezi: hon-

nan tudhatnám, hogy valóban azok az események voltak-e perdöntőek, amelyek megragadtak bennem, és nem az összes többi, mindaz, amiről utólag semmit se tudok, aminek a foszlányai sincsenek meg?” Memóriájának ellenőrzése céljából néha mások visszaemlékezésére hivatkozik, ami szintén gátja a regényszerűségnek.

A regény mégis jelen van, ha „búvópatakként” is, ahogy mondani szokás; néha hírt ad magáról, villan egyet. Ilyen például az a néhány sor, amely az egyik felmenő ellen (is) folytatott végrehajtási eljárást írja le 1935-ből. „Kint hét ágra süt a nap, egy törvényszolga kinyitja az ablakot, járjon a levegő. Behallatszik az élénk madárfütty, csilingelnek a bíróság előtt a villamosok.” Továbbá utalhatunk a birtokról a városba tartó nagyszülők lovas kocsijának megtorpanására a vasúti sorompónál: a síneken a deportált zsidókat szállító tehervagonok rostokolnak az izzasztó hőségben. Az elbeszélő itt maga mondja ki, hogy elképzeli a jelenetet, a gyereksírást, a vízzel a vonat felé induló fiatalasszonyt, az útját elálló csendőrt. Ez az elidegenítő effektus egyáltalán nem rontja le a megjelenítés erejét, amely kitart addig, amíg az író vissza nem tér a várostörténeti regiszterbe. (Elmondja, hogy a több mint tizenháromezer zsidó közül viszonylag sokaknak sikerült túlélniük a deportálást.) Vagy találunk egy érdekes „villanást” a Hatvanas évek című fejezetben, amelynek a szerkesztő feltételezése szerint az apa és az anya állt volna a középpontjában, de amely a legkevésbé kidolgozott maradt. Leírja, hogy a „talapzaton”, ahol az apja pályakezdő mérnökként megvetette a lábát, „végigfut egy repedés”, elér az anyjához, a négy hónapos korban elhalt nővéréhez, majd hozzá. Ez a metafora lehetne akár egy regény szervező motívuma is, hiszen a „repedés” mindöjük esetében mást kellett, hogy jelentsen. Térey talán azért ejtette ezt a lehetőséget, mivel azt kidolgozva túlságosan is közelítette volna munkáját egy hagyományos családregényhez.

Nem vitás, hogy a mű lehetett volna „aparegény”, ahogy egy recenzió nemrégiben felvetette. Elégé sajátos, hogy a narrátor, aki minduntalan hangsúlyozza, hogy az édesanyjához áll közel, voltaképpen több-kevesebb megszakítással az apjáról beszél elsősorban. Megtudunk ugyan egyet-mást az anya családi hátteréről, nagy vonalakban megismerjük életének alakulását, de jellemének, érzelmi életének mélyebb rétegeibe nem láthatunk bele. Nem kizárt, hogy ebben a tekintetben is módosult volna a munka, ha a szerzőnek marad még ideje tovább dolgozni a kéziratban. Mindazonáltal úgy vélem, hogy ez a hangsúlykülönbség mindenképpen megmaradt volna. Több okból is. Egyrészt a narrátor önelemzéseiből egyre világosabbá válik, hogy belső törekvései, sorsdöntő választásai, egyéniségének konstanssá váló vonásai az apával való birkózás során alakultak ki. Másrészt a családtörténeti szál majdnem teljes egészében az apai ősök utáni nyomozásból áll, hiszen a Tóthok voltak a tősgyökeres debreceniek, míg a „tanyán felnőtt”, „kisparaszti ivadék” anya körül a tágabb családban mindig „megfagyott a levegő”.

A nukleáris család, s azon belül a saját személyisége tehát olyan rejtvény az elbeszélő számára, amelyet csak az apa figuráján keresztül próbálhat megfejteni. Azt az embert kell elemeznie, akit gimnazista korára már meggyűlölt az erőszakosságáért, „és nem mellesleg a reménytelenségért, amellyel naponta kénytelenek voltunk szembenézni”. Meg kell azonban állapítania, hogy a szülők, ha nem voltak is túl jóban, de nem is gyűlölték egymást. Az anya egyfajta fatalizmussal fogadta el, hogy neki ez a férfi, s általa ez az élet jutott. Nem próbált menekülni, vagy kettejüket kimenekíteni ebből a kapcsolatból. Ezért nagy belső munka lehetett eljutni a belátásig: „ha tetszik, ha nem, apámból is vagyok”. Abból az apából, aki folyamatosan és mindenben kudarcot vallott, míg ezeknek a kudarcoknak a következményeit mindig hárman viselték. „Meg kellett küzdenem a magam kudarcaiért.” Innen ered az alaphelyzetből való ösztönös menekülési vágya.

Nemcsak a saját kudarcokért, hanem saját, senki mással nem felcserélhető egyéniségéért is meg kell küzdenie. (Mint mindenkinek, tenném hozzá; neki talán az átlagnál nehezebb dolga volt.) Nagy szerepe van ebben Anikónak, a négy hónaposan meghalt nővérnek; kiskorában folyamatosan úgy érzi, hogy csak Anikó miatt, Anikó helyett létezik. Az

ősök családfáját tanulmányozva jön rá arra, hogy a korán elveszített gyermekek nevét legtöbbször a sorban következő utód kapta. „[A]kkoriban létezett ez a hajmeresztő szokás, ami az emberi identitás teljes kioltása.

Látom, de még szoknom kell.

A felcserélhetőséged a kioltásod.

Mint olyan ember, aki minden árulkodó jel szerint valaki más helyett született és él, határozottan érzékenyen reagálok az ilyesmire.” A szülők tényleg gyakran emlegették Anikót, és csak a temetőben, az ő sírjánál voltak „igazán együtt”. Az elbeszélő szerint a nevek örököseire tudattalan teherként nehezedik ez a hagyomány. „Ha sejtenek is valamit, sohasem tudatosul bennük, hogy ők élőlényként voltaképpen biológiai ismétlődések, reprodukciók, nemcsak szemek a láncban, hanem pótlások, tartalékosok – a nevük és a státuszuk miatt –, nem tudják, hogy személyükben lett a szüleiknek egy másik, egy végleges, ultimate Miskája és egy végleges Ferkója.” Megjegyezhetnénk, hogy ősi babonákban gyökerező, és korántsem csak magyar szokás volt ez. (Téreynek legalább nem magyarázták el a szülei, hogy ő voltaképpen Anikó reinkarnációja. Salvador Dalí például így járt, és sokan ezzel magyarázzák folyamatos törekvését saját egyediségének és megismételhetetlenségének bizonyítására.)

A saját nevéhez való viszony (mindettől valószínűleg nem teljesen függetlenül) szintén gondot okozott neki. A János keresztnév „a családunkban a múlt század hetvenes éveire unalmas sormintává vált”. A Tóth pedig a rokonságtól függetlenül is gyakori név volt Debrecenben. „És naponta jöttek szembe az azonos nevéek, elég volt ebből. Ettől a névtől előbb-utóbb szabadulnom kell.” Így született meg Térey János, az író. Rögtön megjegyzi azonban, hogy nem az ősei idegenek számára, akik viselték, hanem csak a nevük. „Hiszen évek óta őket nyomozom” – teszi hozzá. Ha az ősök nevét sorolja, „mindez *name dropping*ként ontva csupán egzotikum, de ez a szimbiózis, ez az együtt-lélegzés, szuszogás igenis számított akkoriban, közösséget teremtett, pajzsot egymás köré, ahogy ma is számíthatnak egymásra a különféle rokoni közösségek tagjai, és így lesz ez mindig”.

Ezzel pedig már beléptünk a könyv egy másik (már többször említett) nyelvi regiszterébe, a családtörténeti szólamba. Nyilván ez a beszéd típus is kínálna lehetőségeket a regényszerű írásmódra, de Téreynek esze ágában sincs élni ezekkel a lehetőségekkel. Lakozott benne egy rendkívül alapos történész-kutató; megemlíti, hogy már a gimnáziumban is a helytörténeti dolgozataival volt igazán sikere. Később sorra írta a jobbnál jobb cikkeket budapesti és debreceni házakról, utcákról, városrészekről. Nem meglepő tehát, ha ugyanilyen körültekintéssel fog a saját ősei utáni nyomozásba, ami nem jelent álságos „objektivitást”. Folyamatosan érzékelteti, hogy a rokonságtörténet kutatása egyben önmaga-keresés, hogy egzisztenciális tétje van számára. De éppen ezért óvakodik a mítoszgyártástól. Jellemző, hogy amikor végre talál egy „könyves embert” a lehetséges elődök között, annyira szeretné megtalálni a rokoni kapcsolatot, hogy az már őt magát is megdöbbent. Fel is teszi a kérdést: „szükségem van nekem ilyesmire, majdnem ötvenévesen?” Vajon egy másik ember történetében keresi „a mesterségben való megerősítés morzsáit”? A történész győz, a tények végül fontosabbnak bizonyulnak a vágyaknál; Esküdt Tóth Mihály figurája nem illeszthető be a családfába.

Kifejezetten hangsúlyozza a szándék minimalizmusát (csak semmi művészet, ahogy Esterházy írta). A macsi birtok „ha vanni nincs is már, volni volt, ez biztos. Ősidők óta. Voltaképpen elvagyok én bármilyen ősszel, csak jobban szeretem tudni, mivel foglalkoztak, mint nem tudni”. Pontosan tudja, hogy a családtörténet-kutatás kulcsszavai ezek: „talan”, „jó eséllyel”, „alighanem”, „valószínűleg”. Ezekből a bizonytalanságot jelző módosítószavakból bizvást kinőhetne egy-egy novella értékű részlet, de Térey nem enged a csábításnak. Pedig a lehetőség ott van a keze ügyében. Az egyik János nevű ős például fel-tűnő gyorsasággal nősul újra felesége elvesztése után. A kései utódban óhatatlanul megfogalmazódnak a kérdések. „Úgy törte föl János a gyászidőt, durván, mint egy kemény kagy-

lót? Vagy fásultan, mint egy korhadt dióhéjat?” A történet különféle variációit maga vázolja fel, de ezeket kidolgozni láthatóan nincs kedve. A tudható „tények” érdeklik, a fiktív valószínűség nem. Ebben a lecsupasztatottságban a feltárt és folyamatosan megkérdőjelezett adatok sokasága meglehetősen fásztó olvasmány. Chateaubriand ír erről a műfaj egyik klaszszikusában, a *Síron túli emlékiratokban*. „Tehát összegyűjtöttem mindazt, amit csak sikerült meg tudnom a családomról, ám a tudományommal teletömött szöveg hosszára nyúlt: az unalom, amelyre szeretek rátalálni a történelem mélyén, nem mindenkinek ínyére való; de hát egy tájék mégiscsak a száraz és termékeny területek láncolatából tevődik össze.” Téreynek a családtörténet abból a szempontból fontos igazán, hogy megértse apja, és rajta keresztül saját viszonyát a földhöz. Így derül ki számára, hogy az apja rokonoktól vehette a földet, „így végső soron a nagycsalád hajdani birtokának egy részét vásárolta vissza”. Miért volt erre szüksége? A mi dűlőnk az apjának „az emlékezet miatt”, a saját gyerekkora miatt kellett. „A virágzás, a saját kézzel betakarított termés, a talpalatnyinál valamivel nagyobb föld.” A saját magára vonatkozó felismerés éppen az, hogy érti ezt, vagyis végre van valami, ami közös az apában és benne. Az értés képessége távolról sem jelent azonosulást. Nem ez volt „a vállalt hagyománya”, noha tájként tetszett neki Vámospércs; számára ez volt az idill, az őskert, amelyre nem büszke, de nem is talál benne szégyellni valót. „Most már jó emlék a kert, elnyugodott bennem az emléke. Beszélni is tudok róla.” Ennek folytán az apáról is.

A legnehezebben megválaszolható kérdés: miért nem lett ez a visszaemlékezés aparegény, vagy legalábbis miért nem tartalmazza egy ilyen regény töredékeit? Hiszen a könyvben a családtörténeti szálon túl talán az apáról esik a legtöbb szó. A kiskamasz számára alakja egyértelműen negatív: állandóan fenyegető viharfelhőként jelenik meg. Kétszer is utal arra a balesetre, amikor apja megégeti a lábát, ő pedig magában egyáltalán nem a felgyógyulásáért szurkol. Kezdetben talán csak annyit tud, hogy egészen más akar lenni, mint általában ő. „Helyettünk is utazol” – mondja az apja egy iskolai kirándulás előtt. „Nem. Én nem vagyok te. Nem tudlak a helyembe képzelni. Nem pótolhatom be helyetted.” Ez a sötét árnyék hosszú időn át alapjában meghatározza azt, amit a világból érzékel. Ez érvényes a nem túl gyakori utazásokra is, amelyekről többnyire még aznap haza kellett érkezni, mivel a családfő nem szeretett megszállni, csak utazni. „Apámmal nem lehetett közelről látni, mert csak őt magát láttam.” Nem kerülhette el a szembenézést azzal a ténnyel, hogy ez az ember, akinek a létezés „egyetlen sűrű problémahalmaz volt”, és akiről azt kellett éreznie, hogy folyamatosan mélyre húzza magával, mégiscsak az apja. Ennél a belátásnál azonban jóval több történt. „Késő huszonévesen sikerült megbékélnem apámmal. Talán csak annyi kellett, hogy megszabaduljak a szégyentől, amit addig miatta éreztem.” Az olvasót talán éppen ez érdekelné, a megszabadulásnak ez a folyamata, amely igencsak kemény küzdelem lehetett. „Borzalmas kétségbeesés” volt annak a felismerése, hogy a sorsa végérvényesen összefonódott egy emberével, akit nem szeretett. Hogy történt a „megbékülés”? Elegendő lenne a belátás, hogy „mégis, ez az ember nevelt föl”? A kínos, dehonesztáló, fájdalmas tapasztalat egyszer csak múlttá válik; de ennek a folyamatnak az „irodalmi megformálását” Térey szemmel láthatóan nem tekintette céljának.

Akármilyen furcsa feltételezni egy ilyen szenvedélyes önelemző esetében, azt hiszem, hogy elsősorban nem önmaga érdekelte ebben a történetben, hanem az, ami a személyiségében általánosabb érvényű. Például az, hogy cívisnek vallja magát. „Mi az, hogy cívis? Csak azt hiszem, amit a magam szemével látok és a magam fülével hallok? Meg azt, hogy nincs kiút maradiságom börtönéből?” A „nyamvadt sztereotípiákon” túl neki jelentett valamit az, hogy a „körön belül”, a Basahalmon innen született. „Énnekem annyi, hogy nagyot dobban a szívem, amikor meglátom a tócskerti skyline-t, tudom a történetét, a száz meg ötszáz év előtti képét, beszélem a nyelvét, szerettem és gyöttrődtem érte eleget. Más ugyanazt érzi, mikor a Kennedyről megy Manhattan felé.” Ezt a vallomást és önmeghatározást el kell fogadnunk, amint azt is, hogy Térey János nem regényt hagyott ránk, hanem több regény lehetőségét egy sokrétű és néhol magával ragadó erejű szövegháló alakzataiban.

LÁTOMÁSNYI IDŐK, SZŰKRE SZABOTT TEREK

Wirth Imre: Lementem egy üveg borért Hajnóczynak

Wirth Imre 2020 tavaszán megjelent második verseskötete nem könnyű olvasmány. Nem könnyű (talán nem is lehetséges) Wirth poétikai megoldásait osztályozni és számba venni, nem könnyű az egyes versek több irányból indított gondolatfolyamainak fő csapásvonalára rálelni, nem könnyű beletörődni, hogy esetleg nincs is fő csapásvonal, és végképp nem könnyű az egyes verseket bármiféle kategóriába sorolni. Nem újdonság persze, hogy nem létezik vegytiszta vers (vagy prózaszöveg); hogy nem lehet valamit csak szerelmes, hazafi vagy tájleíró versként beskatulyázni, mégis ott szorongatunk a tudatunkban egy kognitív koordináta-rendszert; tudjuk például, hogy a táj bizonyos esetekben valójában a lélek változásait hivatott megmutatni, a színek szimbolikája így vagy úgy olvasva ezt és azt adják ki. Azt is tudjuk (legkésőbb mondjuk) az avantgárd óta, nyakig a poszt-poszt-modernben, hogy a variációk, az ironia, valamint a cinizmus olyan eszközök, amelyek a közérthetőség ellen, és egy kiválasztott közönségnek céltotán dolgoznak.

Hogy visszalépjek a kályhához: nem állítom, hogy Wirth túlzott mértékben élne avantgárd vagy (poszt-)posztmodern poétikai megoldásokkal, és azt sem, hogy az érthetőség rovására mennének egyes eljárásai. Ám olyan kötettel van dolgunk, amelynek olvasásakor legalább annyira szükség van az elmúlt bő száz év magyar irodalmi hagyományának ismeretére, mint a mindennapjaink tudására (és ennek a tudásnak a metareflexiójára), annak szemrevételezésére és alakítására, miközben a körülöttünk álló és zajló világ folyamataiban helyezzük el magunkat. Ugyanis Wirth lírai énjével arra tesz kísérletet, hogy az idő és az emlékezés kérdéseit szögezze neki egy eddigi élet mozzanatainak, többek közt például az egymásra vetített síkok és narratív szálak játékával, vagy vegyített kognitív terekkel. Felmerülhet a kérdés: mi teszi Wirth költészetét kimagaslóvá, elkülönülővé attól a költészethalmaztól, ami ugyanezen attribútumok mentén definiálja és alakítja magát. Kétkötetnyi anyaggal kezünkben még elhamarkodott lenne tendenciákról írni, de a szerző sűrítési és dramaturgiai technikáját érdemes már most megjegyeznünk.

A kötetben Wirth hatvankét versét öt ciklusra bontja. Ezek a ciklusok vagy témájukban, vagy hangulatiságukban alkothatnak egy-egy szerkezeti egységet. Míg az első ciklus (*Még mindig ugyanoda*) versei főként a gyerekkori emlékek köré szabott tér és idő keretein belül gyorsan, türelmetlenül és elliptikusan mozognak („Ott kúszunk az égbe / régi szalmaszálon, / szörpöt ittál, sirtál, / világ, mire vártunk!” [24.]),

*Scolar Kiadó
Budapest, 2020
88 oldal, 1495 Ft*

addig a második ciklus (*A csöndben, mint porban*) bár ugyanazokkal a gesztusokkal és képekkel él, a szerzői működésmód olyan részére enged rálátást, amelyben kitágul a tér. A szövegek egy sebességgel visszakapcsolnak, tovább tartják tekintetünket egy témán, a versmondatok pedig ugyan még mindig zsúfoltak, egy lélegzetvételnivel több ideje jut az olvasónak egy-egy részletre. A versenyag elképesztő sűrűségű, és sokszor csak egy hajsza válaszítja el attól, hogy túlrtnak véljük.

A második ciklus az említett lassítással előkészíti az olvasót a további ciklusok ráérősebb (de még így sem nyugodt) tempójára: a benyomások és a primer észlelések továbbra is nagy szerepet játszanak a poétikai eszköztárban, ugyanakkor egyre több jól körvonalazható helyzet és karakterrajz bontakozhat ki a későbbiekben. Ezek egyike a rendszerváltás ideje előtti karakter elvágyódó, két oldalra sűrített ezredfordulós hőseposza (*Karcsi a Juventusnak szurkolt*), amelyben Wirth visszafogott eleganciával (és némi Karinthyt is evokáló iróniával) generációkat áthidalva kapcsolja össze költészetét a koramodernséggel („vitte szíve elérhetetlen meccsekre, / tépett zászlók lobogtak körülötte, és úgy / mosolygott, mint aki tényleg tudott valami / nagyon fontosat, hiszen a távolból hívták / napfényes-borongós városok, bús balkonok, / ahol Unicumot ivott Lollobrigida / túsarkú cipőjéből” [32.]).

A harmadik ciklus (*Kéklő graffiti*) versei közül több is irodalmi alakok megidézésére koncentrált (József Attila, Shakespeare, Pilinszky stb.). A ciklusok közül ez az egyik leginkább letisztult. Jól körülhatárolható, egybetartott versvilágot olvasunk, ahol a földrajzi pontok kijelölése megkönnyíti az olvasók tájékozódását, egyben azt az érzetet is kelti, mintha a lírai énhez közelebb juthatnánk bóklászásának (Kárpátok, Észtország, Budapest) narratíváját követve. A negyedik (*Vonalat húztam a csöndbe*) és az ötödik ciklus (*Most kezdődik*) határozott összetartozása egyrészt a versek közti átjárhatóság tematikus részleteiben (a betegség, a kórház, a halál, a gyász képei), másrészt pedig a kötetvégre egyre inkább jellemző történetyszerűségben ragadható meg.

Nem lehet meglepő az átjárhatóság kérdéskörének felmerülése az előző Wirth-kötet, az *Ő volt a rejtélyes állat* olvasói számára. A szerző ugyanis már ott is hasonlóan járt el, amikor konceptuális módon fordult a magyar költői hagyomány különböző elemeinek megidézéséhez. Az első verseskötetben is megjelennek azok az íráskorok, amelyek kanonikus művek (olykor módosított) részleteit vagy kulcsszavait intertextusként használja fel. Ez a gesztus az újabb versekben is tovább él, és izgalmas áthallásokat és átjárásokat terem. Azon túl, hogy felveti a kérdést, ez a jelenség miért tud 2020-ban még mindig izgalmas lenni, elvezet egy olyan kérdéshez is, hogy a hozott sorok és részletek mennyi módosításon eshetnek még épp át, hogy felismerhető és magabiztossággal kapcsolható legyen az eredeti szövegrész. Illetve mi történik akkor, amikor valaminek csupán a hangulatát véli az olvasó kihámozni egy adott versből, de egy szó vagy mondatszerkezet kivételével tulajdonképpen semmi nem utal az intertextusra? (Gondolok itt a *Szívem fölé* című versre, amelyet feltehetően Dsida Jenő *Légyott* című versének utolsó versszaka inspirálhatott.) Az eredeti szövegek autonóm tereiben meddig lehet elmerészkedni, és hol lépi át a szerző azt a küszöböt, amin túl a játék értelmét veszti? Egyáltalán: milyen jelentősége lehet az eredeti szöveg konnotációjának az új szövegbe ágyazva? Az értelmezői hagyomány változása hogyan tud majd viszonyulni ezekhez a gesztusokhoz? A posztmodern irónia iskolája után vajon az új értelmezői trendek miként közelítik majd meg ezeket az eljárásokat? A játék egy bizonyos nézőpontból akár már most is motiválatlannak és öncélúnak tűnhet.

A szerzőt a kötet bemutatóján¹ Benedek Anna kérdezte egyes versekről, az alkotói folyamatról, az új versekről, az eddigi eljárásokról, formákról, témákról való elmozdulásról.

¹ Ami a járványhelyzetre való tekintettel online történt, a felvétel ezen a linken tekinthető meg: https://www.youtube.com/watch?v=6Rq0SggMtl8&ab_channel=ScolarKiad%C3%B3 (utolsó aktív elérés 2020. 10. 15.)

Wirth egy ponton izgalmas megjegyzést tesz a versek formai, metrikai jellemzőit illetően: a versre megmunkált szövegdarabként utal, amelyben esetleges, hogy megvannak-e a nyelvi hagyományok, például ritmus és rím. Mondja ezt nem sokkal azután, hogy a 2018-as kötet nyolcvanas éveiben keletkezett verseiről úgy nyilatkozik, mint olyan kötött formájú szövegekről, amelyeknél még egy más jellegű irodalmi szocializáció volt jellemző (itt a rím és / vagy forma iránti igényről van szó). Az 1994-ben megjelent regénye (*Történetek az eszkimóháborúról*) kapcsán pedig a szöveg „nyeséséről” beszél, ami szerinte az egyedi formanyelv létrehozásához szükséges. Wirth lassan születő és évekig (évtizedekig) érlelődő szövegeit vizsgálva rendelkezünk a szerencsés adottsággal, hogy életművét ugyan lassabban tudjuk olvasni, azoknak a változásai szembeszökők lehetnek, szerzőjük pedig, úgy tűnik, legalább annyira elmélyedt önmaga munkafolyamatának aktív reflexiójában, mint a műhelymunkában.

A formanyelv tekintetében a *Lementem...* kötet egészére jellemző a próza kapcsán elmondott „nyesegetés” – legalábbis több dolog utal erre. A szövegsűrűsége, illetve annak oldódására (aminek következtében még mindig nem beszélhetünk híg vagy laza szerkezetű szövegekről) már utaltam. Egyik prominens példája annak, hogy Wirth miként tudja a lírai ént egyszerre térben, időben, valóságban, álomban/fikcióban és költői hagyományban is utaztatni, a *Felnőni* kezdetű vers: „én Indiában szeretlek / ma is, hazudsz, sottogásom / elefántok túlkölése / nyomja el, szia, milyen volt, / mikor nyakadban elégett / a nyakkendő, most mire vársz, / szia, sottogom, sohase / hittem volna ezt: vörös / álmokban elefántok” [16.]. Mikor az elliptikus szerkesztésmódot kiegészíti a sortörések és sorát-hajlások ilyen jellegű játéka, valamint a központosítás látszólag esetleges, valójában viszont tudatosan roncolt használata, akkor tud megszületni egy olyan vers, amely kellőképpen készül elő arra, hogy *A ló meghal a madarak kirepülnek* ikonikus zárósorából kölcsönvett pár szimbolikus szó („nincs se szamová, se nikkel, / világgá mennél, de nincsen”) zárlatként ne lehessen se üres, se esetleges. A „megmunkált szövegdarab” kifejezést már csak azért is érdemes lehet megjegyezni, mivel Wirth a szövegek szerkesztésekor a címetek nem különíti el a versektől, és ahogy állítja: a záró sorokra poentírozza a szöveget. Jóllehet, ez utóbbi állítással akár vitatkozhatnánk is, mivel a szövegek tömörségét tekintve aligha jelenthető ki bizonyosan, hogy a csúcspont mindig a verszárlat lenne.

Szegény kisklavec, írja Visy Beatrix,² s valóban az az érzésünk, hogy egy időhurokba ragadt, kortalan lírai énnel van dolgunk, aki mindig máshol jár, aki egyszerre tárgy és alanya a megfigyelésnek, és aki tudatos „kisiklatásaival” elébe lép annak, hogy ugyanazt a verset írja meg újra és újra. Ugyanakkor ízlés kérdése, kinek milyen dózisban fogyasztható ez a költészet. Hiszen ami nehéz, megfekszi a gyomrot. Amit nagyon összesűrített a szerző, valamilyen szinten megközelíthetetlen lesz. Átragyog minden egyes versen a gondos készítés ereje – ez Wirth Imre kézjegye –, és ezért is kell hangsúlyozni, hogy a szövegek szétszalazásához a türelem elengedhetetlen.

A *Lementem egy üveg borért Hajnóczynak* kötetnek a 2020-as év karanténélménye könnyen új színezetet ad. Az elme cikázó idő- és térélményei, az emlékek betörése, a nosztalgia pátosza és a pátosz ellen szegülő kisiklatás normális esetben (azaz: ha nem tapasztaljuk meg hetek-hónapok bezártságát, korlátozott tereinket, és nem alakul ki az idő egy más dimenziója) talán zavaró lenne, vagy legalábbis különös, ritkán tapasztalt. Ám a kötet témái és poétikai megoldásai más minőségben tudnak így érvényesülni. A közelmúlt eseményeinek utóhatásával hibátlanul lép párbeszédbe a kötet: a lírai én másodperctörésekre szakít fel sebtapaszokat, tekinti át életének eseményeit, és cikázik tovább egy újabb látomásra.

² Visy Beatrix: Különös küldetésem. *Élet és Irodalom*, 2020. július 24.

KRÍZISMÁTRIX

Terék Anna: Háttal a napnak

„van normatív krízis, aminek bekövetkezése normális, az élet velejárója; és van akcidentális krízis, ami csak úgy megtörténik (természeti katasztrófa, háború); és van a krízismátrix, amikor a kettő egyszerre történik”¹

„Nem tudnék alapítványt létrehozni, ami a szarajevóiaknak segít feldolgozni a traumáikat, se eltávolítani apám alkoholizmusát. Ha az emberhez az áll közel, hogy megfogalmazzon dolgokat, akkor írni kell róla.”²

Hadd kezdjem azzal a nem túl egzakt, mégis tapasztalati megfigyelésen alapuló észrevétellel, hogy mintha a vajdasági magyar nyelvű költészetnek lenne egy jellemző műforma-műfaja: a kanyargós-lendületes, nagy levegőjű, monológ- és élőbeszédszerű, olykor lazán narratív, többnyire egyszerű versközlésekben kommunikáló (fél)hosszú (szabad) vers. Gondoljunk Tolnai Ottó vagy Fenyvesi Ottó költészetére. És gondoljunk még Sziveri János *Bábeljére* (1987) (hogy csak a leghíresebb darabot emeljem ki tőle, amely párrímes-négysoros, bár fellazított dalformájával részben rögtön kivételt is képez). Vagy gondoljunk Domonkos István két ikonikus költeményére, a *Kormányeltörésbenre* (1971) és a *YU-HU-Rap-re* (2008). Vagy Böndör Pál két, talán legkiválóbb kötetére, *A változásom könyvére* (1999) és a *Kóros elváltozásokra* (2003), és azok mozaikos-ciklikus, és így egybeolvasható nagyszerkezetére. Esetleg Koncz Istvántól *A Tisza partjánra* (1987). Ebbe a – ha nem is egybefüggő költői genealógiába, de (geo)kulturalisan mégis meghatározott és így egyben szemlélhető – névsorba illeszkedik Terék Anna is, akinek a legkiválóbb versei két-három oldalnál biztosan nem rövidebbek, s általában még nagyobb kompozíciókba rendeződnek. Ugyanakkor az is beszédes, hogy ezzel a vajdasági hagyománnyal Terék Anna a verseiben közvetlenül nemigen áll párbeszédbe, amíg viszont az interjúiban rendszeresen fontos hatásként említett Kassák 18-as számozott költeményének zárlatát („Anna, Annácskám, / az Úr megjelent a vizek fölött és / keservesen sír”) szerepelteti a második kötetében egy vers mottójaként – természetesen nem függetlenül a névvel való játék kínálkozó lehetőségétől. Ez persze nem jelenti azt, hogy a vajdasági

¹ Terék Anna: Figyelni arra, aki hozzánk beszél (Marik Noémi interjúja), *Népszava*, 2020. 08. 22. (https://nepzsava.hu/3088858_figyelni-arra-aki-hozzank-besz-el-terek-anna-a-feje-tetejere-all-eletrol)

² Terék Anna: Elengedtem a valahová való tartozás súlyos készletét (André Ferenc interjúja), *dunszt*, 2020. 08. 01. (<https://dunszt.sk/2020/08/01/elengedtem-a-valahova-valo-tartozas-sulyos-keszteteset/>)

*Forum–Kalligram
Újvidék–Budapest, 2020
120 oldal, 2990 Ft*

hagyomány ne lenne fontos Terék számára: Sziveri verseiből nemrég válogatott kötetet szerkesztett, az ősszel elhunyt Böndört a *Jelenkor Online* oldalán ő búcsúztatta, s költészetének egyik legfrissebb fejleménye, hogy a *Jelenkor* 2020. július-augusztusi lapszámába a nyolcvanéves Tolnait köszöntő verset írt. Az mindenesetre egyértelmű, hogy ennek a költészetnek nem ambíciója, hogy transztextusokkal írja bele magát a magyar irodalmi hagyományba – tehát határozottan életes, nem pedig irodalmi irodalomról van szó.

Érzésem szerint Terék Anna és költészete jelenleg furcsa, közties állapotban van a magyar irodalmi mezőben: ismerjük is meg nem is. Harmadik, *Halott nők* című kötetét (2017) a számottevő hazai mellett egyre inkább nemzetközi figyelem is övezi: a tavalyi horvát fordítás után idén megjelent németül is – s tudható, hogy a magyar nyelvű irodalmak számára általában a német fordítás az igazi belépő a nemzetközi színtérre –, előkészületben van a lengyel fordítás, és nemrég az orosz is támogatást nyert. S úgy látom, a legújabb, *Háttal a napnak* című kötet is az érdeklődés homlokterében van, dacára a vírushelyzet zavaros körülményeinek. Ám az első két kötetét – és ez látványosan megnyilvánul Terék eddigi recepciójában –, a *Mosolyszakadást* (2007) és a *Duna utcát* (2011) valószínűleg kevesen ismerik, utóbbit esetleg úgy, hogy 2017-ben újabb kiadása látott napvilágot. (És hasonlóan: a szerző drámaírói életműve is kevésbé látható, pedig a *Vajdasági lakodalom* [2016] kötetben megjelent drámákat Szerbiában színpadra állították már. Nota bene: 2018-ban a *Jelenkor* júniusi, színházi számának dráma melléklete Terék *A vacsoravendég* című műve volt.) Ezt a helyzetet az a tény is árnyalja, hogy a *Halott nők* és a *Háttal a napnak* nem egyszerűen az újvidéki Forum gondozásában jelent meg, hanem társkiadóként a Kalligram felelős a magyarországi terjesztésért, s talán azt is érdemes megemlíteni, hogy a szerző 2015 óta tartósan Budapesten él és dolgozik – úgy tűnik, mindez kellett ahhoz, hogy betörjön a centrálisan működő magyarországi irodalmi mezőbe.

Terék költészete néhány feltétellel alanyinak, vallomásosnak, önéletrajzinak mondható – és akár a terápiás írástechnikákkal is összekapcsolható, ha szem előtt tartjuk, hogy a versekben megírt traumák sokszorosan feldolgozottak mind személyesen, mind az irodalmi transzformációk tekintetében, ami bevallottan nem független a szerző pszichológus végzettségétől. Az első kötet, a *Mosolyszakadás* a később beérő költői hangot személyességében, szabadverses élőbeszédszerűségében előlegezi csupán, egyébként egyszerű és nemegyszer kamaszos szerelmi lírát kap az olvasó. Jellemző szöveghely a *Kilégzés* című vers egy sora: „Lány-lét kudarc minden napom”, bár a versanyag javára szól az olykor megjelenő önreflexív ironia: „elmentek meghalni a gyerekhangok” (*Városi ébredés*). Ám mindezt történetileg és geokulturálisan tulajdonképpen semmi nem határozza meg, kivétel a *Reggel a Duna fölött* című vers, illetve az *Anna* című szöveg néhány sora – „Ez lesz a huszonkettedik nyaram. / Taposom a földet, / olykor aknát remélek magam alatt” –, amelyek akkor nyerne új jelentőséget, ha a vers, illetve a kötet által nem motiváltan játékba hozzuk a tudásunkat a délszláv háborúról. Ezzel szemben a *Duna utca* kötet – bár abban is hangsúlyos egy szerelmi-párkapcsolati szál – már nagyon határozottan és tudatosan tematizálja egyfelől a vajdasági és (ex)jugoszláv életteret (Szabadka, Dubrovnik, Rovinj, Szarajevó), felvillantja a délszláv háború traumáját, másfelől részletezi a Budapestre költözést és az ottani kisebbségi lét viszonyosságait. Tematika szempontjából a kötet egyik fontos verse a *külFÖLD*, amely szuggesztívan, bár egyes pontokon a költőiiséget mellőző direktséggel mutatja be a lírai én bénító határhelyzetét: „itt még / vendég sem vagyok, / hanem csak / társadalmi probléma / vagy egy nemzeti zűrzavar tartozéka [...] az egyetemen azt mondták, / hamisítom a papírjaimon / álló adataimat, / mert annak ellenére, / hogy a nevem / ékezet nélkül Terek / az útlevelemben, / én mégis / Teréket mondok. / nevettem: / szerbül ékezet nélkül írják [...] azt mondták, rendőrt / kéne hívniuk, s ne nevessek [...] mellettem egy / amerikai diák / kérte ki hallgatói jogviszonyát, / érdekes módon, nem fonetikusán / olvasva mondta ki a nevét”. A harmadik

kötet, a *Halott nők* a délszláv háború borzalmairól szól, szerepverseket olvasunk, az öt ciklus hosszűversekké egybeálló füzerei öt nő tragikus történetét írják meg. Az életrajzi értelmezést ez a megoldás természetesen távol tartja magától, mégis mindvégig egyértelmű a szerzői involváltság. A kötet tárgyilagossága a záloga annak, hogy hűen tudja közvetíteni a háborús traumákat, a megírt szörnyű női sorsokat.

Terék Anna új kötet, a *Háttal a napnak* mintha a megelőző két kötet szintézise lenne (illetve a tematikus kapcsolódások okán ismét megemlíthető *A vacsoravendég* című dráma is). Központi témája az apa halála, illetve az ő alakjával, emlékével, örökségével való számvetés. Ám a versek nem a gyászt formálják közvetlenül költészetté – ahogy említetem, ez már feldolgozott és ezáltal eltávolított trauma. A téma életrajzi személyessége tehát a *Duna utca* versanyagát idézi, míg a tárgyilagosságnak mondható traumakezelése a *Halott nők* kötetet. A *Háttal a napnak* első olvasásra talán a családi és személyes veszteség egyszerű, egyenes, tárgyilagosságnak tűnhet. Versről versre feltárul az olvasó előtt egyfelől egy alkoholizmustól, erőszakosságtól is terhes („apám ivása / és a sok veszekedés” – *A szív mögött*, 50.), az emlékezetben mégis sok tekintetben idealizáltan élő apa-gyerek-viszony („apám szomorúan nevet, / azt mondja, bármit odaadna, csak / maradnánk ott idegesíteni még” – *Eső Szkopjében*, 46.). Ezt a terhelt kapcsolatot, illetve az apa függőségét árnyalja az emberi sorsokat alapjaiban deformáló délszláv háború bevezetése a képletbe: „Végül nem vitték el harcolni apámat, / ott ücsörgött végig a kaszárnyában, / és a kimenőn csak hordta haza a dolgokat. / Aztán vége lett a tartalékoságnak, / de a csontjai mellett ott maradt, / a szövetek közé tapadt / valami, ami egyre csak itatta. // Apám innentől kezdve már / nem akart semmit sem látni, / se anyámat, se bennünket, / se saját magát. // Valahogy próbálta a szemét / egyre homályosabbá tenni. / Annyi pálinkát ivott, / hogy nem tudott a saját lábán megállni, / a szekrénynek dőlt, a ház falának, / nekidőlt minden utcának” (*Fekete hó*, 60.). Másfelől fény derül az apa elvesztésének konkrét okára, az agyvérzésre: „apám elhallgatott / és meghalt // Dolgozni indult, még hallottam, / hogy zárja az ajtót, / és órákkal később már / egy szót sem tudott szólni, / olyan erősen nyomta / az agyát a vér” (*Nehéz hajnalok*, 31.).

Ennél összetettebb módon – mert csak a kötet második felében – derül fény a rekollektio további tétjeire. Az apa örökségével való számvetésnek, úgy tűnik, két formája van a kötetben. Az egyik az apa függőségével való határozott és lehetőség szerint őszinte szembenézés. Az apa alkoholizmusának tematizálása folyamatosan történik, s ráadásul nemcsak a kötetben, hanem az ahhoz járuló szekunder szövegekben, a kötetbemutató beszélgetésekben és interjúkban is. Viszont az *Állat* című vers egyértelművé teszi, hogy a negatív apai minta a lírai én életgyakorlatának szerves része: „Mert maradt bennem / apámból valami, / ami mindig önmagát itatja, / és minden este inni kér. [...] Lenyelni [...] mindent, mi apró darabokra / marja az agyat, / ami újra és újra / átgondol mindent / helyettünk, / de megoldást / nem talál. [...] Én folyton féltem inni, uram. / Mindig féltem, mert van az a pont, / mikor valami átkattan az agyban, / és már úgy iszom / a pálinkát, mintha az csak / limonádé volna. // De ha nem jut alkoholhoz / ez a bennünk lévő állat, / talál más utat, repedéseket / ahol kibújhat. És kibújik belőlünk. / Mert tele vagyunk résekkel, uram. [...] Bármilyen szerettem volna lenni, / csak olyan nem, mint apám. [...] Aztán valahogy egyszer / végre kiittam magamból apámat. / Kipisilve, kihányva / a fájást, hagytam abba mindent. / Mintha kisimogatta volna / fejem görbületeit valami” (68.). Érdemes megfigyelni, hogy a szövegben az alkoholizmus/alkoholfogyasztás egyszerre lehet szocializációs és genetikai minta, s ugyanakkor az alkohol – akárcsak a PTSD-s katonák esetében („minden katona iszik” – *Fekete hó*, 60.) – a traumák tompítására alkalmazott nyugtatószer is. Aligha véletlen, hogy a következő vers a *Félbetört benzodiazepinek* címet viseli (72.), s e nyugtatók/altatók a rákövetkező *Repedések* című versben is megjelennek (78.) – jóllehet ebben a szövegösszefüggésben kifejezetten a gyász traumáját hivatottak tompítani ezek a

szerek, míg az *Allatban* a traumák általánosabb körét (a háborút, a családot stb.), tehát a teljes *krízismátrixot* kell feltételeznünk.

Az apai örökséggel való számvetés másik formája lényegében a szembenézést követő közös kibeszélés, megbékélés, megbocsátás lenne. Ez a kötet utolsó előtti, *A sár fölött* című versében történik meg. Ráadásul látványosan: a szöveget szétszakítja, középen szétfeszíti egy két és fél oldalas prózai (vagy prózaverses?) betét, amely az apa halálát közvetlenül megelőző utolsó kórházi látogatást írja meg, amikor a lány egyedül marad az apjával. „Tudtam, hogy valahogy fel kéne oldozni, de én magam sem tudtam, hogyan. // És akkor mondtam neki, figyeljen jól rám, bármit is tett, bárhogya is volt, nem baj. [...] És hogy miatta lettem olyan, amilyen, és hogy ez nem baj. Továbbra sem reagált, nem nyitotta ki a szemét, // de kicsordult a könnye” (104.).

A kötet verseinek van egy olyan sajátossága, amiről eddig nem ejtettem szót. A versek folyamatosan egy dialógus egyik oldalaként szólalnak meg: a lírai én folyamatosan egy másikhoz beszél. A huszonöt versből álló szöveggörpuzs négyötödéig ezt magázódva teszi, s a másikat „uram”-nak szólítja. Jóllehet, nem mindenhol egyértelmű a magázódás, így eleinte úgy tűnhet – különösen figyelembe véve az Izajás könyvből vett bibliai kötetmotót –, hogy fohászokdó beszédhelyzettel van dolgunk, ami szükségsszerűen felidéz néhány kortárs magyar irodalmi mintát: közvetlen előképként a közeli pályatárs, Németh Bálint *Kiküszöbölés* (2014) című köteté juthat eszünkbe, amelyben több fohász olvasható – amelyek viszont Gergely Ágnes 1976-os *Fohász lámpaoltás előtt* című versére („Uram, óvj meg a tökéletességtől [...]”) játszanak rá, de felidézödhhetnek korábbi minták is, például Ady („Uram, háborúból jövök én” – *Imádság háború után*) stb. Ám ez az értelmezési mód lényegében már az első vers első szakaszában elbizonytalanodik: „Csak a közepe sötét az égnek. / Félni támad kedve / az embernek ilyen / délutánokon. / Mert, látja, uram, / úgy sötétedik az ég, / mint bőrön az ütések nyoma. / Mondja, mégis ki / veri ennyire a Jóisten egét, / hogy így sötétedik, foltosan?” (*Gombostűk*, 9.) Amellett, hogy az „uram” és a „Jóisten”, ha nem is itt az első oldalon, de hamarosan határozottan elkülönül, az is feltűnhet, hogy a fohászokdás meghitt, bensőséges aktusához általában tegezödd beszéd társul, ami Teréknél nem teljesül. Felmerülhet egy további metafizikai irányú értelmezéslehetőség is, miszerint a megszölylött „uram” a halál/Halál lenne³ – ám úgy tűnik, a Halál megszölylött versek költészeti hagyományában is a tegezödd és a bevett forma (lásd a 12. század második felében élt trubadúr lovagból szerzetes költövé vált francia Hélinand de Froidmont híres kötetét, a Csorba Gyöző fordításában magyarul is olvasható *A halál verseit*, a memento mori költészet első példáját). Fokozatosan egyértelművé válik tehát, hogy a költemények másikkja a lírai én párja, társa. Így aztán a rendszerint az „asszonyom”-at megszölylött trubadúr-líra hagyományát inverzére fordító szerelmi beszéd intimitása ad keretet a már elemzett gyászfeldolgozásnak. Mivel azonban a versek nagy részében ez a másik csak ebben az absztrakt formájában van jelen, sokáig úgy tűnhet, ez csupán a versanyagon következetesen végigvitt retorikai fogás, aminek nem több a jelentősége, mint hogy ez a különös, a magázódás miatt némiképp távolságtartó, mégis intim beszédmód teszi lehetővé a lírai én krízisének közvetlen, keresetlen előadását, tárgyalását. Ennek a funkcionalista értelmezésnek ad gellert a kötet utolsó néhány verse, amikor a magázódás tegezöddésre vált, az „uram” pedig immár névvel szerepel: Szabolcsnak hívják, s az első megjelenését szintén tipográfiai váltás jelzi: *A napfényre vissza* című vers „normál”, magázódó-uramozó szövegét gépiratra emlékeztető betűtípusú beékelés szakítja meg.

A kötet végén nyilvánvalóvá válik, hogy az apa gyászolásának a párkapcsolat vonatkozásában is jelentősége van. *A napfényre vissza* gépiratos részében a lírai én az apjához

³ Az ötletért köszönettel tartozom szemináriumi hallgatóimnak: Bruszt Mírának, Gombos Rékának, Komiszár Karolának, Krizsics Kármennek, Mettler Alexandrának, Orosházi Annának és Szabó Katának.

beszél, ám az apa alakja Szabolccsal kerül párhuzamba: „És itt ül velem szemben / ez a szőke ember, / ő is kettészakítva, / dühös és idegesítem / és félek a fájdalomtól. / Pont úgy tudna engem / belülről szaggatni tovább, / ahogy te elkezdted” (87.). Illetve a már idézett *A sár fölöttben*: „nem látta senki egészben soha ezt az embert [az apát – M. B.]. // Az alkohol apró szeletekre vág mindent, / csak a tántorgást látod, / csak az üvöltést halod, / csak a félelmet érzed, / csak a tehetetlenséget szorítod. // És talán ő is lehetett volna erősebb. / Ha nem lett volna annyira magára / hagyva. / Pont mint te, Szabolcs” (104.). A lírai én párkapcsolata tehát hasonlóan bántalmazónak tűnik fel a versekben, mint ahogyan bántalmazó volt az apával való kapcsolata, annak rosszabb periódusaiban. Hasonló szituációt egyébként a *Duna utca* kötetben is találhatunk, a *temetés* című versben olvashatjuk: „szeretóm már a végét járta / mindennap annyit ivott / hogy végül már az utcán is sírt” – s ugyanebben a versben szerepelnek a következő részletek is: „és gyóntam / bocsáss meg uram / vétkeztem [...] uram, olyan elveszett voltam”. Itt ugyan az „uram” megszólítás valóban a fohászkodás beszédhelyzetét jelzi, mégis tekinthetjük a *Háttal a napnak* kötet előzményének. Tekintve, hogy végül a *Duna utca* kötet szeretője is nevet kap, őt Attilának hívják, s mivel a két kötet hasonlít poétikájában, életrajziségében, akár azonos lírai ént is feltételezhetünk, nem alaptalan káros mintázatot látni a párvalasztásban. Erre is reflektál *A napfényre vissza*: „Hasamba öklöznek a férfiak. / És nem mozdulok, ha szeretnek, / nem lépek el onnan, ahol bántanak. / Csak így találok haza”.

Az apa elvesztésének feldolgozása, a gyászfolyamat tehát olyan sorsfordító belső utazásként és fejlődésként tűnik fel, ami egyszersmind az aktuális párkapcsolat elgyászolását is maga után vonja. Így aztán a kötet utolsó sorai, ha nem is olyan nyíltan, mint ahogy korábban az apa betegségéről vallottak a versek, a krízishelyzet lezárulását jelzik, amikor a lírai én nemet mond: „ha lehet, ezek után már / többé ne vigyél haza” (*Reggel*, 111.).

A fentiek alapján remélhetőleg jól látható, hogy milyen gazdag, összetett, rétegzett mű a *Háttal a napnak*. A kötet lényegében megkívánja, hogy egészben, folyamatában olvassuk – ami nem lehet meglepő, hiszen már a *Duna utca* alcíme az volt: *összefüggő versek*, s a *Halott nők* öt története is keresztezte egymást. Ám a versek nem csak tematikusan, illetve narratív kapcsolatok által függenek össze, hiszen számos motívum (a nap, a napfény és annak kitakarása, a fekete szín, a homályosság, a didergés, a fázás, a hiány, a félelem, a fájdalom) variatív ismétlődése felel a kötetkompozíció kohéziójáért – ám ezek részletes elemzése terjedelem szűkében már nem lehet írásom tárgya. Ahogy arról is egy másik szövegnek kell szólnia, hogy Terék aktív, mozzanatos igeválasztásaiban, illetve antropomorfizáló természeti képeiben (egyetlen példa: „milyen / hosszan múlik ez a nap, / hogy húzza lábait a fákon” – *Gombostűk*, 9.) valóban felfedezhető a Kassák-féle aktivista-panteista magyar avantgárd hatása.

Végül, de nem utolsósorban említést kell még tennem Antal Lászlóról, aki Terék Anna eddigi összes kötetének képzőművész társalkotója volt. A vegyes technikával készült, ám a kollázslogika, a képarcitektúra szerveslenségének, darabosságának nyomát magukon viselő, absztrakt – engem például Pierre Székely, Schaár Erzsébet, Vilt Tibor vagy Jovan Soldatović szobraira emlékeztető – emberi alakokat ábrázoló képei mindannyiszor érzékeltesen gazdagítják Terék költészetét. E tekintetben egyébként nem is egyszerű illusztrációkról beszélünk, hiszen nem a versekben olvasottakat alkotja újra vizuálisan, hanem képeivel továbbkölti a Terék-lírárt. A *Háttal a napnak* nemcsak költészetnek kiváló, hanem Antal László munkájának köszönhetően könyvtárgyként is figyelemre méltó.

MI ÁLTAL LESZ MESTERMUNKA A TÖRTÉNETMONDÁS, A PILLANATKÉP?

Lucia Berlin: Este a paradicsomban. Újabb történetek

És a novella, a rövidtörténet, a helyzetrajz s a még kurtább short short story? Lucia Berlin (1936–2004) amerikai novellista tehetsége eredeti válaszokat ad kérdéseimre. Erről győzött meg pár éve megjelent kötetének meglepetésszerű és tartós hatása. Történeteiben belénk vésődnek, csakugyan nem tehetjük félre őket, sem az első, sem a sokadik olvasáskor. Ahogyan Lydia Davis írja: „Is this why it is almost impossible to stop reading a story of Lucia Berlin’s once you begin? Is it because things keep happening? Is it also the narrating voice, so engaging, so companionable? Along with the economy, the pacing, the imagery, the clarity? These stories make you forget what you were doing, where you are, even who you are.”¹ Vajon hogyan, miért, mi által?

A posztumusz világsikert nem az életében megjelent nyolc prózakötete, hanem 2015-ben megjelent *A Manual for Cleaning Women* című válogatás hozta meg számára. Ugyenez a New York-i kiadó bocsátott közre 2018-ban még egy novellakötetet, illetve *Welcome Home* címmel fotó- és levélválogatást az írónőtől. A Jelenkor Kiadó a *Bejárónók kézikönyve*² után most e két utóbbit teszi számunkra hozzáférhetővé, az *Este a paradicsomban* rövidtörténeteit, valamint az *Isten hozott idehaza. Emlékirat válogatott fényképekkel és levelekkel* című kötet anyagát. A korábbi kötet negyvenhárom és a mostani huszonhárom darabja majdnem a teljes opust felöleli. Az úti feljegyzések és levelek közreadója egyik fia, aki szerint a dokumentumok „egy különleges amerikai hang életét” tárják elénk. Kissé furcsa, hogy e két műfajilag és jellegében különböző gyűjteményt egyetlen könyvbe illeszti a magyar kiadás. Bármilyen szorosan egymásba épül Lucia Berlin élettörténete és fikciója, e két szövegkorpusz más-más jellegű. A dokumentáris anyagnak filológiai, a prózainak művészi funkciója van.

Sok tényező hozzájárul ahhoz, hogy a Berlin-próza élménye erős és tartós maradjon. Megrendítő a megpróbáltatásoknak kitett egyéni sors, amiről az életrajzírói adatok nélkül is tudomást szerzünk, ha elmélyedünk világában. Nem csupán a biográfia tényeit idéző történetekben, hanem mindazokban a tényszerű, szűkszavú szövegekben, amelyek ritka

¹ Lydia Davis előszavából a *A Manual for Cleaning Women* kötethez (<https://www.newyorker.com/books/page-turner/the-story-is-the-thing-on-lucia-berlin>)

² Lucia Berlin: *Bejárónók kézikönyve. Válogatott történetek*, Bíró Júlia fordítása, Jelenkor Kiadó, 2017.

Fordította Lukács Laura
Jelenkor Kiadó
Budapest, 2020
556 oldal, 3699 Ft

fegyelmezettséggel idéznek fel különféle állapotokat, élethelyzeteket és emberi kudarcokat. Pátosztól, drámától mentesen, ahogyan egyik német kritikus írja.

Derű, együttérzés, beleélés, azonosulás, gyötrődés, beletörődés, felülemelkedés. Sem a látásmódot jellemző ironia, önironia, groteszk, sem az érzelmek és a személyesség tökéletes hiánya, valamint a meggyőző, tárgyias előadásmód nem leplezi a történekek megélt, drámai valóságát. Hogyan lehet a személyes megpróbáltatásokból, kínból, kétségbeesésből, testi szenvedésből, lelki megrendülésből, egzisztenciális kiszolgáltatottságból, hányattatásokból összetevődő emberi tapasztalathoz olyan művészi formát rendelni, amit paradox módon a derű, elfogadás, humorérzék, melegség alakít? Lucia Berlin és Lydia Davis is Csehov példájára, a mértéktartó, gazdaságos szerkesztés, a bölcsességből származó higgadt elbeszélésmód mintájára utal. Történetírásának csodája a tehetségen és a fegyelmezetten követett művészi célkitűzésen kívül abban a különleges belső erőben rejlik, ami által Lucia Berlin érvényre juttatta szándékát: „Nagyon, nagyon szeretném megtanulni, hogyan írok úgy, ahogyan érzek” (Levélrészlet 1959-ből). Ez a hitelesség biztosítéka, annak a felesleges tehernek a kiiktatása, amit a személyes élet gyötrelmeinek, szenvedéseinek közvetlen érzékeltetése jelentene. Önismeret nélkül nem jutna a belátásig: „A story a lényeg.” Azt írom, amit igaznak vélek, érzelmileg hitelesnek, mondja: azt szeretném, ha rögzíthetnék egy valóságot, egy pillanatot. „*Somehow there must occur the most imperceptible alteration of reality. A transformation, not a distortion of the truth. The story itself becomes the truth, not just for the writer but for the reader. In any good piece of writing it is not an identification with a situation, but this recognition of truth that is thrilling.*”³

A közvetlenség forrása a másik ember iránt tanúsított elfogadás, a *Kallódók*, a gyarlóságok, hitványságok, az elesettség és kilátástalanság méltánylása is. A megértés feltétele az eltávolodás önmagunktól, a saját érzelmek eltávolítása. És annak az eszköztárnak a kidolgozása, amellyel a tényekre, alakokra, helyzetekre összpontosító figyelem a redukció által töménnyé változtatja a nyelvet és formát. „Érzélgősség kizárva mint lényegtelen, felszínes megnyilvánulás – a megbízhatóság, a szeretet ereje annál érezhetőbb itt” (Levélrészlet). Különös, hogy e kijelentés nem esszé vagy ars poetica összefüggésében, hanem egy családról szóló beszámolóban hangzik fel. Ettől függetlenül pontosan jellemzi Lucia Berlin elbeszélői magatartását, a „megbízhatóságot” s ezáltal a short story poétikáját.

Írásom elején több rövid műfajt említettem, amelyeket Lucia Berlin hatásosan művel. Mestermunka nem válik könnyen sem a novellából, sem a short short storyból és a karcollattal, krokival rokon rövid képekből, rajzokból. A pontos megfigyelések, a szűkszavú jellemzés, a hiteles hangulat érzékeltetése nála pergő ritmusérzéssel párosul. A rövidre fogás ebben az opusban nem a felületesség, hanem a céltudatos tömörítés eljárása. Részletezést, leírást, elemzést nem bír el a kis forma, az elhagyásukkal rövidül és hatásosabbá válik a szöveg. A felsorolásokba foglalt szobabelsők, tőmondatokba foglalt környezetrajzok atmoszférája is erősebb, mint ha részletezéssel idézné meg azokat.

A novella nélkülözhetetlen váratlan fordulataiból, csattanószerű lezárásából sem tart meg mindent a szerző. Az alakok helyzetét hirtelen változások alakítják, ám gyakori az ugyanilyen váratlan berekesztés. Némelyik története sehova sem fut ki, bekövetkezett valami, ám a dolgok abbamaradnak. A lezáratlanság is erős effektust kiváltó eszköz. Ezek a nyitott végek közelebről szemlélve éppen a szituációk megoldatlanságát tartósítják, vagy a konfliktus feloldhatatlanságát sugallják. Művészi erényük a kommentár nélküli ség, aminek többletjelentése van. A short short story itt erre is képesnek mutatkozik.

Az említett levélben Lucia Berlin Robert Frost *A béres halála* poémáját idézi: „Ott az otthonod, ahol be kell fogadniuk, ha nincs hová menned”. A *Welcome Home* pillanatképei, riportszerű beszámolóí, városokhoz, házakhoz fűződő feljegyzései sok helyszínhez kö-

³ Lydia Davis idézi előszavában.

tődnek. „Egész életében költözött. Bányamérnök volt az apja, az anyja beteg vagy őrült.” (*Lead Street, Albuquerque*) Fia szerint ezeken kívül még tizennyolc lakóhelye volt: „Nevetségesen sok helyen éltem... és mert annyiszor költöztem, nagyon-nagyon fontos nekem a hely. Mindig... az otthonomat kerestem” (Interjúrészlet 2003-ból). *Minden háznak, ahol éltem, volt valami baja* címmel számba veszi a tényleges és vélt otthonok leltárát. Honnan származik mégis a melegség és derű ennyi hányattatás ellenére, kérdezhetnénk.

Lucia Berlin három kötetének fiktív és életrajzi történetei tehát nem véletlenül változtatják kaleidoszkóp módjára a helyszíneket. Térképük Alaszkától Patagóniáig terjed, melyen hol angol, hol spanyol vagy keverék nyelven beszélő gyerekek, felnőttek, módosak, szegények tengődnek, élnek, koldulnak, kábítószereznek, nevetnek, szenvednek, meghalnak a New York-i, New Mexicó-i, mexikói, chilei, városi, vidéki környezetekben. A háttérben hol a Sandia hegység, hol a részeges szomszéd viskója, hol a virágos kertek, hol a koszos nyomornegyedek, bányásztelepülések látványa. Mégis mintha lenne valami közös mozzanat a sokféle szereplőt mozgató, sok hangot és beszédmódot megszólaltató történetekben. Csupán az otthonteremtés igyekezetét emelném ki, ami a különféle nevű alakmást, családayát, feleséget jellemzi a személyes és a konstruált elbeszélések legképtelenebb körülményei közepette is. Legyen szó a *Lead Street*ről, melyben az asszonyt gyerekeivel együtt elhagyja a férje, vagy a *Bádogtetős vályogház*ról, vagy a falak nélküli, yelapai *La barca de la ilusión*ról, amelyből reggelente ki kell söpörni a skorpiókat.

Az írói tervet, hogy a pillanatot meggyőzően rögzítse, a *Zenélő ékszerdobozok* esetében két kislányra bízta, akik Juarezben szerencselapok árusítását vállalják. A *Porból lettél, porrá leszel* azáltal marad emlékezetes, hogy a motorversenyző halálakor apja kijelenti: „Megmondtam annak az ostoba kölöknek, hogy egyszer a nyakát töri!” A társak halomszámra hajjigálják sírgödrébe bukósisakjaikat. A *Texasi karácsony, 1956* karikatúrája és humora Tini monológjából és döntéséből származik. Jack Daniel’s üvegével felköltözik a tetőre, hogy ott háborogjon, és szabaduljon a nyolcvan meghívott vendég szentestétjétől. Az *Anyák és leányok* egy kórházi ápolónő monológja, aki a buszon zsúfolódóktól az ápoltakig, az orosz betegig és látogatójáig mindenkit groteszk körképbe foglal. Az *Esős nap* egy elvonóba szállított alkoholista szólama: „Én csak azér’ iszok, hogy kikapcsoljam a szavakat.” Ha figyelmen kívül hagyjuk, hogy önálló történeteket olvasunk, Lucia Berlin szereplőinek beszéde sokszólamú hangzattá, alakításaik pedig gazdag emberi színjátékká állnak össze.

ZSOLNAY
KULTURÁLIS
NEGYED

Zsolnay
Infopont
& Shop

10%
kedvezmény

Karácsonyi akció! 10% kedvezmény minden termékre

Pécs, Felsővámház u. 52.
Zsolnay Kulturális Negyed
Kézműves Boltok Utcája
Nyitva: kedd–vasárnap:
09.00–17.00-ig

zsolnayshop@zsn.hu
Tel.: 72 500 385

A legszebb ajándék a közös élmény!

Ha igazán egyedi ajándékkal szeretne kedveskedni szeretteinek, akkor ajándékozzon élményt! A Zsolnay Örökségkezelő NKft. sokoldalúan felhasználható ajándékutalványra tökéletes választás bármilyen eseményre, hiszen felhasználásáról az ajándékozott dönthet, legyen szó koncertről, előadásról, kiállításról vagy akár Zsolnay termékekről.

www.zsolnaynegyed.hu

PÉCSI SÖR
PREMIUM LAGER

PAPPAS
KÁBOSZÁRMAK VÉSEI

